

1745 / 2
1990

ქართული
ბიბლიოთეკა

ტიპოლოგიური ძეგლები

„მეცნიერება“

ტიპოლოგიური ძიებანი

სკვ-2000
ფეოფანოვი

თბილისი
„მეცნიერება“

1990

1. ქიქვიძე ქ.
2. სომხური ჯარისკაცური გზამკვლევი
3. მბეჭედი

კრებულში მოთავსებული გამოკვლევები ეხება თანამედროვე ენათმეცნიერების აქტუალურ საკითხებს; არაბული ენის, ზოგადი ტიპოლოგიის, ლინგვისტური სემანტიკის, ქართველური და სომხური ენების სტრუქტურისა და ისტორიის საკითხებს, ენათა ბგერითი სისტემების ექსპერიმენტულ შესწავლას.

კრებული დაბანტიერესებს ენათმეცნიერებსა და მომხიჯნავე დარგების სპეციალიტებს.

რედაქტორი ფილოლოგიის მეცნიერებათა დოქტორი, პროფესორი
ვლ. ა. ბ. გ. ლ. ე. დ. ი. ა. ნ. ი.

რეცენზენტები ფილოლოგიის მეცნიერებათა დოქტორები, პროფესორები:
ჟ. გ. ი. უ. ნ. ა. შ. გ. ი. ლ. ი.,
ა. ლ. დ. ლ. ი. ნ. ტ. ი.

ტ 4602000000
M 607(06)-90

I47-89

© გამომცემლობა „მეცნიერება“, 1990

ISBN 5-520-00307-1

საქართველოს
პარლამენტის
მრეწველი
ბიბლიოთეკა

საქ. სსრ კ. მარქსის
სახ. საბ. რესპუბ.
ბიბლიოთეკა

А. Жордания

ЗВУКОВАЯ СИСТЕМА ЕГИПЕТСКОГО И ЧАДСКОГО АРАБСКОГО ДИАЛЕКТОВ (СОПОСТАВИТЕЛЬНЫЙ АНАЛИЗ)

Египетский диалект является восточным арабским диалектом, чадский же — периферийным восточным арабским диалектом / 2, 94 /.

В египетском диалекте можно выделить два основных наречия — нижнеегипетское и верхнеегипетское ("саидское"), а в чадском — следующие наречия: 1) юго-западное, столичное, а также района Шоа, т.е. Борну и Нигерии; 2) восточно-чадское, жителей области Вадай (Вадайд) (на месте существовавшего с XII века государства Вадай), 3) юго-восточного Чада, наречие "Шари" или Турку.

Столичное наречие изучали Лезем / 17 / и А.А.Самир / 24 /, наречие области Вадай — А.Карбу / 10 /, а шарийское — Д.Мураз / 21 /. Особое место занимает в истории изучения Чада и прилегающих районов Г.Барт, детально описавший эту точку Африки уже в середине XIX века / 9 /; Д.Мураз кроме описания чадского диалекта арабского языка, дал также весьма значительный материал и по этнографии данного региона / 21, 299-322 /. Интересен и труд Рота о говоре города Абеше (так как Абеше и его окрестности относятся целиком к району распространения африканских негритянских языков) / 23 /. Можно отметить и имеющую большое значение работу по общей фонологии арабов Чада, принадлежащую перу Дакобера / 11 /.

Интересно отметить, что на территории Египта не существует сколько-нибудь значительного неарабского населения (оно сконцентрировано лишь в ряде оазисов), а в отличие от этого территория Чада дает весьма пеструю картину различных этнико-народных регионов. Следует отметить, что в Чаде основным, воздействующим на арабский язык, элементом являются негроидные племена Сара, Багирми (Центрально-суданской подгруппы Нило-сахарской семьи языков), некоторые другие негритянские племена Нигера — Конго (Фульбе, Мбум и другие), разнообразные племена Сахарской группы (Тубу, Канури, Загава). Самы арабы-чадцы считаются суданско-арабским племенем / 4 /.

Особо явно влияние африканоязычных племен замечается в звуковом составе арабского диалекта Чада. Это в первую очередь касается наречия Турку как говора негроидного населения говорящего по-арабски / 2, 94 /.

Ввиду такой "периферийности", а также сосуществования двух столь различных и мощных культурно-этнических и религиозных пластов, какими являлись арабские и негритянские племена чадского региона в целом, чадский диалект арабского языка (как общность всех наречий) является особо интересным для изучения в сопоставлении с играющим в Африке центральную роль восточноарабским диалектом – египетским. Сопоставление необходимо провести по всем параметрам фонетики.

В египетском диалекте представлены 28 согласных, 5 гласных и 2 дифтонга / 25, I; 27, IO; I9, 3, 9-IO, II; I3; 28; 6, I5-28; I; 22; I3-I8; 3, 8 /; в чадском диалекте имеется до 20 согласных, 5 гласных и 2 дифтонга / 2I, II3-I85; IO, 3-83, I2, 34I-349 /.

Система согласных

I. Глоттальные согласные.

Ia. (хамза). Глухой смывно-взрывной звук. Наблюдается ослабление хамзы во всех возможных позициях в египетском диалекте / 5, I6 /¹. Например: - emtā когда, mesa вечер². Полностью опускается хамза лишь в позиции после согласного, например: šuft abūk „я видел твоего отца". Ослабление касается как этимологической хамзы, так и вторичной хамзы, являющейся рефлексом q, например: ana ba'ul-lak „я говорю тебе".

В ЧА хамза, как правило, исчезает / I2, 346 /. Например: inté „ты" (м.р.), rās „голова". Иногда хамза в ЧА заменяет общеарабский 'Айн (см. далее).

Iб. h – глухой щелевой согласный. h в ЕА иногда теряется в конце слова: ē (ēh) „что", fī „имеется", хотя встречаются и формы ēh, fih.

В ЧА h имеется, хотя иногда происходит (в говоре Турку) его выпадение). Примеры: uaid „один", hu maši „он идет". В негритянском языке Сара-маджигайе имеется подобный согласный / 2I, 2I6, 2I7 /.

I В дальнейшем египетский диалект обозначаем – ЕА, а чадский ЧА (а.ж.).

2 Примеры взяты из / 2 /, / 3 /, / 5 /, / 7 /, / IO /, / I2 /, / I6 /, / I8, / I9 /, / 2I /, / 22 /, / 26 /, / 27 /.

2. Фарингальные согласные.

2а. *ħ* – глухой спирант. В ЕА *ħ* часто заменяется согласными *h* или *ḥ*, особенно в заимствованиях: *šalħab* „выдернуть“, *maħaħ* „похвалить“ / 26, 49–50 /. В ЕА перед *ħ* часто появляется *ā*.
Примеры: *maħāħ* „соль“, *rūħaħ* „ветер“.

ħ отмечается в области Вадай, в Чаде / 10, 4 /. Например: *kullī wāħed* „каждый“, *ħumma* „лихорадка“; в наречии Турку *ħ > h* например: *al-ħaġī* „паломник“, *ħarama* „защищенное место“.

2б. (Айн) – звонкий щелевой согласный, сонорный / 27, 33 /. В ЕА после Айна появляется *ī*, например: *ba'īda* „после“, *āīdel* (собств. имя) Адиль.

В ЧА Айн исчез / 2, 94 /. Вместо него иногда появляется хамза: *arba'* „четыре“, *bekem tebī'* „сколько стоит?“

В наречии Турку не отмечается и таковая „вторичная“ хамза, например: *arba* „четыре“ / 21, 86/. Это, должно быть, влияние негритянских языков Чада, так как, как правило, даже среди арабоязычного неарабского населения различных арабских стран отсутствует согласный Айн.

В середине фразы или термина „вторичная“ хамза может вообще исчезать в ЧА, например: *arba't ašer* „четырнадцать“ (ср. с ЕА: *'arba'tāšar*). Вполне возможно, что исчезновение Айна и замена его хамзой является показателем внутренних процессов в самом арабском языке (известно „превращение“ хамзы в Айн и обратно в некоторых районах Сирии).

3. Велярные согласные.

3а. *ġ* – звонкий щелевой согласный. Примеры (ЕА): *bi-taš-tagīl* „работает“, *ġawīt* „глубокий“. В ЧА *ġ* утрачен (за исключением области Вадай). Например: *agabeš* „темный“, *ġamaṣ/ramaṣ* „туман“. Это тоже влияние негритянских языков (в которых, как известно, не имеется *ġ*).

3б. *ħ* – глухой щелевой. Примеры: *ħaddim* „обслуживает“, *aħud* „беру“.

В ЧА *ħ* часто переходит в *k*: *kel* „конь“ (ср. с *ħīl* иных диалектов). В наречии Вадай *ħ* сохранен, например: *lāle ħuī* „доброе утро, друзья!“

Зв. *g* – звонкий смычный. Спитта считает *g* архаичным вариантом общеарабского литературного *g*, сохранившимся в ЕА / 25,5 /. Произносится прикосновением языка к передней (или средней) части нёба. Примеры: (ЕА) *ġinēna* „сад“, *riġi't* „я вернулась“. Египетский *g* произносится как *g^y* „окклюзивный, сонорный, постпалатальный“ / 20, 55 /; этот звук настолько специфичен, что Ахмад Теймур именует его „Джимом египтян“ и сравнивает с *k* / 26, 78 /.

При контакте с эмфатическими согласными и г в ЕА отмечается соответствующий вариант ǧ, например: 'orbāǧ „плеть“, ǧarī „мой сосед“. В ЧА ǧ является рефлексом общеарабского q. Например: ǧesīr „короткий“, ḥaǧīga „истина“, šinu ǧabalta „почему ты вернулся?“

Эти примеры являются показателем того, что ЧА происходит из феллахского говора, в отличие от ЕА, который можно, в основном, отнести к городской арабской речи.

4. Палатальные согласные.

4а. k – постапалатальный глухой смычный согласный, в ЕА произносится без аспирации / 25, 13; 27, 31 /. Примеры: (ЕА) fakkart „я думал“, kām „сколько“; (ЧА) katir „много“, kitār „книга“.

4б. y – медиопалатальный звонкий щелевой согласный. Примеры: (ЕА) ḥayǧīb „он принесет“, (ЧА) yaoda „здесь“, tamaniya „во семь“.

4в. s – препалатальный глухой щелевой. Примеры: (ЕА) saḏa „квартира“, šinn „зуб“; (ЧА) šanar „усы“, šitan „шайтан“.

В ЕА š иногда переходит в s: sagara „дерево“, seṣāl „левый“ / 22, 201 /.

4г. ǧ – звонкий препалатальный согласный, аффриката. В ЕА рефлексом общеарабского ǧ является g (см. выше), в ЧА же ǧ представлен: (ЧА) ḥaǧer „гора“, ǧellābi „торговец из Египта“. В говоре Турку наряду с ǧ имеется и dy / 21, 131 /, например: ḥadyar „гора“, dyena „рай“.

В ЕА имеется звонкий препалатальный ʕ, который употребляется редко и лишь в заимствованиях из французского языка, например: ʕiḏa „губная помада“, arǧantina „Аргентина“; в верхнеегипетском наречии ЕА рефлексом общеегипетского диалектального g является общеарабский ǧ.

5. Альвеолярные согласные.

5а. r – звонкий вибрент, имеющий в ЕА неэмфатический и “эмфатический” варианты, например: marra „один раз“, rāǧel „мужчина“, targim „перевел“, istarayyaḥ „отдыхай!“

В ЧА r представлен неэмфатическим вариантом, например: raǧel „мужчина“, muž „муж“, ras bet „крыша“.

5б. l – звонкий латеральный согласный (палатализированный). Примеры: (ЕА) teleǧraḥ „телеграмма“, imla „заполни“; Фергюсон считает, что в арабском имеется и эмфатическая фонема l / 8, 14 /. В ЕА изначальный l имеется лишь в одном слове allā(h) „Аллах“ и его производных / 16, 22; 19, 7 /, но иногда l > l / 22, 163; 27, 26 /. Кроме изначального l такой же согласный l

имеется в соседстве с эмфатическими: tafaddal „пожалуйста!“,
galta „ошибка“.

В ЧА засвидетельствован лишь 1 / Ю, 5, 2II; 2I, II6 и др./,
например: wallah „клянусь!“, sayāl „акция“.

6. Дентальные согласные.

6а. t – глухой смычный согласный, неаспирированный. Герднер / I4, 2 /, в отличие от Томиша / 27, 20 /, справедливо полагает, что t дентальный, а не альвеолярный согласный.

Примеры: (ЕА) tisallah „отдать в ремонт“, talāta „три“;
(ЧА) entu „вы“, tali „иди!“

6б. d – звонкий смычный согласный. Примеры: (ЕА) dahab „золото“, kida „так“; (ЧА) inādi „зовет“.

6в. s – глухой сибилянт. Примеры: (ЕА) sikka „дорога“, sagāyir „сигареты“; (ЧА) sēf „длинный нож“, „сабля“, isīrū „вы идете“.

6г. z – звонкий сибилянт. Примеры: (ЕА) izn „разрешение“, mazbūt „доказанное“; (ЧА) ʔaraf „жираф“, zen „хороший“.

6д. ʔ – глухой эмфатический согласный, например: (ЕА) wasīl „прибыл“, sihhitak „твое здоровье“.

В ЧА эмфатическое ʔ заменено обычным s, например: sendūg „сундук“, senet „акация“.

6е. ḍ – звонкий эмфатический согласный, например: (ЕА) ḍalma „темная“, ḍihik „засмеялся“.

В ЧА этот согласный заменен на d, например: merdānīn „больные“.

6ж. ṭ – глухой эмфатический согласный. Эмфаза ṭ в ЕА ослаблена / 25, 4 /, а в ЧА вообще исчезла и ṭ > t. Примеры: (ЕА) faṭūr „завтрак“, uistād „охотиться“; (ЧА) tayyeb „хороший“, ta'n „ткнуть“.

6з. n – смычный назализованный согласный. Примеры: (ЕА) ʔastanna „я еду“, lukanda „гостиница“; (ЧА) inte-basman ualla „ты понимаешь?“ ana arfu mafi „я ничего не знаю“.

7. Лабиальные согласные.

7а. f – глухой лабио-дентальный щелевой согласный. Примеры: (ЕА) ʔuft „увидел“, fahhimu „объясни ему“; (ЧА) wegef „остановка“, fok „наверху“.

7б. b – звонкий смычный билабиальный согласный. В ЕА этот согласный имеет и эмфатический вариант, ввиду чего изредка отмечается дифференциация значения, например, rabbi „боже!“, rabbi „воспитывай“; bass автобус / bass „существует“; „хватит!“
Можно предположить, что существование части материала с ḅ в ЕА вызывается наличием в слове эмфатических согласных.

В ЧА отмечается один вариант *ḥ*, например: *baḡar mārā* "корова", *bahr* "река" /21, 121/.

7в. *m* – звонкий смычный носовой билабиальный согласный. Примеры: (ЕА) *maḡuwa* "вода"; (ЧА) *mārā* "женщина", "самка", *mātā* "когда?".

7г. *w* – звонкий щелевой губо-губной согласный, несколько ослабленный. Примеры: (ЕА) 'ahwa "кофе", 'awī "очень"; (ЧА) *wain* "где?", *ḡawādī* "мой конь"; иногда в ЧА *w* переходит в *u*: 'indek feraḡ *u* alla ? "У тебя есть кровать или?" (т.е. "есть у тебя кровать?",), *el-uled* "ребенок".

7д. *p* – глухой смычный согласный, употребляющийся в иностранных заимствованиях, причем примеры употребления *p* весьма немногочисленны. Например: (ЕА) *pirutūkūl* "протокол", 'aspanīya "испанский"; (ЧА) *poto-poto* "болотистая местность", *roktyor* "носильщик". Иногда в ЧА посредством *p* передается и общеарабское *b*, например: *kitap* "книга", *ṣulub* "щека".

7е. *v* – звонкий лабио-дентальный щелевой согласный, заимствованный в ЕА из иностранных языков; примеры *v* весьма немногочисленны: *vītu* "вето", *yugoslāviya* "Югославия". *v* в ЧА не отмечается.

8. Увулярный (язычковый) общеарабский согласный *q* отмечается лишь в ЕА, употребляется весьма редко. Так же как и "вторичной" *ħ* в ЕА, увулярному *q* в ЧА соответствует *g*. Примеры: (ЕА) *il-qāhira* "Каир", *taqaddum* "прогресс", *qarya* "деревня"; (ЧА) *hu qadra fi* "он может". Иногда *q* отмечается и в ЧА, например: *gostinica* "fundūq", "лейтенант" *moqaddem*.

Г л а с н ы е

Система гласных ЕА содержит полные гласные и их аллофоны, а также ультракраткие гласные; с другой стороны, можно выделить долгие и краткие гласные (хотя долгие гласные в ЕА часто заменяются ударяемыми краткими гласными 5, 18; 15, 87).

Полных гласных всего 3: *a*, *i*, *u* (и их долгие варианты *ā*, *ī*, *ū*). 1) гласный *a*, *ā* при гортанных – среднего тембра, не изменен; при эмфатических – тембр низок и усилен процесс веляризации; при лабиальных, дентальных и палатальных тембр высок и отмечаются аллофоны *ā*, *ā̃*, *e*, *ē* 27, 47–62, примеры: *ḡāhit* "она идет", *ḡāruri* "необходимо", *ṣānā* "год". 2) *i*, *ī* в соседстве с *ḥ*, 'Айном переходят в *e*, *ē*, после же эмфатических и *r* также,

иногда, замечен переход i в e /27, 49/, хотя, в основном, при эфатических $i > \dot{i}$, $\ddot{i} > \ddot{i}$; примеры: *sehr* „волшебство“, *ṣāṭer* „храбрый“, *ṭīn* „земля“. 3) u , $\ddot{u}$ при эфатических заменяется на o , $\ddot{o}$, сохраняя свою основную артикуляцию при лабиальных и дентальных согласных: *ṭōb* „кирпич“, *howwa* „он“.

Ультракратких гласных: 4: $\dot{a}$, $\dot{e}$, $\dot{i}$, $\dot{u}$, в основном из них употребляется $\dot{i}$ /I9, I3/. $\dot{u}$, $\dot{a}$ отмечаются перед местоименными суффиксами, $\dot{e}$ имеется в префиксе *mu* > *mē* при некоторых дентальных и фарингальных согласных.

Дифтонги в ЕА в основном даны в виде рефлексов $\ddot{e}$, $\ddot{o}$, хотя они имеются и в "чистом" виде *ay/eu*, *aw/āw*. Примеры: *bēt* „дом“, *yōm* „день“, *ʿaywa* „да“, *ʿawlād* „сыновья“, *geyb* „карман“.

В ЧА имеются гласные a , e , i , o , $\ddot{o}$, u , $\ddot{u}$ и их долгие варианты. Примеры: *aba-kabir* „дед“, *itte afia ualla* „как доехали?“ (дословно: „ты здоров или?“), *ako* „брат“, *yōm* „день“, *bīt* „дом“, *bakān* „место“, *fāreg* „пустой“, *mešwī* „жаренный“, *usmak* „твое имя“. В ЧА имеются дифтонги *eu*, *ay*, *aw*, хотя их рефлекс $\ddot{e}$, $\ddot{o}$ даны чаще. Вообще, о гласных ЧА имеется мало сведений. Надо полагать, что их особенности сходны с восточноарабскими диалектами в целом.

При сопоставлении ЧА и ЕА, таким образом, выявлены следующие данные:

1. Основные группы согласных сходны в ЧА и ЕА.
2. В обоих диалектах отсутствуют общеарабские $\dot{t}$, $\dot{d}$, $\dot{z}$, а рефлекс $\dot{h}$ их — сходны в ЕА и ЧА.
3. В обоих диалектах ослаблена эмфаза s , $\dot{d}$, $\dot{t}$ (в ЕА — менее, в ЧА — сильнее).
4. В ЧА не имеется $\dot{z}$, $\dot{v}$, но и в ЕА не встречается минимальное количество этого материала (весь он — заимствован из иных языков).
5. q , r редко употребляется как в ЧА, так и в ЕА.
6. $\dot{h}$ и $\dot{h}$ имеются в обоих диалектах, но часто $\dot{h} > h$, а в ЧА изредка $\dot{h} > k$.
7. В ЧА отсутствует сопоставление $l/\dot{l}$, $b/\dot{b}$, $r/\dot{r}$, имеющие в ЕА (хотя имеется минимальное количество материала с этими согласными).
8. "Первичная" хамза в ЕА ослаблена, а в ЧА исчезла.
9. Основное различие этих двух диалектов в том, что:
9а) $\dot{a}$ ЕА переходит в хамзу ЧА (следствие влияния иных языков);
9б) $\dot{g}$ ЕА переходит в g, r ЧА (следствие влияния иных языков);

9в) q EA переходит в g ЧА;

9г) g EA в ЧА соответствует ġ , иногда - dy .

Из этих сопоставимых данных ясно, что:

1. В плане звуков речи ЧА и ЕА можно отнести к восточно - арабским диалектам.

2. ЧА и ЕА не могут считаться одной ветвью восточноарабских диалектов, а относятся: ЧА - к подгруппе "гаф-джим" (g - ġ), а ЕА - к подгруппе "хамза-гйим" (' - g).

3. ЕА не испытывал сильного влияния иных языков в фонетике, в отличие от ЧА (который развивался в окружении неродственных языков).

4. Деформации в системе звуков речи в ЧА немногочисленны.

Схема звуков речи ЕА и ЧА выглядит так:

ЕА	ЧА
ʔ / -	-
h	h
h, h > h, h	h, h > h
ʕ	ʕ / -
ġ	ġ (r), / ġ /
h	h, (k)
g	ġ, dy
k	k
y	y
š, (š > s)	š
ž	ž
r, (r)	r
l, (l)	l
t	t
d	d
s	s
z	z
ʔ	ʔ
t, (t > t)	t
n	n
f	f
b, b	b
m	m
w	w, / u /
(p)	(p)
(v)	-
(q)	(q), g

1. М а с л у х , Саад Абд эль-Азиз. Акустическая характеристика арабского консонантизма и вокализма и нормы поэтической рифмовки. АКД. М., 1975.
2. Н а с и р о в К. Числительные в чадском диалекте арабского языка: Языки зарубежного Востока. М., 1977, с. 94-98.
3. Ф р о л о в а О.Б. Хрестоматия арабского диалектного языка Египта. М., 1984.
4. Ч а д. Справочная карта. М., 1986.
5. Ш а р б а т о в Г.Ш. Современный арабский язык. М., 1961.
6. Ш а р б а т о в Г.Ш. Выражение времени в современном египетском диалекте: В сб: Арабская филология. М., 1968.
7. A l t o m a S.J. The Teaching of Classical Arabic to Speakers of the Colloquial in Jrac: Harvard University, 1957.
8. A l t o m a S. The problem of diglossia in Arabic. Cambridge, 1969.
9. B a r t h N. Beiträge zur Geschichte und Geographie des Sudan: Zeitschr. d. Dt. Morgenländ. Gesellschaft, Bd. 9, 1855, S. 518-594.
10. C a r b o u H. Methode pratique pour l'étude de l'arabe parlé au Ouaday et a l'Est du Tchad. Paris, 1913.
11. D e c o b e r t. Phonologies arabes du Tchad, 1985.
12. D e r e n d i n g e r R. Notes sur le Dialecte Arabe du Tchad: Revue Africaine, 56, Alger, 1913.
13. F l e i s c h H. Etudes de phonétique arabe: Melanges de l'Université st.-Joseph, XXVIII, 6, 1949-1950.
14. G a i r d n e r W.H.T. Egyptian Colloquial Arabic. Cambridge, 1917. London, 1926.
15. H a r r e l l R.S. The phonology of Colloquial Egyptian Arabic. New York, 1957.
16. H a r r e l l R.S. A linguistic Analysis of Egyptian Radio Arabic: Contributions to arabic Linguistics, III (editor Ch. A. Ferguson). Cambridge, Massachusetts, 1960.
17. L e t h e m C.G. Colloquial Arabic, Shuwa Dialect of Bornu, Nigeria and of the Region of Lake Chad. London, 1920.
18. M a r t i n e t A. La palatalisation spontanée du g en arabe: Bulletin de la Société de linguistiques de Paris, LIV, 1959.

19. Mitchell T.F. An introduction to Egyptian Colloquial Arabic. London, 1956.
20. Monteil V. L'Arabe Moderne. Paris, 1960.
21. Muraz D.G. Vocabulaire du patois arabe tchadien . . . Paris, 1926.
22. Oliveríus J., Veselý R. Egýptska hovorová arabština. Praha, 1965.
23. Roth. Esquisse grammaticale du parler arabe d'Abéché (Tchad), 1979.
24. Samir, Abu Absi. Chad Arabic. Chicago, 1968.
25. Spitta - Bey W. Grammatik des arabischen Vulgärdialectes von Ägypten. Leipzig, 1880.
26. Taymūr A. Muḡam Taymūr al-kabīr. Al-Qahira, 1971.
27. Tomiche N. Le parler arabe du Caire. Paris, 1964.
28. Voller K. The modern Egyptian dialect of Arabic. Cambridge, 1895.

ВОПРОСИТЕЛЬНОЕ ПРЕДЛОЖЕНИЕ В БУХАРСКОМ АРАБСКОМ ДИАЛЕКТЕ

1.1. В бухарском арабском засвидетельствована довольно многообразная система вопросительного предложения.

Вопросительные предложения в БАД с точки зрения использования средств вопроса делятся на две основные группы: а) предложения, в которых вопрос выражен исключительно интонацией и б) предложения с вопросительными словами. При этом следует отметить, что подавляющее большинство вопросительных предложений составляет второй подтип, т.е. предложения с вопросительными словами.

1.2. Вопросительные предложения первого подтипа строятся двояким способом: а) с предшествующими глаголами ҚОЛ "сказал, спросил" и НАШАД "спросил", а также без них. Из них НАШАД употребляется гораздо реже, чем ҚОЛ и исключительно перед вопросительным предложением, в то время как ҚОЛ может предварять вопросительное предложение или следовать за ним, напр.: а) НАШАД: ХАМА ИЛ ТӨЛЕ^С-АМИР-ХАМЗА? "Спросил: Это (знамя), что появилось - Амир-Хамза?" [1, 27-23, 7]. АМИР ҚОЛ: МИН АЛЛА КЕЙ МИДРИДҲИ? "Амир спросил: ты у бога меня просила?" [1, 43-5]. б) И АДРҮН БИНАТ ЗАКАР ХАСТ? - КОЛЕТ. "Среди девушек мужчина есть? - Спросила она. [3, 26-11].

2.1. Как было отмечено выше основным типом вопросительных предложений являются предложения с вопросительными словами. В качестве вопросительных слов выступают вопросительные местоимения, наречия, частицы.

Вопросительные слова, вообще, могут встречаться в любой позиции - в начале, в середине, в конце предложения, но на употребление каждого в отдельности могут налагаться определенные ограничения в смысле их местонахождения. Как увидим ниже, некоторые из них могут употребляться лишь в начале и в середине или только в конце (особенно частицы).

2.2. Из вопросительных местоимений в диалекте засвидетельствованы следующие: а) МИН "кто?" МИН ЗАРАБКҮМ? "Кто тебя побил?" [1, 148-24]. ХАМАЛАН МИН ДЖАБЕН? "Этих кто привел?" [1, 20-15]. ИДЖРАК МИН ЧАПАРА? "Твои ноги кто отрезал?" [3, 11-19]. ХАТ ЛИ МИН? "Это чей (дом)?" [3, 18-67]. ХИНТ МИНИННАК? "Ты кто(есть)?" [1, 288-23]; б) ЁШ (с вариантами ЕЙШ, ЕШ, ИЙШ, ЙШ) "что?" ЁШ МИССУ ЧАРХИННАК? "Что

ты поделяешься?" [1. 13-12] ИШ ПУТУЛ СЕНДАК? "Что за дело у тебя?" [1. 244-16]. "ХИНТ ХАН ЕШ МИССУ?" "Ты здесь что делаешь?". [1. 19-10].

В материале диалекта вопросительное местоимение ЕШ в конце предложения не встречается.

К вопросительным местоимениям относятся также ряд сложных слов с начальным элементом ЕШ. Эти местоимения суть: ИШАХЕД, ИШАЕТ, "какой?", "который?", ИШЗАЙЛ, ИШЗАЙЛ, ИШЗАЙЛИ "какой, какие?", ИШТУРАНИ "какой?", ИШУО "что, какой?", ИШТУР, УШТУР, УШТУ "какой? как? каким образом?" а) Вопрос "кто?" выражается также словом МУУО? по своему составу является так же сложным: ТАУШ ИЛ МИСУ МУУО? "Кто это кричит?" (дословно: тот кто крик издает - кто?) [1. 33-18]. ХАД И МУУО? "Эти чьи?" [1. 35-43]. Это слово в начале предложения не употребляется. б) ИШАХДАК ИАЙЛАЙ МИТСАРАК? "Который из вас со мной будет биться?" [1. 271-25]. МИН ОХУАТ ИШАЕДИТА ТИНКАЗАБ? "Какая из этих гезелей будет поймана?" [1. 204-21]. ИНСА ЕШ АХДА? "Женщины из них которые?" [3. 27-16]. в) ХАД ИШЗАЙЛИ ТАУШ? "Что это за крик?" [1. 271-21]. г) ИШТУРАНИ ДАББА ТОХЕД? "Какого коня ты возьмешь (купишь)?"

ХИНТ ИШТУРАНИ АДАМИ КАЙНИНАК? "Ты какой человек?" [2. 27]. Это вопросительное местоимение в конце предложения не употребляется. д) ИСМАК ИШУО? "Имя твое какое? (как тебя зовут)?" [2. 26], ХАД ИШУО САЛ ИДАК? "Это что на твоих руках?" [2. 26], ИШУО не употребляется в начале предложения. и) ИШТУР ХАДАКИ? "Как он тебя взял?" [3. 35-31]. ИШТУ ТЕСРИФУН ХАТ ХАРАМИ КАЙНАХАН? "Откуда вы знаете, что он вор?" [1. 48-22].

2.3. В качестве вопросительного слова может выступить и неопределенно-количественное числительное ИШКАС. Оно может стоять в середине и в конце предложения: ХАТ САБД ФИЛСУ ИШКАС? "Этот раб сколько стоит?" [1. 278-18]. ХИНТ ИШКАС ШИ ТОКЕЛ? "Ты сколько ешь?" [1. 27-10].

2.4. В вопросительных предложениях широкое применение находит в качестве вопросительных слов соответствующие наречия: ЕЙСАБ (с вариантами - ЕСАБ ИСАБ ИЙСАБ и др.). "Куда? Где?". ХИН, ХЕН "Где?", МАТА "Когда?" БИШАН "Зачем?" а) вопросительное наречие ЕЙСАБ? употребляется в предложениях во всех трех позициях: 1) ИЙСАБ ТОГДИ? "Куда идешь?" [1. 34-12]. ИЙСАБ НИИОНА СЕНДУ? "Где у него примета?" [1. 140-8]. САМАКА ИЙСАБ ХАМДИКИ? "Где эта рыба?" [1. 34-32]. БЕЙТ СИМУРГ ЕСАБ? "Дом симурга где?" [3. 16-12]. УХТАК ФИ ИЙЕСАБИА? "Твоя сестра где?" [1. 330-1]. 2) с частицей МИН, ЕЙСАБ приобретает значение "откуда?": ИКАФУ ХИНТ МИН ИЙСАБ ТИДЖИ? "Стой! Ты откуда идешь?" [1. 269-33]. ХИНТ МИН ИСАБ? "Ты откуда?" [1. 172-31]. МИН ИЙСАБ ДЖИТ? "Откуда пришел?" [1. 35-32]. 3) к вопросительным словам относится также наречие ХИН/

ХЕН. "где?"

АМИР И МИРИШАП ҚОЛ: АБА^СЕР ХЕНЕН? "Амир миришабу сказал: веро^л дн^л где?" /І. 25-14/. ХАНДОК ДЕУ ХИНУ? "Это див где?" /З. 6-30/.

Вопросительное наречие ХИН/ХЕН употребляется лишь в конце предложения. 4) Наречие МАТА употребляется только в начале предложения и означает "когда?": МАТА^СИРС МИССУН "Когда свадьбу справляете?" /З. 12-3/, МАТА ҚУЛТ ИЛЕЙК? "Когда я сказал тебе?" /І, 107-37/.

5) К вопросительным наречиям относится слово ШИНІ "почему? зачем?" с целевым направлением. Оно употребляется в начале и в середине предложения: ШИНІ БИНТАК МА АНТИТА? "Почему дочь твою не отдал?" /І, 262-30/.

ХИНТ ШИНІ ДЖИЙТ? "Ты почему пришел?" /І. 290-37/. ИЛ ЎЛАДИ ШИНІ ХУЗАТИН ДАУОНОКА АНТИТУ? "Моему сыну почему ты дал лепешку с ядом?" /І. 317-21/.

6) в качестве вопросительного наречия в диалекте используется слово БИШАН иногда в сочетании с вопросительным местоимением ЕШ. Вопросительное местоимение БИШАН может стоять только в начале предложения: БИШАН ИШ ИЛЕНА АЛЛА КОН ХОЛИҚНА? "Для чего нас сотворил Аллах?" /І. 270-27/. БИШАН ЕШ МЎ ТИЛТИШ? "Почему воду черпаешь?" /І. 34-40/.

2.5. В качестве вопросительных слов в диалекте используются частицы КАМ? в количественном значении "Сколько?" Ли? "Почему, зачем?" и - МИ в значении "разве? Ли?": 1) КАМ ФУЛС? "Сколько денег?" /І. 109-77/. КАМ ФУЛС МИТБИ^СУ? "За сколько продаешь?". ИБ^СИРАК КАМ АРИЗА МИТҚУЛУ? "Твои верблюды за сколько ты ценишь?".

2) частица ЛИ? "Почему, зачем?" может стоять в начале и в середине предложения: ЛИ ҚАЛЕУ АСУАТ САУЕЙТУ? "Почему сердце его омрачаешь?" /З. 3-8/. АНА ДЖАУОБ ЛИ ЛА АНТИКА? "Почему я тебе не дам согласия?" /І. 36-25/. И ХАТ ЛИ ТЕЗРУБУНУ? "Этого почему бьете?" /З. 3-28/.

ЛИТЕРАТУРА И ИСТОЧНИКИ

1. И.Н. В и н н и к о в, Язык и фольклор бухарских арабов. М. 1969.
2. И.Н. В и н н и к о в, Словарь диалекта бухарских арабов. Палестинский сборник, 10(73), М.-Л, 1962.
3. Г.В. Ц е р е т е л и, Арабские диалекты Средней Азии. Т.І. Бухарский арабский диалект. Тбилиси, 1956.

მ. გ. ბ. რ. ი. ძ. ე

იბდღლი (ბგერათმონაცვლეობა) ალ-ასთარაბაზის მიხედვით

შუა საუკუნეების არაბულ ენათმეცნიერებაში ფართოდ იყო გავრცელებული შედარებით ადრინდელ გრამატიკოსთა ნაშრომების კომენტირება. ხშირად ასეთი, კომენტარული ხასიათის თხზულებები, იმდენად მნიშვნელოვანი იყო მასში დასმული საკითხების გაშუქებითა და ორიგინალური მსჯელობებით, რომ შემდგომში თავისთავად, დამოუკიდებელ ნაშრომებადაც კი გვევლინებიან. ასეთ ნაშრომთა რიცხვს მიეკუთვნება ცნობილი კომენტატორის ალ-ასთარაბაზის (XIII ს.) კომენტარები, რომლებიც მას გაუკეთებია იბნ-ჰაჯიბის (XI ს.) ტრაქტატისათვის „ამ-შაჰია“.

ალ-ასთარაბაზის ნაშრომში (კომენტარებში) განხილულია თითქმის ყველა ის საკითხი, რომელიც კი დასმულა, საერთოდ, არაბულ ენათმეცნიერებაში. ამ საკითხთა შორისაა იბდღლის, ანუ ბგერათმონაცვლეობის საკითხიც. ჩვენ შეძლებისდაგვარად შევეცდებით წარმოვაჩინოთ, თუ როგორ ესმოდათ ეს საკითხი და როგორ ინტერპრეტაციას აძლევდნენ მას არაბი ენათმეცნიერები, კერძოდ, ალ-ასთარაბაზი.

არაბულ ენათმეცნიერებაში ბგერათმონაცვლეობა ორი განსხვავებული ტერმინითაა წარმოდგენილი. ეს ტერმინებია *qalb* -ი და *ibdal* -ი, თუმცა არის მათ შორის მცირეოდენი სხვაობა. *qalb* -ი მეტწილად ჰამზისა და სუსტი თანხმოვნების მონაცვლეობას გულისხმობს, *ibdal* -ი კი -სხვა თანხმოვნების მონაცვლეობასაც. მაგრამ რიგ არაბ გრამატიკოსებთან ჰამზისა და სუსტი თანხმოვნების მონაცვლეობა სხვა თანხმოვნებთან ერთად იბდღლის სახელწოდების ქვეშაა გაერთიანებული. ასეა ეს ალ-ასთარაბაზისა და იბნ-ჰაჯიბთანაც.

ამრიგად, ალ-ასთარაბაზისთან ბგერათმონაცვლეობა აღინიშნება ტერმინით *ibdal* . როგორც ალ-ასთარაბაზი გადმოგვცემს, იბნ-ჰაჯიბის სიტყვებით, იბდღლი, ეს არის ერთი ბგერის მეორე, მისგან განსხვავებული, ბგერის ადგილზე დასმა. იბნ-ჰაჯიბისავე მსჯელობას რომ მივჰყვეთ, სიტყვებს, რომლებშიც არის მონაცვლე ბგერები, ერთი და იგივე მნიშვნელობა უნდა ჰქონდეს, არც მათი წარმოთქმა უნდა განსხვავდებოდეს ერმანეთისაგან, გარდა ერთი ბგერისა [1, 197]. მონაცვლე ბგერებად გამოიყენება მეტწილად ე.წ. ვარიანტული ბგერები, დამატებითი /სუფიქსური/ ბგერები და იშვიათად ძირითადი ბგერებიც. იბნ-ჰაჯიბი და ალ-ასთარაბაზი ძალიან ხშირად სიტყვებს, რომლებშიც მონაცვლე ბგერაა წარმოდგენილი, ვარიანტულ

სიტყვებად მოიხსენიებენ. მათი მსჯელობის თანახმად, ასეთი სიტყვები ნაკლებად გამოიყენება.⁷ აუცილებელია გავარკვეოთ მოცემული სიტყვა წარმოშობით რამდენი ძირითადი თუ მონაცვლე თანხმოვნით, თუ ეს არ ვიცით შეიძლება მივიღოთ უსწორო, გაუგებარი კონსტრუქციები, როგორც მაგალითად هراق -ს შემთხვევაში. ه -ი აქ მონაცვლე ბერაბა და თუ ეს არ ვიცით, მაშინ მივიღებთ خراف ტიპის გაუგებარ კონსტრუქციებს. [I, 198].

იბნ-ჰაფსიბის თანახმად, ურთიერთმონაცვლე ბგერებია: *1, 2, 3,*

მდგომი თანხმოვანი გახმოვანებულია ფთხით / ა - ხმოვნით /, იცვლება ალიფით. ხოლო ბოლოკიდური ზ, ამ შემთხვევაში, იქცევა, როგორც სუსტი თან- ხმოვანი და ამის გამო იცვლება ჰამზით. ზ შეიძლება ჰამზით შეიცვა- ლოს მაშინაც, როცა იგი მეორე ძირეულს წარმოადგენს. მაგ.: **آل** - ამ სიტყვის ფუძეა **أجل**. რადგანაც **ز** -ს შეცვლა ალიფით არ დასტურდება ამიტომ თავდაპირველად გვთვლით **آل** კონსტრუქციას, შემდეგ ჰამზა იცვ- ლება ალიფით და ამ ცვლილებათა შედეგს წარმოადგენს **آل**. ჰამზით **ز** -ს ცვლილების მაგალითებია, აგრეთვე: **آل فعلت** - როგორც გადმოგვცემენ ეს სიტყვა **فعل** - დან მომდინარეობს. [I, 208].

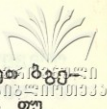
აოტის მონაცვლეობა. აოტი ენაცვლება სუსტ თანხმოვნებს (**و, ه, ح** - ს, **ي** - ს, **ب** - ს, **ع** - ს, **ث** - ს, **ل** - ს. თუ გვყავი მეორე ან მესამე ძირეულის პოზიციისა და მის წინ ქესრით გახმოვანებული თანხ- მოვანია, მაშინ იგი შეიცვლება **ي** -ით. მაგ.: **حياس**, **ديم**, **سليم**, **أجل** და **أجل** -ს ფორმები **أجل**, **أجل**, რომელთა მასდარი ან **أجل** და **أجل**. როგორც ვხედავთ, ორივე მაგალითში ერთ-ერთი **و** შეე- ცვლილია **ي**. ენაცვლება ჰამზას, მაგ.: **زيب**, **زيب**, ასევე ენაცვ- ლება ალიფს მაგ. **مسلمين**, **مسلمان**.

საგანგებოდ გვინდა შევიჩერდეთ ერთი მაგალითის განხილვაზე. როგორც ზემოთაც ვთქვი, ალ-ასთარზაზნი თანახმად, **ي** ენაცვლება **ن** -ს. ამის მაგალითად მოყვანილია სიტყვა **انسان** - ალ-ასთარზაზნი **انسان** -ის მრავლობითად გარბულობს **انسان** ამ ფორმების შეპირისპირებისას ალ-ას- თარზაზნი **ي** -ს **ن** -ს ნაცვლად მიიჩნევს. ჩვენის აზრით, **انسان** - ისა და **انسان** -ის ბოლოკიდური **ن** ერთი და იგივე წარმომავლობისაა, მა- გრამ, როგორც ჩანს, ავტორი, ამჯერად, მხოლოდ თანხმოვანთა პოზიციას ითვალისწინებს. **انسان** -ის ბოლოკიდურ **ن** -სა და **انسان** -ის **ي** -ს მეზუთე პოზიცია აქვთ [I, 212].

აოტი ენაცვლება **ج** -ს, მაგ.: **شيرة** და **شيرة** ნაცვლად **شيرة** და **شيرة**.

გზნის მონაცვლეობა. გზვი ენაცვლება სუსტ თანხმოვნებსა და ჰამზას. ენაცვლება **ي** -ს, მაგ.: **نهي**. იგი მომდინარეობს სიტყვიდან **نهي**. ჰამზასთან მონაცვლეობის მაგალითებია: **جؤن**, **جؤن** სიტყვებში **جؤن** და **جؤن** გზვი ალიფის ნაცვალს წარმოადგენს.

م -ს მონაცვლეობა. **م** ენაცვლება **و** -ს, **ل** -ს, **ن** -ს და **ب** -ს. **م** -ს მხოლოდ ერთ სიტყვაში ენაცვლება. ეს სიტყვაა **م**. როგორც ალ-ასთარზაზნი გადმოგვცემს, იგი (**م**) მომდინარეობს სიტყვიდან **م**, **م** იკვეცება ბოლოკიდურ პოზიციისაში მისი სისუსტის გამო. შემდეგ **و** იცვლება **م** -ით. იგივე ალ-ასთარზაზნის თანახმად, ამ მონაცვლეო- ბას ალ-ასთარზაზნი სხვაგვარად წარმოადგენს: **م** -ში **م** ენაცვლება **و** -ს, რადგანაც ხდება გადანაცვლება და გვთვლით **م**, შემდეგ იკვე- ცება **و** და **م** იქცევა **م** -დ. მაგრამ ასთარზაზნი მართებულიად მო- ნაცვლეობის პირველ გარიანტს მიიჩნევს, რადგანაც **م** -ცა და **و** -ც

იქნება, როგორც **ت** სთან, ასევე მუტბაკა თანხმოვნებთან. ასეთი მგერად **ط** გვევლინება. იშვიათ შემთხვევაში **ط** ენაცვლება **ت**-ს, თუ იგი ნაცვალსაბელოვან სუფიქსს წარმოადგენს და მესამე ძირეულად **ط** ან **ظ** -ა. მაგ.: **طجلى** [I, 226].

ر-ს მონაცვლეობა. **اعتل** ფორმაში **ر** ენაცვლება **ت**-ს, თუ პირველ ძირეულად **ز**, **ر** ან **ز** -ა წარმოდგენილი. სამივე ეს თანხმოვანი მჟღერია, **ت** - კი ყრუ. ამიტომ ამ თანხმოვნების გვერდით **ت** იც-ვლება **ر** -თ, რომელიც ახლოს დგას წარმოების ადგილის მიხედვით **ت** სთან, ხოლო მჟღერობის თვალსაზრისით ზემოხსენებულ სამ თანხმოვანთან, მაგ.: **ازكر, ازكر, ازكر** -ში ზალი და დალი მათი წარმოების ადგილების სიახლოვის გამო გემინირდებიან. **ر** იშვიათად ენაცვლება ნაცვალსაბელოვან სუფიქსს **ت** -ს. მაგ.: **جذ** - **جذت**. **ر** -ს მონაცვლეობა. **ر** ენაცვლება თეშიდიან **ي** -ს გაკჃში, მაგ.: **فقيح**. **ر** -ის მონაცვლეობა განპირობებულია იმით, რომ ორივე მჟღერია და ორივე ენის შუა ნაწილში იწარმოება /პალატალურება/. [I, 229].

ص -ს მონაცვლეობა. **ص** ენაცვლება **س** -ს, თუ მის შემდეგ **ع, ح, ف** ან **ط** -ა. მაგ.: **اصبح, اصبح, اصبح**. ზემოთ დასახელებული ბგერები მჟღერები და მაღალი აწეულობის თანხმოვნებია, **س** კი ყრუა და დაწეული, ამიტომ იგი იცვლება **ص** -თი, რომელიც **س** -ს შეესატყვისება სიყრუიდან და სისინით, ხოლო **ف** -ს, **ح** -ს, **ع** -ს, **ط** -ს აწეულობით. როგორც ალ-ასთარბანში მიიჩნევს, ასეთი მონაცვლეობა ნორმალა, მაგრამ აუცილებელი არ არის [I, 230].

ز -ს მონაცვლეობა. **ز** - ენაცვლება **س** -სა და **ص** -ს **ز** -ს წინ, მაგ.: **يزد, يزدي**. **ز** -ს წინ **س** -სა და **ص** -ს მჟღერი თანხმოვნებია. ამასთან **ز** თავისი წარმოების ადგილით **س** -ს შეესატყვისება. იგივე შეიძლება ითქვას **ح** მონაცვლეობაზეც [I, 231].

ამრიგად, ყოველივე ზემოაღნიშნულიდან, შეიძლება დავასკვნათ, რომ არაბ ენათმეცნიერებს და მათ შორის ალ-ასთარბაზისაც შეუმჩნეველი არ დარჩენიათ ენაში მოქმედი იბდალის /ბგერათმონაცვლეობის/ მოვლენა. უფრო მეტიც, შეიძლება ითქვას, რომ მათ მიერ ამ მოვლენისა და მისი გამომწვევი მიზეზების ინტერპრეტაცია დღევანდელი ენათმეცნიერებისთვისაც საგულ-სნაოა.

ლიტერატურა

رضى الدين الأسترباذى 'نشر التنافية'
ابن الحاجب 'القاهرة' ١٩٣٩

М.Г. Г о б р о н и д з е

ИБДАЛ (замещение звуков речи) по трактату
Ал-Астарāбādī

Р е з ю м е

В середине века в арабском языкознании широко распространено комментирование трудов предшествующих авторов. Некоторые такие работы отличались оригинальностью суждения и вносили немаловажный вклад в развитие и в понимание положений древних авторов по вопросам языкознания. Поэтому эти комментарии часто считаются самостоятельными трудами. Одним из таких работ средневековых комментаторов представляется нам комментарий автора XIII-XIV вв. Ал-АСТАРĀBĀDĪ к трактату Ибн-Хаджиба (XI в) "АШ-ШАФИЙА".

В труде Ал-Астарāбādī среди других разделов арабского языкознания рассматривается вопрос замещения, субституции согласных звуков (ИБДАЛ) в арабском языке. Автор исследует причины возникновения этого явления в языке и детально анализирует все случаи субституции согласных, имеющих место в арабском литературном языке. При этом автор проявляет оригинальный подход к этому языковому явлению, делая упор на позицию и дистрибуцию согласных в словоформе.

მ. დ ა მ ე ნ ი ა

ტერმინები „მნიშვნელობა“, „ენობრივი მნიშვნელობა“
და „შინაარსი“ ენათმეცნიერებაში

ჩვენი მიზანია, დავაზუსტოთ ტერმინების - „მნიშვნელობა“, „ენობრივი მნიშვნელობა“ და „შინაარსი“- რაობა ენათმეცნიერებაში. ეს განაპირობა ამ ტერმინთა გამოყენებამ ხშირად ერთი დანიშნულებით, მათი მნიშვნელობის აღრევამ. ამის გარკვევა-დაზუსტება მიზანშეწონილია ზოგადი ენათმეცნიერებისათვის და ეს გასაგებია, რადგან ამ ცნებათა არსის გარკვევა გვაძლევს იმ თეორიულ ბაზას, რომელთაც ლინგვისტიკურ სათანადო პრობლემათა გადასაწყვეტად დიდი მნიშვნელობა ენიჭება.

ცნობილია, რომ სიტყვებს ყოფით სიტყვახმარებაში სხვადასხვა მნიშვნელობა აქვს. ამას განაპირობებს ფაქტორები, რომელთა გათვალისწინების გარეშე არ ხერხდება სიტყვის მნიშვნელობის დაზუსტება და განსაზღვრა. პირველყოფილსა, აღსანიშნავია სიტყვის გამოყენება სხვადასხვა კონტექსტში და სიტუაციაში. ამის თაობაზე არსებობს ვიტგენშტეინის პოპულარული ლოზუნგი: „ნუ ეძებთ სიტყვის მნიშვნელობას, ეძებთ მისი გამოყენება“. მართლაც, ყოველი გამონათქვამი ხომ დროისა და სივრცის ჩარჩოებით შეზღუდულ სიტუაციაში არსებობს და ამავე სიტუაციითაა შეზღუდული მეტყველი და მსმენელიც, აგრეთვე მოვლენები და საგნებიც. ხშირად სიტყვის მნიშვნელობის განსაზღვრა შეუძლებელიც კია კონტექსტის გარეშე. ამის დაშლასტურებელია ის ფაქტი, რომ ლექსიკონებში ამ ხერხს მიმართავენ. მით უფრო სრულყოფილია სიტყვის მნიშვნელობის განმარტება, რაც უფრო მეტი კონტექსტია წარმოდგენილი განსხვავებულ მნიშვნელობათა წარმოსაჩენად.

სიტუაციური ფაქტორითაა განპირობებული მნიშვნელობის განმარტების ის ხერხიც, რაც მდგომარეობს თვალსაჩინოდ პირდაპირ შესაბამის საგანზე მითითებაში¹. საშუალებები სხვადასხვა, რომელთა ჩამოთვლა და ანალიზი ჩვენს მიზანს არ წარმოადგენს. ამით ჩვენ გვინდოდა მხოლოდ აღგვინიშნა, რომ მნიშვნელობის დასადგენ საშუალებათა სიმრავლე მიუთითებს სიტყვის მნიშვნელობის დადგენის სირთულეზე.

I მნიშვნელობის განმარტების ეს ხერხი ფილოსოფოსებთან იწოდება ოსტენსიურ-*остенсивное* -განმარტებად. მნიშვნელობის განმარტების ეს ხერხი, რა თქმა უნდა, არაა მოქმედი აბსტრაქტული სახელების შემთხვევაში და საერთოდ ლინგვისტურად განმარტების საშუალებასაც ვერ წარმოადგენს.

ზემოთ აღნიშნული ეხებოდა სატყევათა მნიშვნელობების განმარტებას მათი ყოფით სიტყვებმარტებაში გამოყენების თვალსაზრისით. ამისგან განსხვავებით, ტერმინი არის სიტყვა, რომელიც გამოხატავს მეცნიერებისა თუ წარმოებებს ამა თუ იმ დარგის ცნებას, და, რომელსაც ზუსტად დადგენილი მნიშვნელობა აქვს იმი, ვთ, რომ აღსანიშნ ობიექტთან ცალსახა დამოკიდებულებაშია, ე.ი. გამომხატველია ერთი მნიშვნელობისა.

ჩვენთვის საინტერესო სიტყვები, როგორც სათაურშივე მივუთითეთ, ლინგვისტურ ტერმინებად ითვლება. განვიხილოთ თითოეული მათგანი.

„მნიშვნელობა“ არის ცოდნა იმისა, თუ რაზე მიუთითებს სიტყვა, ენობრივი გამონათქვამი.

სიტყვების გამოყენების ყველა შემთხვევაში მნიშვნელობა ვიცით, თუ ვიცით, რაზე მიუთითებს ის, რას ასახავს ის, თუ გამოხატული აზრი ნათელია. ქართ. „მაგიდა“, რუს. „СТОЛ“, გერმ. „Tisch“, ინგ. „table“ არაბ. ერთი და იმავე მნიშვნელობისაა, ერთი და იმავე აღსანიშნის ნიშნებია, ერთსა და იმავე აზრს გამოხატავენ ამ განსხვავებულ ენებზე მეტყველთათვის. აღნიშნულ შემთხვევებში სხვადასხვა ენაზე გამოხატულია მატერიალური სამყაროს ერთი და იგივე საგანი თუ მოვლენა და ამიტომაც ისინი ერთი და იგივე მნიშვნელობისა არიან.

მნიშვნელობა, როგორც აზრის გამომსახვეი, აზროვნების ფორმას წარმოადგენს. ენისა და აზროვნების ურთიერთობა კი ერთ-ერთი ძირითადი პრობლემაა ფილოსოფიისა და, კერძოდ, ლოგიკის მეცნიერებისა.

აღმნიშვნელის მიმართება აღსანიშნისადმი სახელების თვალსაზრისით, ენობრივი გამონათქვამის აღქმისა და მასთან დაკავშირებული ემოციების ანალიზი ფსიქოლოგიის საკვლევი ობიექტებია, ხოლო ყოველი გამონათქვამის აზრის არსის გარკვევა მნიშვნელობის თვალსაზრისით – სათანადო მეცნიერებებისა.

ბუნებრივია კითხვა, რა თვალსაზრისით იკვლევს ლინგვისტიკა მნიშვნელობას? ლინგვისტიკას მნიშვნელობის დადგენა-შესწავლაში თავისი ობიექტი რომ არ ჰქონდეს, იგი საენათმეცნიერო ტერმინადაც არ ჩათვლებოდა.

საკუთრივ ლინგვისტიკის შესასწავლი ობიექტებია „ენობრივი მნიშვნელობა“ და მისი „შინაარსი“.

მატერიალური სამყაროს აურაცხელი საგნებისა და მოვლენების მნიშვნელობათა ასახვა პირველ რიგში ლინგვისტიკის სფეროა. სინამდვილის ყოველი ობიექტი სხვა ობიექტებთან და მოვლენებთან მრავალგვაროვან კავშირშია და, შესაბამისად, მრავალგვაროვან კავშირშია მათი ენობრივი აღმნიშვნელებიც. ასეთი რთული მიმართებები და კავშირები განაპირობებენ მათ მნიშვნელობას, დანიშნულებასა და ღირებულებას. ენა გადმოგცემს საგნებისა და მათი მრავალსახა მიმართებების მნიშვნელობებს.

ეს შესაძლებელია ენის სისტემური ბუნების გამო. ენის სისტემა არის ისეთი მთლიანი რთული მექანიზმი, სადაც ელემენტები ურთიერთგანპირობების წესით ქმნიან ორგანიზებულ მთლიანობას. ყოველი ენობრივი ერთეულის მნიშვნელობის განსაზღვრა შესაძლებელია მხოლოდ იმ კანონზომიერი მიმართუ-

თებების მიხედვით, რომელსაც იგი ამყარებს ამავდენ სისტემის სხვა ერთეულებთან. საკუთრივ ლინგვისტიკა იკვლევს სწორედ ამ მნიშვნელობათა განსაზღვრის ენისეულ ორგანიზაციას, გამოსახვის წესებს და მის ენობრივ მექანიზმს, ფუნქციონირების კანონზომიერებებს, რაც ყოველი ენობრივი სისტემის საფუძველს წარმოადგენს და, რაც ყველა ენას თავისი-სპეციფიკური აქვს და ენებს ერთმანეთისაგან განასხვავებს.

კონკრეტული ენების იმანენტური ბუნების ამოხსნა, ენობრივ ერთეულებს მნიშვნელობების განხილვა პარადიგმატული და სინტაგმატური ჭრილების მიხედვით, მნიშვნელობის დირექტულების ცნების შემუშავება, რასაც ქმნის ნიშნის მიმართება ამავდენ სისტემის სხვა ნიშნებთან, ენაში მნიშვნელობათა გამოსახვა მისივე ენის შინაგანი კანონებისა და ორგანიზაციის კანონზომიერებების მიხედვით გულისხმობს „ენობრივი მნიშვნელობის“ ცნების გაგებას.

ენობრივ ერთეულთა ზემოთ აღნიშნული თვალსაზრისებით განხილვის შედეგად ვიღებთ მნიშვნელობებს, რომელთა ერთობლიობა ქმნის „ენობრივი მნიშვნელობის“ „შინაარსს“^X.

„ენობრივი მნიშვნელობა“ განსაზღვრავს ენობრივი ერთეულის სტრუქტურულ სტატუსს კონკრეტულ ენაში, მისი მახასიათებელი მნიშვნელობების ჯამი კი მის „შინაარსს“. ქართულად მეტყველს სიტყვა „მეგობარი“ წარმოთქმისას გაგონილი გაეგება-მისთვის მნიშვნელობა ცნობილია, მაგრამ „ენობრივი მნიშვნელობა“ და მისი „შინაარსი“ – არა, თუ მას სპეციალური ენათმეცნიერული განათლება არ აქვს. იგი ამ სიტყვის გრამატიკულ ფორმებსა და ყალიბებს სწორად გააწყობს ენაში მუდმივმოქმედი ანალოგიის მოქმედების შედეგად. /მუდმივმოქმედი ანალოგიის რაობისათვის იხ. I, 66-68/.

აი ის წმინდა ენისეული, ლინგვისტიკური პრობლემები, რომლებიც მნიშვნელობას „ენობრივი მნიშვნელობისა“ და მისი „შინაარსის“ თვალსაზრისით შეისწავლის:

ენათმეცნიერული აზროვნების ისტორიაში „ენობრივი მნიშვნელობისა“ და მისი „შინაარსის“ ცნებების შემუშავება ძირითადად განაპირობა ფერდინანდ დე-სოსიურისა და ვილჰელმ ჰუმბოლდტის ენათმეცნიერულმა ნაშრომებმა.

შევუპირისპიროთ ერთმანეთს მნიშვნელობით იდენტური და „ენობრივი მნიშვნელობით“ განსხვავებული ორი გამოწვევა, რომ მათი განსხვავების მიხედვით „მნიშვნელობისა“ და „ენობრივი მნიშვნელობის“ რაობა უფრო ხელშეწყობს გახედვს. აგრეთვე ვაწარმოთ „ენობრივი მნიშვნელობის“ ანალიზი მის „შინაარსზე“ მისათითებლად.

X გამოსახატავი მნიშვნელობის შესაბამისად ენაში ასხვავებენ ლექსიკურ მნიშვნელობას, რომელიც საგანზე თუ მოვლენაზე მიუთითებს და გრამატიკულ მნიშვნელობას, რომელიც გრამატიკული მნიშვნელობის კავშირებს ასახავს.

ქართულში „გაკეთებულ იქნა“ და „გაკეთდა“ მნიშვნელობით იდენტურია, ხოლო „ენობრივი მნიშვნელობის“ თვალსაზრისით კი - განსხვავებული. „ენობრივი მნიშვნელობის“ მიხედვით „გაკეთებულ იქნა“ და „გაკეთდა“ სტრუქტურულად განსხვავებულ გამონათქვამებს წარმოადგენენ. „გაკეთებულ იქნა“ ადწერიითი წარმოების მიხედვით გაწყობილი ფორმაა, გაკეთ- და“ კი - ორგანული წარმოების მიხედვით.

„გაკეთებულ იქნა“ გამონათქვამის „ენობრივი მნიშვნელობის“ „შინაარსია“ კეთ // კეთებ ზმნის ნამყო ღრთის ცნებითი გვარის მიმღეობა /გაკეთ თებულ/ + ქნა // ქნა მეშველი ზმნის ინიანი ცნებითი ნამყო წყვეტილში, მხ.რიცხვი, III /მესამე/ პირში /იქნა/.

„გაკეთდას“ „ენობრივი მნიშვნელობის“ „შინაარსია“ კეთება ზმნის დონიანი ცნებითი ნამყო წყვეტილში, მხ.რიცხვი, მესამე პირში /გაკეთდა/.

„ენობრივი მნიშვნელობის“ შემადგენელი მნიშვნელობის ერთობლიობა გვაძლევს „ენობრივი მნიშვნელობის“ „შინაარსს“.

ჩვენ ზემოთ აღვნიშნეთ, რომ სხვადასხვა ენაზე გამოხატული ერთი და იგივე საგნები ერთი და იგივე მნიშვნელობისა არიან. ისინი განსხვავდებიან ერთმანეთისაგან გამოსახვის წესების ენობრივი მექანიზმით; ენობრივი სისტემის კანონზომიერებებით- „ენობრივი მნიშვნელობის“ „შინაარსით“-, რაც ყველა ენას თავისი-სპეციფიკური- აქვს.

ერთ ენაში აღსანიშნის ერთი მხარეა ამოსავალი, მეორეში-სხვა.

ქართულმა სიტყვა გულწითელაში აღნიშნა ამ ჩიტი ერთი დამახასიათებელი მხარე-წითელი მკერდი, რუსულმა „СЕРПИС“ სახელწოდებით აღნიშნა, რომ იგი ზამთრის ყველაზე ადრეული სტუმარია პირველ თოვლთან და პირველ ყინვასთან ერთად, სერპილმა ყურადღება გაამახვილა ზამთრის არა კონკრეტულ ნიშანზე, არამედ საერთოდ ზამთარზე- ЗИМОВКА გერმანულში გულწითელას ჰქვია „ხტუნია“... / 2, 6 /.

მნიშვნელობით იდენტური სიტყვები /გულწითელა, СЕРПИС, ЗИМОВКА ხტუნია / Gimpel, 'gimpel / განსხვავდებიან „ენობრივი მნიშვნელობის“ „შინაარსით“.

განვიხილოთ კიდევ ერთი შემთხვევა.

ქართულში სიტყვა „კბილი“ მნიშვნელობით იგივეა, რაც რუსულში- „ЗУР“, ინგლისურში- tooth, გერმანულში- Zahn, არაბულში-سِّنْ. მაგრამ ეს სიტყვები განსხვავდებიან თავისი ენობრივი მნიშვნელობით და მისი „შინაარსით“. ქართულში მისი დახასიათება ენობრივი მნიშვნელობის“ მიხედვით იქნებოდა: არსებითი სახელია, საზოგადოა, უსულოა, ფუძეთანსმოციანია, უკუმშველია.

ამ სიტყვის ენობრივი მნიშვნელობის“ და „შინაარსის“ დახასიათებლად აუცილებელია, გავითვალისწინოთ ის მნიშვნელობებიც, რომლებიც მას აქვს სიტყვათშეხამებებში. ეს ნიშნავს ყველა პოზიციის გათვალისწინებას. სადაც ეს ენობრივი ერთეული მონაწილეობს.

1. კბილს დაასოზს-ამოიჩემებს, გადამეტერება.
2. კბილს მოსჭრის, მოჰყვეთს-მუხავე საჭმელი კბილებზე იმოქმედებს ისე, რომ საჭმლის ღეჭვა გაძნელებულია, უსიამოვნო გრძნობის გამო კბილებში.
3. კბილი მოეჭრება-უვნებელს გახდის, ძალას დაუკარგავს.
4. დანა კბილს გერ უხსნის-უჭირს ხმის ამოღება, რისამე თქმა.
5. კბილის მატლი-ნიადაგ შემაწუხებელი, ვინც მოსვენებას არ აძლევს.
6. კბილის დასადგმელი-რამიმ საჭმელი, საცუცნავი.
7. კბილებს ილესავს ვინმეზე-ძალიან გაჯავრებულია ვინმეზე, აპირებს ვისმე რამე აგნოს.
8. ენას კბილებს დააჭერს-ფრთხილად ილაპარაკებს.
9. კბილს გაუსინჯავს-კარგად გასინჯავს, დაცვირვებით შეამოწმებს.
10. სული კბილით უჭირავს-ძლივსდება, მეტად ცუდ დღეშია.
11. ვისმე კბილისა-წლოვანებით ტოლი, ერთი ხნისა.
12. კბილი ნიორი- მცენარის ბოლქვის ერთი ნაწილთაგანი.
13. კბილები უკაწკაწებს-შია, სწყურია, ძალიან უნდა.
14. კბილებს იმტვრევს-ჯავრობს, ბრაზობს.
15. კბილებში ოფლი ადინა- გააწვალა, გააწამა, ცუდ დღეში ჩააგდო, შეარცხენია.
16. კბილთა ღრეჭა- ყბედობა, ლაქლაქი.
17. კბილთა ღრეჭნა-ბრაზობა, მუქარა, დაქადნება.
18. კბილი ჩაასო-ამოიჩემა, შეიძულა /3, 100 - 101; 4. III4-III5 /

ერთი ენის მახასიათებელი სიტყვათშეხამებების მნიშვნელობები ზოგჯერ სხვა ენის მახასიათებლადაც გვევლინება, მაგრამ, ძირითადად, მახასიათებელ მნიშვნელობათა ერთობლიობა ყოველ ენას სპეციალური აქვს.

შდრ.: ენას კბილები დააჭირე-ფრთხილად ილაპარაკე, ხმა გაკმინდე

Держи язык за зубами ფრთხილად ილაპარაკე, ხმა გაკმინდე:

Скалит зубы -კბილებს ილესავს, ძალიან გაჯავრებულია, იგვიგა, რაც ქართ. კბილებს ილესავს ვინმეზე...

დასკვნები

1. „მნიშვნელობა“ არის ცოდნა იმისა, თუ რაზე მიუთითებს სიტყვა, ენობრივი გამონათქვამი.

2. „ენობრივი მნიშვნელობა“ გულისხმობს მნიშვნელობათა გამოსახვის ენისეულ ორგანიზაციას, მის ენობრივ მექანიზმს; ენების იმანენტური ბუნების ამოხსნას, ენობრივ ერთეულთა მნიშვნელობების განხილვას პარადიგმატული და სინტაგმატური ჭრილების მიხედვით, მნიშვნელობათა ღირებულებების დადგენას, რასაც ქმნის ნიშნის მიმართება ამავე სისტემის სხვა ნიშნებთან, რაც ყოველი ენობრივი სისტემის საფუძველს წარმოადგენს და

რაც ყოველ ენას თავისი-სპეციფიკური აქვს.

3. ენობრივ ერთეულთა ზემოთ აღნიშნული თვალსაზრისებით განხილვის შედეგად ვიღებთ მნიშვნელობებს, რომელთა ერთობლიობა ქმნის „ენობრივი მნიშვნელობის“ „შინაარსს“.

ლ ი ტ ე რ ა ტ უ რ ა

1. მ. დ ა მ ე ნ ი ა, ქართული ზმნური მორფების სტრუქტურული მოდელები; თბილისი, 1982 წ.
2. ლ. ა. ბ უ ლ ა ხ ო ვ ს კ ი, ენათმეცნიერების შესავალი, ნაწილი II, თბილისი, 1955 წ.
3. ალ. ო ნ ი ა ნ ი, ქართული იდიომები, თბილისი, 1966 წ.
4. ქართული ენის განმარტებითი ლექსიკონი, ტ. IV, თბილისი, 1964 წ.

М.Е. Да м е н и я

ТЕРМИНЫ "ЗНАЧЕНИЕ", "ЯЗЫКОВОЕ ЗНАЧЕНИЕ",
"СОДЕРЖАНИЕ" В ЛИНГВИСТИКЕ

Р е з ю м е

В статье делается попытка дифференцированной интерпретации понятий "значение", "языковое значение" и "содержание".

1. "Значение" это понимание того, на что указывает слово, языковое высказывание. Оно является предметом философии, логики, психологии и др. Собственно лингвистическим объектом является "языковое значение" и его "содержание".

2. "Языковое значение" предполагает понимание иманентной природы языковой единицы конкретного языка, анализ значений языковых единиц в разрезе парадигматики и синтагматики, установление ценности значения согласно закономерностям внутренних законов и организации данного языка, что является основой любой языковой системы и которое имеет свою специфику в каждом отдельно взятом языке.

3. В результате рассмотрения языковых единиц с этой точки зрения получаем значения, общность которых составляет "содержание" "языкового значения".

НЕКОТОРЫЕ УНИВЕРСАЛИИ, ОПРЕДЕЛЯЮЩИЕ ВЗАИМООТНОШЕНИЕ
СОНАНТ И РЕЗОНАНСНЫХ ПРИЗНАКОВ

Исследование взаимоотношения сонорных фонем и соответствующих резонансных признаков¹ выявляет особую роль сонант в построении фонемных систем. Известная универсалия Р. Якобсона: языки, различающие придыхательные-непридыхательные фонемы имеют также и фонему / h / [2, 17-25], по-видимому, не стоит обособленно и представляет собой частный случай реализации более общего принципа, определяющего взаимоотношение линейных сонорных звукотипов и соответствующих им резонансных признаков. К классу сонант помимо *r l n m w y* мы причисляем и фарингальные и ларингальные фонемы типа *h* *h* ? . Такое понимание класса сонант имеет основательную традицию. Осмысление ларингальных и фарингальных фонем в виде сонант находим в ларингальной теории в индоевропеистике, где ларингалы (или фарингалы) занимают место сонантных коэффициентов Ф. де Соссюра. Проявлением их сонантного характера представляется и то, что подобно другим сонантным элементам ларингальная и фарингальная артикуляции могут реализоваться в языке в просодической функции [3]. Итак, сначала рассмотрим эти универсалии, устанавливающие связь между линейной реализацией сонантного элемента и соответствующим дифференциальным признаком, а затем попытаемся осмыслить общий принцип, лежащий в их основе².

¹Относительно установления взаимосвязи различных реализаций (метаморфизмов) сонантных единиц см. [1, 267].

²Представленные ниже обобщения проверены на материале более чем 155 языков разных типов и генетических групп. Это индоевропейские языки всех подгрупп, картвельские, северокавказские, семитские, тюркские, финно-угорские, дравидийские, малайско-полинезийские, китайско-бирманские языки, языки американских индейцев, языки Африки. Полученные результаты сверены с данными, представленными в книге Я. Медисона [4].

1. Если в языке имеются лабиализованные фонемы, то в нем будет и билабиальная сонорная фонема типа /w/. Подчеркиваем, что предпосылкой лабиализации является билабиальный сонант, но не губно-зубная фонема типа /v/.

В качестве примеров реализации этой связи можно привести следующие языки с корреляцией лабиализации:

Из индоевропейских языков – авестийский, курдский, пушту, ваханский, язгулямский, ягнобский, дигорский диалект осетинского языка; из дардских языков: кати, кашмири; из кавказских языков: абхазский, абазинский, адыгейский, кабардинский, убыхский, табасаранский, хиналугский; из семитских языков: тигринья, амхарский; из языков Африки – ибо, иоруба, эве, бамабара, малинке, менде, игбо. Во всех этих языках имеется билабиальный сонант /w/.

В связи с этим обобщением мы изучили вопрос взаимоотношения фонем /w/, /v/ и /f/. Выявилась следующая картина: есть языки с /w/ и без /v/ (таковы, например: адыгейский, чеченский, ингушский, бацкий, белуджский, пушту, фарси-кабули, хазара, парачи, ормури, вайгали, ашкун, прасун, дамели, гавар, вотапури, шумашти, пашаи, тирахи, калаша, торвали, башкарик, пхалура, кашмири, чулымско-тюрский, индоезийский, качинский и др.), есть языки с /v/ и без /w/ (напр., новогрузинский, русский, украинский, татарский, молдавский, армянский, цыганский, гилянский, мазандеранский, талышский, чувашский, гагаузский, уйгурский, тувийский, эстонский, карельский, ижорский и многие другие), есть языки как с /w/, так и с /v/ (напр., абхазский, осетинский, курдский, ягнобский, ваханский, шунганский, ишканинский, язгулямский, мунджанский, кати, татарский, ногайский, каракалпакский, чукотский, кховар, шина и др.), есть языки, где отсутствует как /w/, так и /v/ (напр., якутский, алтайский, нганасанский), таких языков мало, в них нет и глухой лабиальной щелинной /f/.

Итак, как видно из этого материала, /w/ и /v/ являются взаимно независимыми с точки зрения наличия в языке. Однако их близость все же проявляется в следующем правиле: а) если в языке есть фонемы типа /f/, то в нем будет и фонема типа /w/ или /v/. Следовательно, предпосылкой наличия в системе /f/ может быть как /w/, так и /v/, однако наличие одного из них обязательно. Можно перечислить следующие языки с /f/ и /w/ и без /v/: пушту, парачи, ормури, вайгали, ашкун,

диалекты пашаи, ховар, шина, адыгейский, чеченский, хазара, фарси-кабули, японский, волоф. В следующих языках нет глухого /f/ при наличии губно-зубного /v/: грузинский, ногойский, удмуртский, коми. В пределах нашего материала не оказалось языка, в котором /f/ имелось бы без лабиальной звонкой — будь то дентолабиальная или билабиальная звонкая фонема. Хотя, как мы увидели выше, языков как без /v/, так и без /w/ чрезвычайно мало. Думаем, что и это указывает на их взаимозаменяемость. В родственных языках часто имеем соответствие $w \sim v$ (напр., между сванским и грузинским). Представленное выше обобщение указывает на то, что в классе лабиальных щелиных звонкая фонема /w, v/ является немаркированной по отношению к глухой /f/. Это указывает на то, что для лабиальной щелинной артикуляции сонорность является немаркированной, а шумность — маркированной, что первичной для этого места в системе является сонорность.

2. Если в языке имеются палатализованные фонемы, то в нем будет и палатальная сонорная фонема типа /y/.

Это обобщение справедливо как по отношению к языкам с палатализованными согласными, так и к языкам с палатализованными гласными. В качестве примеров реализации этой связи в классе согласных фонем можно привести: из индоевропейских языков: русский, украинский, молдавский, литовский, латвийский; из дардских языков: кати, кашмири; из кавказских языков: эстонский, карельский, веспский, саамский, эрзянский, мокшанский, марийский, удмуртский, коми, хантыйский, мансийский; из самоедских языков: ненецкий, нганасанский; из тюркских языков — чувашский; из палеоазиатских языков — нивхский, из енисейских языков — кетский, якугирский; из языков Африки — ибо, иоруба, бамбара, малинке, менде, игбо.

В качестве примеров реализации этой связи в классе гласных фонем можно привести: немецкий, французский, сванский, некоторые диалекты чеченского языка, язык барабинских татар, крымских татар, хакассский, эстонский и др.

Интересно, что сравнение картвельских языков выявляет следы наличия умлаута (палатализации) гласных в общекартвельском языке [5, 199]. Эта реконструкция соответствует типологическим данным, так как в той же системе реконструируются и /y/ [6, 71].

3. Если в языке имеются назализованные фонемы, то в нем будет и назальная сонорная фонема типа /n/.

Взаимоотношение назальных и назализованных фонем было исследовано Ч. Фергюсоном [7, 53–60]. В его работе выявлено, что в классе назальных фонем основным элементом является / n /; из той же работы видно, что сформулированная выше генерализация распространяется как на согласные, так и гласные фонемы.

4. Если в языке имеются ретрофлексные фонемы, то в нем будет и сонорная фонема типа / r /³.

Эта связь реализована во многих иранских, дардских и дравидийских языках: в белуджском, ваханском, ишкашимском, хазара, пушту, мунджанском, иидга, кати, вайгали, ашкун, парсун, дамели, гавар, вотапури, шумашти, тирахи, калаша, кховар, торвали, башкарик, майян, пхалур, шина, кашмири, тамильском, малаялам, ката, тода, каннада, иодагу, телу, телугу, колами, парджи, гонди.

Думаем, что препятствием к такому обобщению не является то, что в некоторых языках с корреляцией ретрофлексности этот признак принимает и соответствующая фонема / r /. Ретрофлексная фонема / r / имеется, например, в белуджском, парачи, ормури, бенгальском.

Можно предположить, что фонема / l / является предпосылкой признака веларизации, хотя связь тут не имеет такого наглядного характера.

В связи с этими обобщениями перед нами встал вопрос: нет ли имплицативного отношения между фонемами / l / и / r /, такого же, какой существует между / n / и / m /; не является ли один из них основным по отношению к другому? К постановке такого вопроса склоняют как позиционные чередования и диахронические переходы между ними, так и соотносимость с одними и теми же резонансными элементами [1, 229]. Имеющийся в нашем распоряжении материал выявляет их взаимную независимость: есть языки с l и без r — нам известно примерно 14 таких языков: корякский, керекский, бирманский, гавайский, жо, кикинго, луба, сонге, тетела, менде, качинский (в лингала, ломонго, мвера l и r являются аллофонами одной фонемы, при этом основным аллофоном специалисты считают звукотип l); есть языки с r и без l: маори, руанда, кикую,

³ На возможность установления этой связи нам указала Д.И. Эдельман. В совместной с Ю.С. Степановым работе она апиализацию, какуминализацию и церабрализацию считает соответствующими сонату r резонансными элементами [1, 229].

японский, лаосский, древнеперсидский, авеста; в ганда представлена одна фонема с аллофонами r и l , из которых основным вариантом считается r .

Критерием установления иерархического отношения служит и способность комбинирования с другими признаками. Однако тут и этот критерий не дает большого результата. Одни признаки лучше комбинируются с l , а другие — с r . Признак палатализации лучше комбинируется с l , чем с r . Можно сказать, что если в языке есть палатализированный r , то в нем будет и палатализированный l . Напротив, признаки ретрофлексности, аспирации и назализации лучше комбинируются с r , чем с l , так что можно сказать: если в языке есть ретрофлексная фонема l , то в нем будет и ретрофлексная фонема r , и если в языке есть аспирированная фонема l^h , то в нем будет и аспирированная фонема r^h . Других корреляций в классе ликвид почти не встречается. В нашем материале был только один язык с глухими видами — брауи и тут глухие корреляты были как у l , так и у r . Корреляция лабиализации в этом классе была только в одном языке ($l \sim l^w$), в этом языке фонема r вообще отсутствует. Можно предположить, что корреляция лабиализации лучше комбинируется с l , чем с r . Итак, наш материал не позволяет установить имплицитивной связи, отношения маркированности-немаркированности между сонантами l и r . Они являются взаимно независимыми.

Перейдем к рассмотрению взаимоотношения ларингальных и фарингальных фонем и соответствующих им резонансных признаков. Как было сказано выше, мы принимаем точку зрения, которая ларингальные и фарингальные фонемы относит к классу сонант, а соответствующие признаки: увуларизацию, фарингализацию, аспирацию, плоттализацию считает их метаморфизмами. С интересующей нас точки зрения большее значение в этой области оказалось у способа артикуляции, чем у определения точного места артикуляции в заротовой, фаукальной полости. В фаукальном, заротовом резонаторе можно выделить три основные зоны артикуляции: верхнефарингальную (увулярную), нижнефарингальную и ларингальную и три способа артикуляции: смычку, сужение и расширение⁴. Существуют языки с чрезвычайно богатой системой фаукальных согласных, где эти артикуляции выступают во всех основных фаука-

⁴К описанию фаукальных артикуляций см., напр. [8, 198-206].

льных зонах: это верхнефарингальные, нижнефарингальные и ларингальные фонемы со смычкой, расширением и сужением. Однако в качестве дифференциального признака в одном языке могут сосуществовать максимум три факуальных признака: признаки сужения: увуларизация, фарингализация, эмфатизация никогда не встречаются в одном языке одновременно. Поэтому мы можем объединить их в один признак. Из трех обозначений этого признака мы выбираем "эмфатизацию", так как она не содержит указания на место артикуляции. Итак, мы различаем три факуальных резонансных признака по способу их артикуляции: признаки глоттализации (факуальная смычка), аспирации (факуальное расширение) и эмфатизации (факуальное сужение). Этим мы устраняем сложности, возникающие при таком уточнении. В языках с аспирированными согласными аспирированная фонема типа / h / в одних языках квалифицируется как лирангальная, а в других – как фарингальная фонема (так, например во многих иранских языках / h / квалифицируется как фарингальная фонема) [9, 112, 203]. По-видимому, Р. Якобсон не случайно не уточняет место артикуляции / h / при формулировке интересующей нас универсалии. В большинстве языков с признаком глоттализации существует ларингальный смычный / ? /, однако в некоторых – таковы например, грузинский, сванский, некоторые кабардские языки – нет ларингальной смычной, но существует фарингальная смычная / q /, которую мы считаем соответствующей этому признаку факуальной фонемой. Зыбкость границ в факуальной полости проявляется и в том, что исследователи общеиндоевропейские "ларингалы" часто квалифицируют как фарингалы [10, 88]⁵. Итак, можно представить следующие универсалии для факуальной резонансной полости:

5. Если в языке имеются аспирированные фонемы, в нем будет и фонема типа / h / (с факуальным расширением – универсалия Р. Якобсона).

⁵Представленная тут классификация основных элементов класса факуальных сонант отличается от данной Ю.С. Степановым и Д.И. Эдельман классификации тем, что мы основным различительным признаком считаем способ артикуляции (смычку, сужение и расширение) и выделяем три элемента, а Ю.С. Степанов и Д.И. Эдельман – место артикуляции (фарингальное и ларингальное) и выделяют соответственно два основных элемента. Ср. [1, 229].

6. Если в языке имеются глоттализированные фонемы, то в нем будет и фонема типа /ʔ/ или /q/ (со смычкой в фаукальной полости).

7. Если в языке имеются фарингализованные или эмфатизированные фонемы, то в нем будет и фонема типа /h/ (с сужением в фаукальной полости).

Все эти универсалии являются однотипными и представляют собой реализацию одного общего принципа:

Резонансные дифференциальные признаки являются вторичными, маркированными по отношению к соответствующим линейным согласным сонорным фонемам.

Сонантные элементы являются модификаторами фонемной системы, источником многих дифференциальных признаков, расширяющих минимальный консонантизм и вокализм.

Фактически все дифференциальные признаки, накладывающиеся на минимальный консонантизм и вокализм имеют сонантное происхождение. Не лишено интереса, что такая классификация признаков имеет соответствие и в перцепции. З.Н. Джапаридзе приходит к заключению, что основные дифференциальные признаки не поддаются перцепции на сенсорном уровне. В особых условиях могут восприниматься такие признаки, как назализация, аспирация [11]. По-видимому, это те признаки, которые имеют сонантное происхождение. Согласные сонорные звукотипы являются первичными и по отношению ко всем другим реализациям сонантных признаков — а) по отношению к соответствующим просодическим признакам и б) за исключением /w/ и /y/ — по отношению к вокальным сонантным звукотипам, которые выступают как аллофоны сонант с неперменным наличием неслогового звукотипа; неслоговая реализация *r l n m*, как известно, независима от слоговой реализации.

Универсалии этого типа определяют последовательность расширения и стягивания системы. Поэтому они имеют диахронические импликации. Для языковых состояний невозможно реконструировать сонантные резонансные признаки без реконструкции соответствующих линейных сонантных фонем. Так, например, реконструкция признаков аспирации и глоттализации требует реконструкции соответствующих фаукальных фонем. Таким образом, эти универсалии представляют дополнительные аргументы в пользу реконструкции фаукальных фонем в общеиндоевропейском. Признаку аспирации должна соответствовать фонема типа /h/, а признаку глоттализации — фонема типа /ʔ/ и /q/.

ЛИТЕРАТУРА

1. Д.И. Эдельман, Ю.С. Степанов. Описание плана выражения языка на основе семиологического принципа, в кн. Принципы описания языков мира, М., 1976.
2. R. J a c o b s o n. Typological studies and their contribution to historical comparative linguistics, Proceedings of the Eight international congress of linguists, Oslo, 1958.
3. Г.К. Вернер. К фонологической интерпретации ларингального смычного в кетском языке, ВЯ, 1969, № 1; Е.И. Царенко. О ларингализации в языке кечуа, ВЯ, 1972; его же, К функциональной характеристике ларингальности в языке кечуа, ВЯ, 1973, № 3; В.Я. В.с. Иванов. О происхождении ларингализации-фарингализации в енисейских языках, В сб. Фонетика, Фонология, грамматика, М., 1973; его же, К синхронной и диахронической типологии просодических систем с ларингализованными и фарингализованными тонами, Очерки по фонологии восточных языков, М., 1975.
4. I. M a d d i e s o n. Patterns of sounds, New York, 1984.
5. З.А. Сарджвеладзе. Следы умлаута в грузинском, Сообщения АН СССР, 120, I, 1985 (на груз. яз.).
6. Т.В. Гамкрелидзе, Г.И. Мачавариани. Система сонант и аблаут в картвельских языках, Тбилиси, 1965 (на груз. яз.).
7. C. A. F e r g u s o n. Assumptions about nasals, a sample study in phonological universals, Universals of Language, ed J. H. Greenberg, Cambridge, 1963.
8. С.В. Кодзасов. Фонетика арчинского языка, в кн.: Опыт структурного описания арчинского языка, М., 1977.
9. Л.А. Пирейко, Д.И. Эдельман. Северо-западная груп-

- па новоиранских языков, Языки Азии и Африки, П.М., 1978.
- Ю. Т.В. Г а м к р е л и д з е. Хеттский язык и ларингальная теория; Труды Института языкознания АН Груз. ССР, Тбилиси, 1960.
- II. Z.N. J a r a i d z e. On the persepction of distinctive features, Abstracts of the Tenth International Congress of Phonetic Sciences, Utrecht, 1983.

ე. ს. ს. ე. ლ. ი. ა.

ბაზისურ ფერთა ტერმინების სემანტიკა

ენის სემანტიკური მხარის კვლევისას უპირველესად შეისწავლიან სემანტიკას ისეთი ჩაკეტილი ლექსიკური ერთეულებისა, როგორიცაა ნათესაობის ტერმინები, ადამიანის სხეულის ნაწილების აღმნიშვნელი ლექსიკა, ფერის აღმნიშვნელი ლექსიკა და სხვა.

ფერის აღმნიშვნელ ლექსიკას დიდ მნიშვნელობას ანიჭებდნენ ლინგვისტური რელატივიზმის (მისი ძლიერი თუ სუსტი ფორმით) წარმომადგენლები, რომლებიც თავიანთი დებულების სისწორის საილუსტრაციოდ, როგორც წესი, სწორედ ფერის აღმნიშვნელ ლექსიკას მოიხმობდნენ. ამ მიმდინარეობას (ჩამოყალიბდა მე-20 საუკუნის 30-იან წლებში) საფუძველი ჩაუყარა ბ. ჟორჟმა, რომელმაც თავის პირველ ნაშრომს [7] ეპიგრამად წარმოდგარა ე. სეპირის სიტყვები: „ჩვენ ვხედავთ, გვესმის და აღვიქვამთ ასე თუ სხვა. გვარად ამა თუ იმ მოვლენებს უმთავრესად იმის გამო, რომ ჩვენი საზოგადოების ენობრივი ნორმები გამოსატყვის მოცემულ ფორმას გვთავაზობს“.

ამ მიმდინარეობის როგორც დადებითი, ისე უარყოფითი მხარეები დღეს ენათმეცნიერული სამყაროსთვის ცნობილია. გამოქვეყნდა რიგი შრომებისა, რომლებშიც წარმოდგენილი იყო ამ მიმდინარეობის კრიტიკა [2; 3; 5; 9], ბოლოს კი, სწორედ ფერის აღმნიშვნელ ლექსიკაში გარკვეული კანონზომიერების აღმოჩენამ დაბადატურა ლინგვისტური რელატივიზმის თეორიის მცდარობა.

ფერის აღმნიშვნელი ლექსიკის შესწავლისას, უფრო ზუსტად, ამ ლექსიკის სემანტიკის კვლევისას, უპირველესად ბაზისურ ფერთა გამოყოფასა და გამოკვლევას ექცევა ყურადღება¹, რამდენადაც ზემოთ აღნიშნული კანონზომიერება ენაში ამ ტერმინთა წარმოდგენასთანაა დაკავშირებული.

მართალია, ფერის აღმნიშვნელი ტერმინების სემანტიკის მკვლევართა ერთი ნაწილი თეორიულად არ ცნობს ბაზისური ფერის კატეგორიას (და ბუნებრივია, არც ბ. ბერლინისა და პ. კეის შრომაში მოცემულ განსაზღვრებას იზიარებს), მაინც, შეიძლება ითქვას, რომ თითქმის ყველა ინტუიციურად გრძნობს ამ კატეგორიის აუცილებლობას და სხვადასხვა სახელწოდებებით მოიხსენიებენ თავიანთ შრომებში [1, 4; 6; 8].

ფერის აღმნიშვნელი ლექსიკის ენათმეცნიერული თვალსაზრისით შესწავლისას, ბუნებრივია, ჩნდება კითხვა: რას ნიშნავს ფერის აღმნიშვნელი

1 ბაზისური ფერის ტერმინის განსაზღვრება პირველად წარმოდგენილი იქნა ბ. ბერლინისა და პ. კეის ნაშრომში [10].

სიტყვების სემანტიკის შესწავლა? ამავე დროს, რამდენადაც ინტუიციურად მაინც ვგრძნობთ (მიუხედავად იმისა, თეორიულად ვიზიარებთ თუ არა) ³⁰³ ბაზი- სური ფერის კატეგორიების არსებობას და მათ როლს ფერთა ტერმინების სისტემაში², ჩნდება კითხვა ბაზისურ ფერთა კატეგორიებთან დაკავშირებითაც: რა წარმოადგენს ბაზისური ფერის კატეგორიის სემანტიკას და როგორია მისი როლი ფერთა ტერმინების შესატყვის სემანტიკურ სივრცეში?

როგორც ცნობილია, ფერთა ტერმინებით ხდება კონკრეტულ ენაში ფერთი სპექტრის, უფრო ზუსტად კი - ფერთი სივრცის დანაწევრება. ფერთი სივრცე, ან სხვაგვარად - „ფერთი სამყარო“, მოგესხენებათ, ფსიქოლოგიური ფენომენია. ჩვენი აზრით, ფერთა ტერმინების სემანტიკის შესწავლა ამ ფერთი სამყაროს კონკრეტული, მოცემული ენისათვის დამახასიათებელი ორგანიზაციის გამოვლენას გულისხმობს. ეს არ ნიშნავს უბრალო დანაწევრების შესწავლას, რაც იქამდე დაიყვანება, რომ ენის ყოველი ტერმინისთვის დამდგინდეს ფერთი სივრცის იმ მონაკვეთის განზომილებანი, რომელიც მოცემულ კონკრეტულ ტერმინს შეესაბამება. საჭიროა გამოვლინდეს ამ დანაწევრების ორგანიზაცია, სტრუქტურა. სწორედ ამ სტრუქტურის ძირითად მათემატიკურ ელემენტს წარმოადგენს ბაზისური ფერის ტერმინის სემანტიკა.

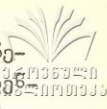
იმის საილუსტრაციოდ, რომ ფერთი სივრცის მარტივი დანაწევრება და ორგანიზაცია ერთი და იგივე არაა, მოვიხმობთ ერთ მაგალითს:

ნიგერიულ Tiv ენაში (პ. ბოჰანანის მონაცემების მიხედვით [11]) ბაზისური ფერის სამი ტერმინი გამოიყოფა³: ii = დაახლოებით „შავი“, pupu = დაახლოებით „თეთრი“ და nyian = დაახლოებით „წითელი“. ამათ გარდა, ბუნებრივია, Tiv ენაში გვაქვს ნაწარმოები ტერმინები, რომლებიც დანარჩენ ფერებს აღნიშნავენ, ზოგიერთ ფერს კი მეტაფორული ფრაზებითაც გადმოსცემენ. ჩვენი გაგებით „შავი“, „თეთრი“ და „წითელი“ ფერების გარდა ეს ტერმინები სხვა დანარჩენ ფერებსაც მოიცავენ. უფრო ზუსტად, მთელი ფერთი სივრცე სამ დიდ ნაწილად იყოფა. თითოეული ეს ნაწილი ფერთა გარკვეულ ჯგუფს აერთიანებს: pupu - ში შემოდის ნათელი ფერები, ii - ში - მუქი ფერები, nyian - ში - თბილი ფერები.

ასევე, სამი ბაზისური ტერმინი გამოიყოფა ავსტრალიელი აბორიგენების ერთ-ერთ ენაში (უ. რივერსის მონაცემების მიხედვით [14]): ŋti = დაახლოებით „წითელი“, yopa = დაახლოებით „თეთრი“, unna = დაახლოებით „შავი“. აქაც ფერთი სივრცე სამ დიდ ნაწილად იყოფა. ნაწარმოები ტერმინებითა თუ მეტაფორული ფრაზებით ხდება ამ ნაწილების მცირე ერთეულ-

2 ზოგიერთ მკვლევართაგან განსხვავებით, ფერის აღმნიშვნელ ლექსიკას ერთიანობაში „სისტემით“ მოვიხსენიებთ, რადგანაც, სხვა რომ არა-ფერი, ზემოთ აღნიშნული კანონზომიერება გვაძლევს ამის უფლებას.

3 ეს ნიშნავს, რომ გვაქვს პირველადი - წარმოების თვალსაზრისით, მარტივი - მორფოლოგიური თვალსაზრისით, შეუზღუდავი - ხმარების თვალსაზრისით და ფართოდ გავრცელებული სამი ტერმინი.

ზად (შემადგენელ ფერებად) დანაწევრება. საბოლოოდ, შეიძლება დანაწევრება ერთნაირი იყოს, მაგრამ ეს არ ნიშნავს ორგანიზაციის სტრუქტურის იდენტურობას. ამ შემთხვევაშიც კი, როცა ფერების სამი ძირითადი ჯგუფი გამოიყოფა, სტრუქტურა განსხვავებულია. მაგალითად, ჩვენი გაგებით „მუქი ყავისფერი“ Tiv ენაში „შავის“ შესაბამისი ტერმინით (i i) აღნიშნულ ჯგუფში მოხდებოდა, ავსტრალიელი აბორიგენების ენაში კი - „წითელ“-ის შესაბამისი ტერმინით (o t i) აღნიშნულ ჯგუფში.

ამგვარად, ამ ერთი მაგალითითაც გამოიკვეთა ბაზისური ფერის ტერმინის სემანტიკის როლი იმ ფერით სამყაროში, რასაც ენაში ფერის ტერმინების ერთობლიობა აღნიშნავს. ბაზისური ფერის ტერმინები წარმოადგენენ ფერით ტერმინების სისტემაში მათგან განსხვავებულ, ძირითად სტრუქტურულ ელემენტებს.

ფერთა ტერმინების სისტემის სემანტიკის შესწავლა ნიშნავს აღნიშნული ორგანიზაციის გამოვლენას, რაც, რა თქმა უნდა, არ გულისხმობს მხოლოდ ბაზისური ფერის სემანტიკის დადგენას. ორგანიზაციის ბოლომდე შესწავლა ძირითადი სტრუქტურული ელემენტის შემდგომი დანაწევრების გამოვლენასაც გულისხმობს, რაც ფერის არაბაზისური ტერმინების გამოკვლევით მიიღწევა.

გარდა იმისა, რომ ფერთა ტერმინების სემანტიკაში ბაზისური ფერის ტერმინთა როლი განვსაზღვრეთ, გვსურს შევჩერდეთ ამ ტერმინთა სემანტიკის ზოგიერთ თავისებურებაზე. როგორც ცნობილია, ბ. ბერლინისა და პ. კეის მიხედვით ბაზისური ფერის II უნივერსალური კატეგორია გამოიყო. მათი განსაზღვრებით, ესაა კატეგორიები, რომლებიც ინგლისური ენის II ბაზისური ფერის ტერმინს შეესაბამება. ეს ტერმინებია: black, white, red, green, yellow, blue, brown, purple, pink, orange, grey. ბ. ბერლინისა და პ. კეის დასახელებულ ნაშრომში შემდგომი მსჯელობისას უკვე ნათელი ხდება, რომ სრულ შესაბამისობას ბაზისური ფერის უნივერსალურ კატეგორიებსა და ინგლისური ენის ბაზისური ფერის ტერმინებს შორის არა აქვს ადგილი. ეს განსაკუთრებით შეიმჩნევა „დაბალი საფეხურის“⁴ ფერთა ტერმინების სისტემების განხილვისას, სადაც 2-დან 7-მდე ბაზისური ფერის კატეგორიას აღნიშნული. ასე მაგალითად, I საფეხურის სისტემაში, სადაც მხოლოდ ორი ბაზისური ფერის კატეგორიაა წარმოდგენილი (Black და White), არ შეიძლება იმის თქმა, რომ ეს კატეგორიები ინგლისური ენის black და white ტერმინებს შეესაბამება, რამდენადაც Black კატეგორია ამგვარ სისტემაში (მაგ., Jale ენაში)⁵ მოიცავს მუქ წითელ ფერებს, ლურჯსა და მწვანეს, მაშინ როცა ინგლისური black -ის შესაბამისი კატეგორია ამ ფერების არც ერთ ნიუანსს არ მოიცავს.

4 ფერთა ტერმინების სისტემები საფეხურებად იყოფა მათში ბაზისური ფერთა ტერმინების რაოდენობის მიხედვით.

5 ახალი გვინების ენაა, სადაც ორი ბაზისური ფერის კატეგორია გვაქვს, რომლებიც აღინიშნება ტერმინებით holó (White) და Sij (Black)

როგორც ჩანს, ამ შეუსაბამობის თვით ავტორებიც გრძნობდნენ ფერების
ზისური ფერის ტერმინის სემანტიკის დაზუსტების, მისი ფორმალური განსა-
ზღვრის ცდა წარმოადგინა პ. კეიმ ჩ. კ. მაკდანიელთან თანაავტორობით შექმ-
ნილ გამოკვლევებში [12]. აქ ფერთა ტერმინების სემანტიკა განისაზღვრა
ე. წ. არამკაფიო სიმრავლეთა თეორიის (tuzzy set) საფუძველზე:
ფერის კატეგორია განიხილებოდა ფერთა თუ შეფერილობათა არამკაფიო სიმ-
რავლედ ე. ი. სიმრავლედ, რომლის საზღვრები მკაცრად დადგენილი არაა. ამ
დროს განისაზღვრებოდა ამა თუ იმ ფერითი ტონის მოცემულ კატეგორიაში
წევრობის ხარისხი. ასე რომ, ერთი და იგივე ფერითი ტონი შეიძლება
ყოფილიყო გარკვეული ხარისხით ორი სხვადასხვა კატეგორიის წევრი. კონ-
კრეტული კატეგორიისთვის დამახასიათებელი წევრობის ფუნქციის გრაფიკის
მეშვეობით ცდილობდნენ ავტორები გაემიჯნათ ბაზისურ ფერთა კატეგორიები
არაბაზისურთაგან. როგორც კ. ბ. მერვისისა და ე. მ. როთის გამოკვლევამ
გვიჩვენა [13], კონკრეტული კატეგორიისთვის დამახასიათებელი წევრო-
ბის ფუნქციის გრაფიკი არ აღმოჩნდა მკაცრი კრიტერიუმი ბაზისურ ფერთა
კატეგორიების განმსაზღვრელად. თუმცა, აქვე უნდა აღინიშნოს, რომ ფერი-
თი კატეგორიების არამკაფიო სიმრავლეთა სახით წარმოდგენას გარკვეული
დადებითი მხარეც გააჩნდა. ასე მაგალითად, დადგინდა, რომ ფერის კატე-
გორიის ე. წ. ბირთვი (ან ფოკუსი) ის ფერითი ტონია, რომლის მოცემულ კა-
ტეგორიაში წევრობის ხარისხი მაქსიმალურია (= 1). როგორც გამოიჩვენა,
ბაზისურ ფერთა კატეგორიების ფოკუსები უნივერსალურია ყველა ენისათვის
და მეზობელ ბაზისურ კატეგორიათა ფოკუსები წარმოადგენს ბაზისურ ფერთა
კატეგორიების უნივერსალურ აბსოლუტურ საზღვრებს. Black კატეგო-
რიის შემთხვევაში, როცა ერთმანეთს ვუდარებდით ამ კატეგორიას ინგლისუ-
რსა და Jale ენებში, იდენტურობას ადგილი ჰქონდა სწორედ ფოკუსები-
სათვის. არამკაფიო სიმრავლეთა სახით წარმოდგენამ შესაძლებელი გახა-
და ამგვარი კატეგორიების (ინგლისური black-ის შესაბამისი და Jale
ენის holo -ს შესაბამისი) ერთმანეთისაგან გამიჯვნა. აქ დაწვრილე-
ბით არ წარმოვადგენთ ამ განსხვავებული კატეგორიების წევრობის ფუნქცი-
ათა ანალიზს, ადგენიშნავთ მხოლოდ, რომ ამ ფუნქციის მეშვეობით გამოიყო
პირველადი, შედგენილი და წარმოები ბაზისური ფერის უნივერსალური კა-
ტეგორიები.

პირველად ბაზისურ ფერთა კატეგორიებს განეკუთვნება ინგლისური ენის
black, white, red, yellow, green, blue ტერმინთა შესა-
ბამისი კატეგორიები.

შედგენილი ბაზისური კატეგორია წარმოადგენს პირველადი ბაზისური
კატეგორიების არამკაფიო გაერთიანებას⁶. ამგვარი ბაზისური კატეგორია
ოთხია: „მუქ-გრილი“ (dark-cool), „ნათელ-თბილი“ (light-warm),

6 ტრადიციულ სიმრავლეთა თეორიაში არსებული გაერთიანების ოპერა-
ციის ანალოგიური ოპერაცია განისაზღვრება არამკაფიო სიმრავლეთა თეო-
რიაშიც.

„გრილი“ (cool) და „თბილი“ (warm). თითოეული მიღებული პირველადი ბაზისური კატეგორიების შემდეგი არამკაფიო გაერთიანებებით:

„თბილი“ = Red or Yellow⁷

„ნათელ-თბილი“ = White or Red or Yellow

„გრილი“ = Green or Blue

„ბნელ-გრილი“ = Black or Green or Blue

შედგენილი ბაზისური კატეგორიები დამახასიათებელია უფრო „დაბალი საფეხურის“ სისტემებისთვის. ასე მაგალითად, Jale ენაში წარმოდგენილი გვაქვს შემდეგი კატეგორიები: „ნათელ-თბილი“ (holo) და „ბნელი-გრილი“ (sij).

ზემოთ განხილული სისტემები, რომლებშიც სამი ბაზისური ფერის კატეგორია გამოიყოფოდა (Tiv ენა და ავსტრალიელი აბორიგენების ენა), როგორც აღვნიშნეთ, სტრუქტურულად, ფერთი სივრცის ორგანიზაციის თვალსაზრისით, ერთმანეთისგან განსხვავდებოდა. ეს განსხვავება კარგად აისახა ბაზისურ ფერთა კატეგორიების ახლებური განსაზღვრით: Tiv ენა დახასიათდება „ბნელ-გრილი“, White და „თბილი“ კატეგორიებით, ავსტრალიელი აბორიგენების ენა კი - Black , „ნათელ-თბილი“ და „გრილი“ კატეგორიებით.

ნაწარმოები ბაზისური კატეგორიები განისაზღვრება პირველადი კატეგორიების არამკაფიო თანაკვეთის საფუძველზე⁸. გამოიყოფა ხუთი ნაწარმოები ბაზისური კატეგორია. ესენია:

Brown = Yellow and Black⁹

Pink = Red and White

Orange = Red and Yellow

Grey = Black and White

Purple = Red and Blue

ნაწარმოები ბაზისური კატეგორიები დამახასიათებელია უფრო „მაღალი საფეხურის“ სისტემებისთვის, როგორიცაა, მაგ., ინგლისური. ბ.ბერლინი და პ.კეი ვარაუდობენ რუსული TOYЧИИ ტერმინის ბაზისურობას, რომელიც ნაწარმოებ კატეგორიას უნდა წარმოადგენდეს და განისაზღვრება ასე: White and Blue.

ამგვარად, ბ.ბერლინისა და პ.კეის მიერ თავდაპირველად გამოყოფილი II უნივერსალური ბაზისური ფერის კატეგორიის ნაცვლად გამოიყო I5 უნი-

7 მთავრული ასოებით დაწყებული ინგლისური ტერმინებით აღინიშნება პირველადი კატეგორიები, or კი აღნიშნავს არამკაფიო გაერთიანების ოპერაციას.

8 ტრადიციულ სიმრავლეთა თეორიაში არსებული თანაკვეთის ოპერაციის ანალოგიური ოპერაცია განისაზღვრება არამკაფიო სიმრავლეთა თეორიაშიც.

9 აქ and აღნიშნავს არამკაფიო თანაკვეთის ოპერაციას. საჭიროა აღინიშნოს ისიც, რომ თანაკვეთის შემთხვევაში ზუსტ ტოლობას ადგილი არა აქვს.

გერსალური ბაზისური ფერის კატეგორია (голубой -ის შესაბამისი კატეგორიის გარეშე), რომლებიც წარმოადგენენ ფერთა ტერმინების სისტემის ძირითად სტრუქტურულ ელემენტებს.

ლიტერატურა

- I. Бахилина И.Б. История цветообозначений в русском языке. М., 1975.
2. Блэк М. Лингвистическая относительность (Теоретические воззрения Бенджамина Л. Уорфа). Новое в лингвистике, т. I, М., 1960, с. 199-212.
3. Брутян Г.А. Гипотеза Сепира-Уорфа. Ереван, 1968.
4. Василевич А.П. К методике исследований гипотезы Сепира-Уорфа. В сб.: Национально-культурная специфика речевого общения народов СССР. М., 1982.
5. Звегинцев В.А. Очерки по общему языкознанию. М., 1962.
6. Лурия А.Р. Об историческом развитии познавательных процессов. М., 1974.
7. Уорф Б.Л. Отношение норм поведения и мышления к языку. Новое в лингвистике, т. I, М., 1960, с. 135-168.
8. Серебрянников Б.А. О материалистическом подходе к явлениям языка. М., 1983.
9. Фрумкина Р.М. Цвет, смысл, сходство (аспекты психолингвистического анализа. М., 1984.
10. Berlin B. and Kay P. Basic color terms: Their universality and evolution. University of California Press, Berkeley and Los Angeles, 1969.
11. Bohannon P. Social Anthropology. New York. 1963.
12. Key P. and Mcdaniel Ch. K. The Linguistic significance of the meanings of basic color terms. Language, v. 54, no. 3, 1978.
13. Mervis C.B., Roth E.M. The internal structure of basic and non-basic color categories, Language, v. 57, N 2, 1981.
14. Rivers W.H.R. Primitive color vision. Popular Science. 1901.

СЕМАНТИКА БАЗИСНЫХ ТЕРМИНОВ ЦВЕТОНАИМЕНОВАНИЙ

Резюме

В работе рассматривается суть изучения семантики терминов цветоименований. Как известно, терминами цветоименований происходит членение цветового пространства. Изучение семантики этих терминов не должен ограничиваться простым установлением того участка цветового пространства, который соответствует каждому термину, главное — установить организацию, структуру данного членения. В этой организации главным структурными элементами являются базисные категории цвета, которые можно представить в виде начетких множеств определенных цветовых тонов. Такое представление семантики базисных терминов цветоименований привело к изменению (как качественного, так и количественного характера) в первоначальном наборе универсальных базисных категорий цвета, выделенных Б. Берлином и П. Кейем.

გვარის მორფოლოგიური კატეგორია ქართულსა და
ქართველურ ენებში

გვარი ზოგად-უნივერსალური სემანტიკური კატეგორიაა, რომელიც გულისხმობს სიტუაციის ენობრივი წარმოდგენის გარკვეულ თავისებურებებს, კერძოდ: სიტუაცია, რომლის მონაწილეებია „კაცი“, „სურათი“ და „ხატვა“ - „საგანთა ლოგიკის“ შესაბამისად განხორციელება მხოლოდ იმ შემთხვევაში, როდესაც „კაცი“ არის მოქმედი, აქტიური სახელი - აგენსი (Ag), ხოლო „სურათი“ სამოქმედო, პასიური სახელი - პაციენსი (P). ზედაპირულ ენობრივ დონეზე ეს სიტუაცია ჩვეულებრივ გამოიხატება გამონათქვამით:

„კაცმა დახატა სურათი“. აქ მოქმედება წარმოდგენილია Ag-ის
 $Ag = S \quad P = O$

პოზიციიდან ანუ გამონათქვამის თემა, S არის აქტიური სახელი „კაცი“. იგივე სიტუაცია ზედაპირულ დონეზე შეიძლება წარმოდგენილ იქნეს P -ს პოზიციიდან იმგვარად, რომ „საგანთა ლოგიკა“ არ დაირღვეს. სიტუაციის ასეთი წარმოდგენა გულისხმობს მეტყველის მიერ საფოკუსო, ასათვლელი, ძირითადი თვალთახედვის გადატანას რეალურად მოქმედი პირიდან (Ag) სამოქმედოზე (P) და სწორედ მისი (P) პოზიციებიდან სიტუაციის ენობრივ წარმოდგენას. ამგვარ გამონათქვამებს ვნებითი, პასიური კონსტრუქციები ეწოდებათ. განსხვავებულ ენებში საფოკუსო წერტილის მსგავსი გადატანა ზედაპირულ დონეზე სხვადასხვაგვარად გამოიხატება. თითქმის ყველა ენაში ეს პროცესები გულისხმობს გარკვეულ სინტაქსურ ცვლილებებს, ზოგიერთ ენაში მათ თან სდევს ზმნისა (და ზოგჯერ სახელისაც) გარკვეული ფორმალური ცვლილებები; ე.ი. გვარი ამ ენებში მორფოლოგიურ კატეგორიას წარმოადგენს.

საზოგადოდ, რადგან სამოქმედო ობიექტი გარკვეული თვალსაზრისით გულისხმობს მოქმედების შედეგს, მისი თემად ქცევაც, ჩვეულებრივ, პერფექტულობას უკავშირდება და თითქმის ყველა ენაში გამოიყოფა ე.წ. „ადწერი-თი (ანალიზური) ვნებითი“, მაგალითად, „სურათი დახატულია კაცის მიერ“ - აქ იგულისხმება წარსულში შესრულებული მოქმედება: „კაცმა დახატა სურათი“ და აწმყოში P -ს (მოქმედების შედეგის, „სურათის“) პოზიციიდან სიტუაციის წარმოდგენა, რაც ზედაპირულად იძლევა დასახელებულ წინადადებას.

ზოგიერთ ენაში თვალთახედვის ასათვლელი წერტილის გადატანა უშუალოდ სიტუაციის წარმოქმნისა და მისი ენობრივ გამონათქვამად ქცევის, კომუნიკაციის პროცესში ხდება, ისე რომ მოქმედების დინამიკა არ ირღვევა და მიიღება ე.წ. „სინთეზური ცნებითი“, მაგ., „სურათი იხატება კაცის მიერ“. ენებში, სადაც მსგავსი-ცნებითი კონსტრუქციები გამოიყოფა, საფიქრებელია გვარის მორფოლოგიური კატეგორიის არსებობაც.

ქართული და ქართველური ენები ენათა სწორედ ამ ტიპს მიეკუთვნება. ტრადიციულად მიჩნეულია, რომ ქართულში გვარის სამწევრიანი მორფოლოგიური კატეგორია გვაქვს: მოქმედებითი ო ცნებითი ო საშუალები; რომელთაგან მარკირებულია „ცნებითი“, „მოქმედებითი“ ოპოზიციის არამარკირებული წევრია, „საშუალები“ კი მოქმედებითისა და ცნებითის სემანტიკურსა და ფორმალურ ნიშნებს აერთიანებს: „ფორმა უმეტესად მოქმედებითისა აქვს, ფუნქცია – ცნებითისა“ (აკ. შანიძე). საშუალები გვარის ასეთი განსაზღვრა გულისხმობს სემანტიკური აქცენტის გადატანას ცნებითი კონსტრუქციების პასიურ შინაარსზე და უყურადღებოდ ტოვებს ცნებითის ძირითად სემანტიკურ მახასიათებელს – მოქმედების წარმოდგენას არასამოქმედო სახელის პოზიციიდან. ამ თვალსაზრისით ე.წ. საშუალები გვარის ზმნები გვარის კატეგორიას არ განასხვავებენ, რამდენადაც იხიანი ძირითადად ერთგვარდინი ზმნებია და საკითხი საფოკუსო წერტილის გადატანისა ერთიდან (Ag) მეორე (P) სახელზე მოხსნილია. ამდენად, გვარის კატეგორიაზე ლაპარაკი შესაძლებელია მხოლოდ ორ ან მეტგვარდინი ზმნების შემთხვევაში, რაც შეეხება გრამატიკულ კატეგორიას: „აქტიური“ ~ „პასიური“ („არააქტიური“) – იგი განსხვავებული, საკუთრივ ზმნის შინაარსის განმასხვავებელი კატეგორიაა და, ჩვენი აზრით, მკაცრად უნდა გაიმიჯნოს გვარის კატეგორიისაგან*.

დაპირისპირება მოქმედებითი ო ცნებითი ქართულში ზედპირულ დონეზე გაიხილება (ე.ი. როგორ გარდაიქმნება მოქმედებითი გვარის ზმნური ფორმა

* ამგვარად, „პასივის“ სემანტიკის შემთხვევაში საქმე გვაქვს ორი ურთიერთდამოუკიდებელი კატეგორიის თანაკვეთასთან. პირველია გვარის კატეგორიის ოპოზიციით: მოქმედებითი ~ ცნებითი (=პასივი), ხოლო მეორე აქტიურობის კატეგორიის ოპოზიციით: აქტიური ~ არააქტიური (=პასივი).

ამ ოპოზიციების აღრევისა და ურთიერთშერევის შედეგი უნდა იყოს საშუალები ტიპის ზმნების მოქმედებით-ცნებითთან შეპირისპირება, რაც, ჩვენი აზრით, მართებული არაა, რამდენადაც გვარის კატეგორიის განმსაზღვრელი სინტაქსურ-სემანტიკური დიათეზა, გარდაქმნა-ამ ზმნებთან არა გვაქვს. საშუალები გვარის ზმნები იყოფა ორ ჯგუფად, რომელთაგან პირველი (ე.წ. მედიოაქტივები) მოქმედებითი გვარის ზმნებთან ერთად აქტიურ ზმნებს შეადგენს, ხოლო მეორე (ე.წ. მედიოპასივები) ცნებითი გვარის ზმნებთან ერთად-არააქტიურებს.

ცნებიდან) და ამდენად გარკვეულ სირთულეებს უკავშირდება: 1) არის აქტიური ზმნები, რომელთაც არა აქვთ შესაბამისი სინთეზური პასივი („წაყვანა“, „ჩაბარება“...); 2) ზოგიერთი ზმნის სინთეზური პასივი დამატებით შეზღუდვებს მოითხოვს, მაშინ როდესაც შესაბამისი აქტივი ამ შეზღუდვებისგან თავისუფალია, მაგ. „მაღაცს“ ზმნის სინთეზურ-პასიური ფორმა „მაღლება“ აქტიურ, სულიერ სახელს შეიცავს მხოლოდ, შესაბამისი აქტიური „მაღაცს“ ზმნა კი ობიექტად უშვებს როგორც სულიერ, ასევე უსულო სახელს. 3) ზოგიერთი სინთეზური პასივი არ უშვებს ზედპირუბად Ag-ის არანაირ წარმოდგენას: * „ბავშვი დაიშალა დედის მიერ“. 4) არის ე.წ. „რელატიური“ - სამეგაღენტიანი, აქტიური პასივები: ეკითხება, ევედრება... და სხვ. ამგვარი.

ჩვენ მიერ მიღებული განმარტებიდან გამომდინარე, დაპირისპირება მოქმედებითი-ცნებითი სიღრმისეულ სემანტიკურ დონეზე გადადის და ცნებითი გვარის ფორმალური მარკირების საკითხი გენერატიულ პლანში დაისმის: როგორ მიიღება ცნებითი გვარის ზმნები და არის თუ არა საზოგადოდ ფორმალურად განსხვავებული სიტუაციის ენობრივი წარმოდგენის ზემოთ განსხვავებული ორი თვალსაზრისი ქართულსა და ქართველურ ენებში? ასეთი მიდგომით (შინაარსიდან → ფორმისაკენ) ზემოთ ჩამოთვლილი სირთულეები იხსნება, რამდენადაც მთლიანად ქრება შეუსაბამობანი, რომლებიც სახეზეა საკითხის ფორმიდან → შინაარსისკენ განხილვის დროს.

ზემოთ დასმულ კითხვაზე პასუხი შეიძლება რამდენიმე პუნქტის სახით ჩამოყალიბდეს, რაც ქართველურ ენათა მონაცემების ენობრივ ანალიზს ეყრდნობა:

1. ქართველურ ენებში ცნებითი კონსტრუქციების მხოლოდ ერთი ტიპი გამოიყოფა: სიტუაციის წარმოდგენა შესაძლებელია P -ს პოზიციიდან და გამოირჩეულია Ad -ის პოზიციიდან (რაც გვაქვს, მაგალითად, ინგლისურში - J was told).

2. ცნებითი გვარის სპეციფიკური („იგინება“ ტიპის ზმნებთან ერთად) წარმოება შეიძლება გამოიყოს თანამედროვე ქართულსა და მეგრულ-ჭანურის I სერიის ფორმებისთვის. ძველ ქართულსა და სვანურში ცნებითი გვარის მორფოლოგიურობა შესუსტებულია I სერიაშიც. რაც შეეხება II-III სერიას, ცნებითი გვარის გრამატიკულობის საკითხი აქ მოხსნილია ყველა ქართველური ენისათვის.

3. მორფოლოგიურ მწარმოებლად შეიძლება გამოიყოს -ი-სუფიქსი, რომელსაც მეგრულ-ჭანურში შესაბამება -უ-, ქართულსა და სვანურში კი -ი-. ქართულში ეს -ი- მადინამიკურებელ თემის ნიშნებთან კომბინაციის შედეგად იძლევა დინამიკურ ცნებითებს, თემის ნიშნების გარეშე კი სტატიკური ცნებითების მაწარმოებელია:

* ტრადიციულად გვარის ნიშნებად მიჩნეული პრეფიქსები ი-, ე- პოლიფუნქციურია: გვარის, ქცევის, სიტუაციისა და კაუზაციის კატეგორიებს უკავშირდება და მკაცრად გვარის ნიშნებად ვერ ჩათვლება.

დინ.	სტ.	
ვთბებ-ი	ვგდევარ	
თბებ-ი	გდინარ	(ქართული)
თბებ-ა	გდუა	

იგჭოფუქ
იჭოფუქ (მეგრული)
იჭოფუქ (ნ)

სტარ-ი (ეიქნებრ)
ხირ-ი (ეიქნები) (სვანური)

პრ-ი (ეიქნება)

4. ქართველურ ენათაგან ქართულსა და სვანურში ცნებითის ფორმები ითავსებენ „პოტენციალისის“ მნიშვნელობას. მეგრულში დაწყებული პროცესი პოტენციალისის გაძლიერებისა (იგი გამიჯნულია ცნებითისაგან – ე სუფიქსით) ჭანურში დასრულებულია, და აქ პოტენციალისის კატეგორია ჩრდილავს გვა-რის კატეგორიას.

5. ღონიანი ცნებითები მხოლოდ თანამედროვე ქართულში გამოიყოფა, მეგრულ-ჭანურში ის სუსტადაა განვითარებული და ქართულიდან შემოსული ჩანს, სვანურში კი -საერთოდ არ დასტურდება. თანამედროვე ქართულის – დ-ძველი ქართულის ენ-დან შომდინარე ჩანს, რომლის ფუნქცია ნასახელარი, გარდაუვალი, დინამიური შინაარსის მქონე ზმნების წარმოება უნდა იყოს.

Р.А. А с а т и а н и

КАТЕГОРИЯ ЗАЛОГА В КАРТВЕЛЬСКИХ ЯЗЫКАХ

Р е з ю м е

В работе на основе формально-семантического анализа залоговых форм картвельских языков предпринята попытка реконструкции категории пассивного залога для форм настоящего времени на общекартвельском уровне, морфологическим показателем которого предполагается суффикс - i, которому в сванском языке соответствует - i, а в мегрельском и чанском языках - u.

М.С. Джикия

УНИВЕРСАЛЬНОЕ ПРОЯВЛЕНИЕ ОБЪЕМА ОПЕРАТИВНОЙ ПАМЯТИ НА РАЗНЫХ ЯЗЫКОВЫХ УРОВНЯХ

Неравномерность составных элементов основной признак языка как многопланового феномена. Разные языковые уровни — фонологический, морфологический, синтаксический — в речевом процессе проявляются с определенными ограничениями, касающимися комбинаторики фонем, последовательности морфем и структурно-семантической организации предложения. На основе целого ряда лингвopsихологических опытов было установлено, что при порождении речи перекодировка разноярусных единиц осуществляется не в постоянной, долговременной памяти человека, а в непосредственной, т.е. оперативной, объем которой ограничен и равен 7 ± 2 символам сообщения, будь то, например, изображение, количество слов в предложении, количество морфем и слогов в слове. Установлен определенный максимум единиц сообщения, запоминание и восприятие коего доступно человеку. Результаты опытов отражены в гипотезе глубины В. Ингве. При вычислении глубины предложения В. Ингве использовал метод непосредственно составляющих /7, 446-7/. В отличие от Н. Хомского, его грамматика выдает слова по той же последовательности, по которой порождаются предложения естественного языка. Цель В. Ингве состоит по возможности в точном отображении психологических свойств речи. Предложенное им развертывание крайне левого члена последовательности служит точному описанию некоторых качеств живой речи, что дает возможность представить происходящий в человеческом мозгу процесс аналогичным процессу порождения предложения по непосредственно составляющим. Полагают, что в оперативной памяти человека хранится нераспространенный правый непосредственно составляющий и равняется объему хранимой информации, т.е. 7 ± 2 словам. Если максимум превышает, то предложение становится непонятным. Это ограничение не касается длины предложения, которое может быть сколь угодно длинным, но непременно делимым на воспринимаемые части.

В отличие от предложения, структура которого сравнительно свободна и допускает перестановки элементов, слово состоит из исключаящих перемещение морфем, связанных в тесное единство, и остается незавершенным до той поры, пока не произнесены все его части. По аналогии

с гипотезой Интве, В. Москвичем было проверено предположение о возможной связи между величиной объема непосредственной памяти человека и максимальной глубиной и длиной слов в естественных языках /3, 17-33/. Глубина слова определялась как количество морфем в слове безотносительно к тому, как эти морфемы расположены, а количество слогов в слове — показатель его длины /3, 18/.

Результаты изучения обширного материала показали, что глубина слов в языках различных типов в очень редких случаях превышает величину 7 ± 2 морфем. Проиллюстрируем это на примере турецкого — одного из агглютинативных языков. В словоформе этого языка — *ev-ler-im-de-ki-ler-den-di* он был (одним) из тех, кто был в моих домах — восемь морфем. В этой морфемной последовательности без нарушения правильности можно включить еще несколько аффиксов: *ev-ler-im-iz-de-ki-ler-den-di-yse-n-iz* 'если вы были из тех, кто был в наших домах' (в цепочке стало 12 морфем), *kes-tir-il-ebil-esek-mi-yu-miş-sin-iz* '(разве) вы могли быть отрезанными?' (9 морфем). Носителю языка не трудно понять такие громоздкие морфемные построения, но в живой речи и в просмотренных с этой целью текстах не нашлось таких примеров. Следует отметить, что это верно преимущественно для устной речи, а стиль, к примеру, научной прозы, подразумевающего всестороннее описание изучаемых понятий, обуславливает возникновение длинных словоформ.

В современном немецком языке широкое распространение получили многочленные существительные. Они, как правило, не входят в основной словарный фонд в связи с тем, что выражают разновидность того или иного понятия. Результатом увеличения объема многочисленных соединений являются слова-гиганты, как *die Kesselsteinverhinderungsmittelerzeugungsgesellschaft* 'компания по изготовлению растворителей для котельной накипи' /3, 24/. В этом массиве три композита: *der Kesselstein* котельная накипь, *das Verhinderungsmittel* растворитель и *die Erzeugungsgesellschaft* "компания по производству". Словоформа насчитывает 6 лексических (*Kessel, Stein, Verhinderung, Mittel, Erzeugung, Gesellschaft*) и 7 морфологических (*ver-, -ung, -s-, er-, -ung-, -s-, -schaft*) единиц. Но глубина и длина (т.е. количество морфем и слогов) каждого компонента не превышает девяти. В художественной литературе многосложные слова встречаются реже. С увеличением длины слов резко уменьшается вероятность их появления в текстах. Приведем статистические данные поэмы Шота Руставели "Витязь в тигровой шкуре": четырехсложные составляют 13 процентов всех слов, пятисложные — 3,5 процента, а шестисложные и более — всего лишь сотых процента /5, 10/.

Следует отметить, что превышение критической длины слов в 9 слогов, определяемой объемом оперативной памяти, в значительной мере затрудняет их восприятие. Для говорящего в первую очередь труден глубинный барьер высказывания, а для слушателя — его глубина в сочетании с длиной. Такая картина наблюдается при восприятии изолированных слов, а ориентация на письменную форму выражения, нередко и контекст облегчает понимание таких слов.

В. Москович указывает на прямую корреляционную зависимость между глубиной слова и его длиной (с увеличением глубины слов растет их длина) и утверждает, что глубина никогда не превышает длину /3, 19–20/. Но словоформами грузинского языка опровергается это наблюдение: mxsnelt 'спасителей' — в этом односложном слове наличествуют две грамматические морфемы, выражающие субъект причастия (m- el-), число и падеж (-t-) и одна корневая морфема (-xsn-); глубина (3) превышает длину (1) и в слове szult "ненавидят (они его)" (личная форма глагола). По-видимому, данные картвельских языков автору не были доступны.

Вслушиваясь в речевой поток, мы обычно без особых трудностей воспринимаем его составные элементы — слоги. Разделить поток речи не на слоги, а на отдельные фонемы было бы на слух значительно труднее. Поэтому наименьшей звуковой единицей с перцептивной точки зрения следует считать именно слог, а не фонему. Емкость оперативной памяти человека накладывает ограничения на слог. Единицей исчисления предлагается количество согласных при одном гласном. В рассмотренных комбинациях гласный-согласный (или наоборот) нам не встретились слоги, превышающие этот предел. 8 согласных при одном гласном оказались в следующих односложных словоформах грузинского языка: gvpcqvnis „обчищает" (он нас); mcvrtneIt "тренеров", gvbdyvnis "раздирает (он нас)" и т.д.

Естественно сделать вывод, что эти же соотношения имеют место и на фонологическом уровне. Внутренние различительные признаки фонем сводятся к двенадцати противопоставлениям и каждый язык выбирает из их числа то, что ему нужно /6, 254/. Так, фонологическая система английского языка может быть охарактеризована с шестью основными признаками. Для функционирования речевого звука на фонологическом уровне обязательны три дифференциальных признака.

Все вышесказанное привело к мысли, проверить проявление объема непосредственной памяти в структуре стихотворной строки, поскольку стих — явление языковое.

Строфические построения стихотворений включают: двустишие,

терцет, катрен (преимущественная форма), мухаммас, секстина, септима, триолет, нона, децима (10 строк), рондель (13 или 14 строк) и сонет (14 строк).

Следует оговорить, что самая внушительная строфическая форма, сонет, состоит из двух катренов и двух терцетов. Длинной стихотворной строки предлагаем понимать не количество слогов в строке, которое может быть и двадцать, а количество слогов в полустипше. Можно оспаривать двенадцатисложную стихотворную строку, т.н. размер чакрухаули, но в примерах этого размера не функционирует ни один десятисложный неделимый сегмент (слова околоримаксимальной глубины и длины в поэзии весьма редки):

siuxvit zyvebri, simaylit cebri, mdablad moçqale,
çvretad narnari,
mîzleta mîzleveli, tvit udzleveli, kedrit kedramdis
mîzled sasmenari.

Чакрухадзе, "Тамариани" /1, 22/

"Ты щедр как море, подобна бездонным небесам,
(исполнена) благоволения, неотразима,
Всесильна, неодолима, из края в край
Разлеталась весть о твоём могуществе".

И французская версификация основывается на силлабическом принципе, который обуславливается постоянным числом слогов в каждом стихе:

Tant que la lame n'aura (6)
Pas coupe cette cervelle (5)
Ce paquet blanc, vert et gras (7)
A vapeur jamais nouvelle. (6)

A. Rimbaud, "Honte", /4, 216-7/

"Этого мозга пока
скальпелем не искромсали,
не ковырялась рука
в белом дымящемся сале."

А. Рембо, "Стыд".

Примеры турецкой стихотворной строки:

Her gün seni arıyorum, (8)
Nicin benden uzaktasın? (8)
Dağa taş soryorum, (8)
Nicin benden uzaktasın? (8)

Sabahattin Ali, "Uzaktā", /2, 93/.

Каждый день тебя ищу я,
Почему ты вдали от меня?
У всех спрашиваю,
Почему ты вдали от меня?'

Сабахатин Али, "Вдали (от меня)".

В заключение следует отметить, что психологически обусловленная закономерность запоминания 7 ± 2 информативных единиц в качестве универсалии функционирует на всех языковых уровнях и в строке силлабического стихосложения. Силлабо-тонический и чисто-тонический стих, в основе которых лежат как закономерное распределение ударных и неударных моментов, так и одинаковое количество слогов в каждой стопе, следует изучать дополнительно, учитывая границы размеров.

ЛИТЕРАТУРА

1. Антология грузинской классической поэзии (На грузинском языке). Тбилиси, 1980;
2. И.С. Гоциридзе, Э.Р. Сарисвили. Книга для чтения по турецкому языку (На турецком языке), Тбилиси, 1986;
3. В.А. Москович. Глубина и длина слов в естественных языках - ВЯ, 1967, № 6;
4. А. Рембо. Произведения (На французском языке), Москва, 1988.
5. Г.В. Церетели. Метр и рифма в поэме Руставели "Витязь в барсовой шкуре" (На грузинском языке), Тбилиси, 1973;
6. Р. Якобсон и М. Халле. Фонология и ее отношение к фонетике. - НЛ, II. Москва, 1962;
7. V.N. Yngve. A model and hypothesis of language structure. - Proceedings of the American philosophical society, vol. 104, 5, 1960.

მ. ი ვ ა ნ ი შ ვ ი ლ ი

ერთი მორფოლოგიური შესატყვისობა ქართულსა და
მეგრულ - ჭანურში

ანალიზი ენობრივი სტრუქტურის რომელიმე მაღალ დონეზე გულისხმობს უფრო დაბალი რიგის მოვლენების გათვალისწინებას. არ შეიძლება. მორფოლოგიური სტრუქტურის კვლევა, თუ ანგარიში არ ეწევა ენის ფონოლოგიურ მონაცემებს და პირიქით. მით უმეტეს მხედველობაშია მისაღები ეს გარემოება, როდესაც საქმე ეხება ენის სტრუქტურის დიაქრონიულ ანალიზს ფონოლოგიური და მორფოლოგიური მოვლენების რეკონსტრუქციის მიზნით [5, 09; 7, 66]. ამის დასტურად მრავალი მაგალითის მოტანა შეიძლება. აი, თუნდაც მეგრულში O_2 -ის ნიშნის გ-ს გადასვლა θ -ში, V-გ-ი პოზიციაში /V-გ-ი $\rightarrow \theta$ -ი, მაგ. ვა-გ-ილუ θ ვაილუ „არა გაქვს“, ვა-გ-იჩქუ ვაიჩქუ „არ იცი“ და სხვ. / ქმნის ხმოვანთმიმდევრობებს, რომლებიც უნდა გარდაქმნილიყო მეგრულში მოქმედი ხმოვანთარანუირობის, ხმოვანთ კონტრაქციის ცნობილი წესების მიხედვით, რაც ასეთ შემთხვევაში არ განხორციელდა და დარჩა ერთგვარ სიგანადად ნიშნის ნულოვანი სახით ფუნქციონირებისა [1, 223]

ქართული ბოლოკიდური -ელ მიმდევრობის შესაბამისად მეგრულ-ჭანურში უმრავლეს შემთხვევაში წარმოდგენილია კანონზომიერი -ალ მიმდევრობა [2, 3].

აქედან მეტი წილი მაგალითებისა ნაზმნარი სახელებია /მიმდევრობა ან საწყისი/, არსებით სახელები კი სულ ოთხიოდე შემთხვევა იძებნება:

ქართ. ყ-ელ-ი: მეგრ. ყ-ალ-ი, ჭან. ყ-ალ-ი // ყ-ალ-ი //
//ალ-ი [4, 56; 6, 209]; ქართ. ყვ-ელ-ი: მეგრ. ყვ-ალ-ი, ჭან. ყვ-ალ-ი //
კვ-ალ-ი // //ვ-ალ-ი: სვან. ლი-ყ-ელ-ი „ყველის ამოყვანა“ [4, 95; 6, 210; 3, 60]; ქართ. კედ-ელ-ი: მეგრ. ჟიდ-ა // კიდ-ალ-ა // ჟი დ-ა // ჟი დ-
ალ-ა ჭან. კოდ-ა // კიდ-ა; სვან. ჭიშდ // ჭიშედ [4, 154 - 155; 6, 107-
108]; ქართ. დ-ელ-ი: მეგრ. დ-ალ-ი // დ-ალუ, ჭან. დ-ალ-ი „მდინარე, დელე“
[4, 183, 6, 202] სვანურში ამავე მნიშვნელობით დელ/ა/-„მდინარე“ ქართუ-
ლიდან უნდა იყოს შესული.

როგორც ადგენიშნეთ ქართ. -ელ-: მეგრ. ჭან. -ალ- შესატყვისობა ყვე-
ლაზე ხშირად ნაზმნარ სახელებში გვხვდება: მაგ. ძვ. ქართ. ჭუ-ელ-ა:
მეგრ. ხვ-ალ-ი // ხვ-ალ-უ-ა, ჭან. ო-ხვ-ალ-უ: სვან. ჭიშუ /ლაშხ.
ჭიშუ [4, 424; 6, 265] და სხვა. ქართული მყოფადი დროის მიმდევრობის მაწა-
რმოებელ სა---ელ კონფიქსს მეგრულ-ჭანურში ო---ალ/არ შეესაბამება:
მაგ. ქართ. სა-ჭმ-ელ-ი: მეგრ. ო-ჭკუამ-ალ-ი ქართ. სა-წვ-ელ-ი:

მეგრ. ო-ჭუმ-ალ-ი, ქართ. სა-ქმნ-ელ-ი: მეგრ. ო-ქმინ-ალ-ი, ქართ. /წა-
 -სა-დ-ებ-ი/ ელ-ი: მეგრ. ო-ღალ-არ-ი და მრავალი სხვა. რაც შეეხება ადრე-
 ყო დროის მიმდევობებს, აქ მოხდა ერთი საინტერესო მოვლენა. როგორც ცნო-
 ბილია, მეგრულისათვის # მც - კომპლექსი დაუსვევებელია, თავკიდური მ-
 ყოველთვის იკარგება: მაგ. ქართ. მსხალი: მეგრ. * მსხოლი > სხოლი, ქართ. *
 მხალი: მეგრ. * მხოლი > ხული, ქართ. მჭადი: მეგრ. * მჭკოდი > ჭკუდი > ჭკიდი,
 ქართ. მხარი: მეგრ. * მხოჯი > ხუჯი და სხვ. ე. ი. ქართ. # მც ა: მეგრ.
 მცო > ცო. ქართულში აწმყო დროის მიმდევობის ძირითადი მაწარმოებელი მ---ელ
 მორფემ მეგრულში თავისებურ მდგომარეობაში აღმოჩნდა. აქტიური, თავკი-
 დური მ-უნდა დაკარგულიყო # მც - პოზიციაში და მეგრულმა დაკარგა კიდევ
 იქ, სადაც მას განსაკუთრებული ფუნქცია არ ჰქონდა, ხოლო იქ, სადაც მთა-
 ვარ როლს თამაშობდა ამა თუ იმ კატეგორიის ჩამოყალიბებაში /ამ შემთხვე-
 ვაში მიმდევობის წარმოებისას/, ენას უნდა მოენახა გამოსავალი და მონა-
 ხა კიდევ. მიმდევობათა წარმოებისას გამოიყენა ქართულის მეორე ფორმანტი
 მე-, რომელმაც მეგრ. მა-ტან-ალ-ში მოგვცა კანონზომიერი მა-მიმდევრობა:
 ქართ. მ-ტენ-ელ-ი /სიტყვა-სიტყვით „მე-ტენ-ელ-ი“, ქართ. მ-ქმნ-ელ-ი:
 მეგრ. მა-ქმინ-ალ-ი / „მე-ქმნ-ელ-ი“, ქართ. მყნობ-ელ-ი: მეგრ. მა-ყონ-ალ-ი,
 ქართ. მ-ჭრ-ელ-ი: მეგრ. მა-ჭკირ-ალ-ი, ქართ. მ-თესვ-ელ-ი; მეგრ.
 მა-თას-ალ-ი, ქართ. მ-ხენ-ელ-ი: მეგრ. მა-ხოწ-ალ-ი და მრავალი სხვა.

ე. ი. მეგრულმა ქართული მოდელი მც-მეცვალა მვ-მოდელით, მოვლენა
 დაიწყო ფონეტიკურად და შემდეგ მორფოლოგიურში გადაიზარდა.

ლიტერატურა

1. ტ. ბ უ დ ა ვ ა, თ. გ ა მ ყ რ ე ლ ი ძ ე, თანხმობანთკომპლექსები მე-
 გრულში, თსუ კრებული „აკაკი შანიძეს“ თბ. 1981.
2. მ. ი ვ ა ნ ი შ ვ ი ლ ი, ქართული ბოლოკიდური - ელ ელემენტის ერთი
 შესატყვისობა ქართველურ ენებში, ჟევანმარდი, II თბ. 1979
3. მზ. შ ა ნ ი ძ ე, ძველი ქართული ენის ლექსიკიდან, საქ. სსრმეცნ.
 აკადემიის ხელნაწერთა ინსტიტუტის მოამბე, II თბ. 1960.
4. არნ. ჩიქობავა, ჭანურ-მეგრულ-ქართული შედარებითი ლექსიკონი,
 თბ. 1938.
5. გ. წ ე რ ე თ ე ლ ი, სონანტებისა და აბლაუტის თეორიის გამო ქართ-
 ველურ ენებში, „სონანტთა სისტემა და აბლაუტი ქართველურ
 ენებში“, თბ. 1965.
6. К л и м о в Г. А. Этимологический словарь картвельских языков
 М. 1964.
7. H. A. G l e a s o n, An Introduction to Descriptive Linguistics,
 New York, 1956.

ОДНО МОРФОЛОГИЧЕСКОЕ СООТВЕТСТВИЕ В ГРУЗИНСКОМ И МЕГРЕЛЬСКО-ЧАНСКОМ ЯЗЫКАХ

Р Е З Ю М Е

Анализ какого-либо высокого уровня языковой структуры, как известно, требует более низкого порядка. Невозможно, например, осуществить анализ морфологических структур языка без изучения его фонологических данных и наоборот.

При сопоставлении форм причастий настоящего времени грузинского и мегрельского языков наблюдается один интересный факт. Грузинский конфикс причастий настоящего времени $m---el$ в мегрельском языке оказывается в своеобразной дистрибуции — $\neq mc-$, которая не характерна для мегрельского /напр. груз. *mxali*:

: мег. **mxuli* → *xuli* и т.д. /Следовательно, префиксу $m-$ "угрожает" опасность исчезновения, что и происходит в тех случаях, где $m-$ не имеет функциональной нагрузки. При образовании форм причастий настоящего времени язык находит выход из положения, применив второй формат $ma-$, который является закономерным соответствием грузинского $me-$.

Модель $ms\sqrt{\quad}$ — заменяется моделью $mv\sqrt{\quad}$ —, т.е. первоначальное фонетическое явление преобращается морфологический характер.

НЕКОТОРЫЕ ЗАМЕЧАНИЯ ОТНОСИТЕЛЬНО ФУНКЦИЙ СОКЗОВ В СЛОЖНОМ ПРЕДЛОЖЕНИИ (на материале грузинского языка)

В настоящей работе мы хотим высказать наши соображения, касающиеся функций союза (как собственно сокзов, так и союзных слов) в сложном предложении. Но предварительно следует сказать несколько слов о самом понятии функция. Для того, чтобы показать различный характер функций языковых единиц Р. Ван Валин и У. Фоли приводят образное сравнение с молотком: "... для понимания сущности и структуры молотков прежде всего следует учитывать тот факт, что они в основном предназначены для забивания гвоздей, хотя и могут быть использованы в качестве пресс-папье или стопора для дверей" [3, 378]. А.В. Бондарко выделяет два аспекта функции – потенциальный и целевой. "Последний соответствует широко распространенному пониманию функции как цели (назначения, предназначения) того или иного языкового средства" [1, 19]. А потенциальная функция трактуется как "потенциал ее функционирования". Приведенное определение служит нам теоретической базой при определении функции сокзов. Она прослеживается нами в зависимости от уровня предложения.

I. Синтаксический уровень. Союз, выражая определенные смысловые отношения между двумя предложениями, создает структурную единицу нового порядка – сложносочиненные и сложноподчиненные предложения. Между компонентами сложносочиненного предложения возникают логико-семантические отношения. Иных отношений нет. Между компонентами сложноподчиненного предложения возникают синтаксические отношения двоякого рода: одна часть придаточных предложений вступает с главным в отношения, аналогичные членам предложения; другая часть лишь формально подобна первой, так как между компонентами сложного предложения возникают отношения, подобные отношениям предложений в логическом суждении. К ним относятся уступительные, условные, результативные и другие придаточные предложения. Последние легко трансформировать в простые, сложносочиненные или сложноподчиненные предложения первого типа. Эти отношения назовем квазисинтаксическими.

Например:

I. a) *tu arçivi mtebši sxovrobs, tavis buდes maყalsa da miuval kldeebši aketebს (gog)* 'если орел живет в горах;

он вьет свое гнездо в высоких и недоступных скалах $\Rightarrow$ arci vi mtebsi
budes mačalsā da miuval kldeebšī ake tebs.

б) borblebi račac usnaura d xmaurobdnen, rac teos činat arasodes šeumčnevia (gv. 67). 'колеса как-то странно стучали, чего Тео никогда раньше не замечала' $\Rightarrow$ borblebi račac usnaura d xmaurobdnen da es teos činat arasodes šeumčnevia.

Таким образом, с синтаксической точки зрения существуют две группы союзов: 1) создающие между предложениями синтаксические или квазисинтаксические отношения и 2) не создающие подобных отношений.

Мы можем заключить, что синтаксической функцией союзов на уровне предложения является создание сложного предложения. Это его целевая функция. В лингвистике традиционно отмечалось именно это свойство союзов.

2. Морфологический уровень. В литературе отмечалось, что в сложном предложении форму сказуемого во втором компоненте (в сложносочиненном предложении) или в зависимом (в сложноподчиненном) предопределяет форма сказуемого первого предложения или главного, что обеспечивает логическую связь между описываемыми явлениями [5, 319]. Влияет ли это каким-либо образом на выбор союза, или, наоборот, предъявляет ли союз какие-либо требования к морфологическому оформлению глагола. Обратимся вновь к приведенным примерам. Попытаемся изменить глагол лишь по одному параметру — категории времени.

В (Ia) глагол в обоих компонентах (S_1 и S_2) в настоящем времени, но, фактически, имеет вневременное значение. Подлежащее в S_1 означает не конкретный денотат, а целый класс, то есть имеет в виду всех орлов, которые живут в горах. Согласно У.Л. Чейфу¹ глаголы в обоих компонентах будут иметь глубинную характеристику 'состояние, амбиентный'. В таком значении глаголы sčovrobs, ake tebs не образуют парадигматических отношений. (Если бы обозначали конкретную ситуацию, тогда изменение было бы возможно. В последнем случае их семантическая характеристика была бы 'действие' (3)).

¹Нам представляется весьма продуктивной идея У.Л. Чейфа о том, что глагол на глубинном уровне может быть охарактеризован следующими шестью способами: (1) состояние, (2) процесс, (3) действие, (4) процесс, действие, (5) состояние, амбиентный (всеохватывающий), (6) действие, амбиентный [6, 121].

Таким образом, любое изменение делает предложение бессмысленным, а с ним невозможным и союз *tu*.

В (16) изменение времени глагола на будущее в главном делает невозможным сложноподчиненное предложение.

Рассмотрим еще одно предложение:

2. *tormeti çlisa iqo, roca dedam es çigni açuka.*

Ему было двенадцать лет, когда мама подарила эту книгу.

При изменении категории времени на настоящее или будущее в S_1 и S_2 сохраняется смысловая связь, но союз *roca* 'когда' становится невозможным. Здесь уже нужен другой союз /*da*/: *tormeti çlisa da deda am çigns çuknis.*

Можно сделать вывод, что изменение морфологических категорий глагола вызывает изменение союза в том случае, когда не нарушается логико-семантическая связь между S_1 и S_2 ; или каждый союз или группа союзов возможна лишь при определенном морфологическом оформлении глагола. Это свойство союза является его потенциальной функцией.

3. Коммуникативный уровень. Существует ли связь между союзом и коммуникативным назначением предложения? Рассмотрим приведенные примеры с точки зрения актуального членения предложения (АЧП).

Для определения вариантов АЧ компонентов сложного предложения введем следующие обозначения: вертикальными черточками $\frac{1}{|}, \frac{11}{||}, \frac{111}{|||}$ делим предложение на части, соответствующие теме и реме². В скобках приписывается вариант АЧ: (Р) — реме; (T_1 , P_1) при $\frac{1}{|}$ знаке деления; (T_2 , P_2) при $\frac{11}{||}$ знаке деления; (T_3 , P_3) при $\frac{111}{|||}$ знаке деления.

Рему определяем с помощью вопросов.

Вновь рассмотрим выше приведенные примеры:

(1a) *tu arçivi mtebši sçovrobs, tavis buðes maçalsa da miuval kldeebši açetebš.*

Каждый компонент сложного предложения может иметь следующие варианты АЧ:

S_1 : *sad sçovrobs arçivi* ?

Где живет орел? —

arçivi | mtebši sçovrobs (T_1 , P_1)

Если S_1 трактовать как независимое предложение, глагол на глубинном уровне будет иметь характеристику 'действие'. Но как было отмечено выше, в данном контексте значение глагола несколько иное и его глубинная характеристика (5) 'состояние, амбиентный'. В таком смысле предложение *arçivi mtebši sçovrobs* просто не-

²Тема (Т) и реме (Р) трактуются нами традиционно: тема — данное, реме — новое.

точно с экстралингвистической точки зрения, так как орел может жить как в горах, так и в другом месте. Поэтому *arçivi mtebši sçovrobs* возможно лишь в каком-то контексте. В данном случае употребляется с союзом *tu* и неделимо с точки зрения АЧ. В контексте сложноподчиненного предложения S_I может быть или темой, или ремой высказывания, в зависимости от цели высказывания, от интонации. С этой точки зрения сложноподчиненное предложение контрастивно³.

S_2 : а) *sað aķetebs arçivi tavis budes?* Где вьет орел свое гнездо? [*arçivi*] *tavis budes maǵalsa da miuval kldeebši aķetebs* (T_I, P_I);

б) *ras aķetebs arçivi?* 'Что делает орел?' [*arçivi*] *tavis budes maǵalsa da miuval kldeebši aķetebs* (P).

Допустим, что S_I произносится более высоким тоном и является ремой, тогда в S_2 выбираем вариант АЧ (T_I, P_I). Теперь допустим, что S_I представляет повторение сказанного выше, то есть является темой, тогда S_2 будет ремой (P). Таким образом, здесь возможны следующие варианты АЧ: $T(S_I)$, $P(S_2)$ или $P(S_I)$, $T_I P_I(S_2)$.

Как видим, союз *tu* хотя и не принимает непосредственного участия в АЧ предложения, но определенное АЧ становится возможным лишь благодаря союзу *tu*.

(16) *borblebi raǵas usnaurad xmaurobdnen, ras teos cinat arasodes xmauǵnevta.*

S_I : а) *ra xdeboda?* 'Что происходило (было) ?'

borblebi raǵas usnaurad xmaurobdnen (P).

б) *borblebs ra mosdiodat?* 'Что происходило с колесами?'

borblebi | raǵas usnaurad xmaurobdnen (T_I, P_I).

Подлежащее здесь пациент⁴, а глагол имеет семантическую харак-

³У.Л. Чейф считает контрастивными такие предложения, в которых новое может быть определено независимо от позиции высоким тоном произношения [6, 257].

⁴Семантические характеристики имени употребляем в интерпретации У.Л. Чейфа [6]: 1. пациент, 2. агент, 3. дополнение (это существительное, о котором идет речь, "характеризует то, что создается: исполнение песни, конкретную игру и т.д." [6, 180]), 4. экспериенцер (существительное, которое обозначает не инициатора действия, а того, кто определенным образом настроен, тот, кем что-то любимо, желаемо и т.д.), 5. местоположение (существительное, обозначающее место).

теристику процесс .

S_2 ra daemarta (emarteboda) teos? 'Что случилось с Тео?' teos | çinat arasodes şeumçnevia (T_1, R_1).

Как видим, S_2 представляет собой и по смыслу, и по структуре незавершенное предложение. Его смысл завершает главное предложение, на что указывает союз рас.. Союз рас дублирует функцию указательного местоимения. Но в отличие от местоимения он нацелен на глагол в S_1 . Его можно назвать провербиализатором⁵. На что указывает союз - на $P(S_1)$ или на P_1 в $T_1 P_1(S_1)$? Для этого обратимся к экстралингвистической ситуации. Допустим, Тео сидит в поезде. Несомненно, до нее доносится шум колес. В таком случае новой будет лишь информация $raças usnaurad xmaurobdnen$ и союз будет подразумевать лишь: эту тему, то есть будет выбран вариант АЧ: [$T_1, P_1, (S_1)$] [$CT_1, P_1(S_2)$]

Если же представим, что Тео находится не в поезде, а где-то вне его и слышит какой-то странный шум, но не знает какой, тогда новой будет вся информация в S_1 и союз будет указывать на S_1 : [$P(S_1)$] [$CT_1, P_1(S_2)$]. Следовательно, союз связывается с P во всех случаях. Но в зависимости от ситуации это P может совпадать с S_1 или быть его частью. То есть АЧ S_1 предопределяет референт союза.

Проанализируем еще одно предложение:

3. a) masçavlebeli mosçavles gakvetils ekitxeba, is ki sçrapad pasuxobsa. S_2 : a.ras aketebis masçavlebeli? 'Что делает учитель?'
masçavlebeli | mosçavles gakvetils ekitxeba / T_1, P_1 /.

б. ras ekitxeba masçavlebeli mosçavles? 'О чем спрашивает учитель ученика?'

masçavlebeli mosçavles || gakvetils ekitxeba / T_2, P_2 /

В. ra xdeba? 'Что происходит?'

masçavlebeli mosçavles gakvetils ekitxeba (P)

S_2 : is ras aketebis? 'Что он делает?'

is | sçrapad pasuxobs / T_1, P_1 /.

Интересно, что здесь невозможен вопрос ra xdeba? 'что происходит?', хотя в S_2 есть глагол с признаком 'действие'. По-видимому, если подлежащее выражено местоимением, оно не может входить в состав $P(S)$.

S_2 связывает с S_1 союз ki. ki в функции союза сохраняет свойства

⁵У.Л. Чейф, анализируя аналогичный случай, употребляет лексему "провербиализирован" [6, 122].

усилительной частицы – логического выделения, тесной связи с АЧ⁶. Союз $\dot{k}i$ определяет в S_2 тему, то есть принимает активное участие в установлении АЧ предложения. Это одна из его целевых функций. Но не только в S_2 . Если $\dot{k}i$ выражает отношение противопоставления, то можно определить тему и в S_1 (по аналогии с S_2). Противопоставленный член, как правило, имеет ту же семантическую функцию. В на-
примере это агент.

ó) mis šoríaxlo | xan ševardeni gamoinavardeboda, xan kari gamoikrolebda (važa). 'Неподалеку то сокол пролетит, то ветер промчится' (T_1, P_1).

Союзы хан..., хан'то..., то... всегда начинают рему.

На основании рассмотренных примеров можно сделать вывод, что союзы с коммуникативной точки зрения являют довольно пеструю картину: 1. Есть союзы, которые не принимают непосредственного участия в АЧ (союз tu); если союз является провериализатором (rac), то АЧ главного предложения определяет его референт. Для таких союзов АЧ отражает их потенциальную функцию. 2. Другие союзы являются показателем темы, или ремы, и это одна из их целевых функций ($\dot{k}i, хан..., хан$). 4. Смысловой уровень. Каждое предложение имеет определенный смысл⁷. В сложном предложении каждый компонент имеет свой смысл. Представляет ли смысл сложного предложения сумму смыслов его компонентов или это в чем-то модифицированный смысл и какую роль играет в этом союз? Обозначим смысл S_1 через X , смысл S_2 через Y , а смысл, который вносится союзом, через z . Смысл сложного предложения логически можно представить как сумму 1) $X+Y$ или 2) $X+Y+ z$. Рассмотрим союзы с этой точки зрения.

1 а) tu arçivi mtebši xovrobs, tavis budes mažalsa da miuval kldeebši aketebš.

Как было отмечено выше, arçivi mtebši xovrobs неточно с экстралингвистической точки зрения.

Союз tu вносит дополнительный смысл, который означает, что это один из возможных вариантов существования орла, что совершенно верно.

ó) borblebi ražac usnaurad xmaurobdnen, rac teos cinat arasodes šeumšnevia.

⁶Например, Е.Г. Борисова при анализе семантики русских усилительных частиц 'и', 'то' и 'таким' отмечает важную роль АЧ [2].

⁷"Смысл есть принадлежность предложения, – если смысл наличествует в последовательности слов или даже в одном слове, есть и предложение, если нет смысла, то нет и предложения" [4, 177].

В данном примере союз не вносит никакого дополнительного смысла.

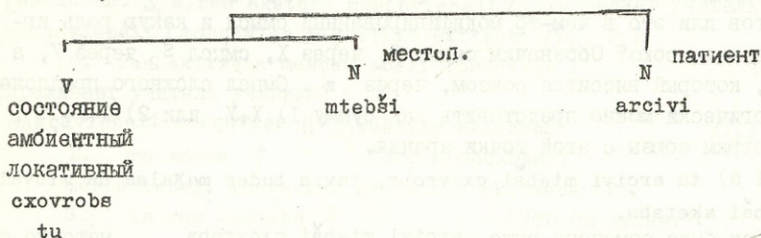
2. tormeti çlisa igo, roça dedam es çigni açuka.

Союзное слово roça имеет свою лексическую семантику. Союз roça, а с ним и придаточное предложение уточняют смысл главного предложения, и этот уточняющий смысл придает ему союз.

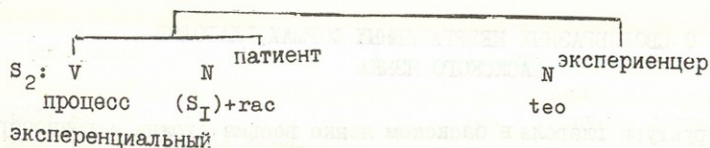
Следовательно, с точки зрения смысла у союза могут быть следующие функции: 1. союз вносит дополнительный смысл в сложное предложение; 2. союз уточняет смысл главного предложения (по-видимому, это целевая функция для тех союзов, которые выражают синтаксические отношения). С другой стороны, союз может быть нейтрален к смыслу предложения.

5. Семантический уровень. Должен ли или может ли союз быть учтен в семантической структуре предложения, или союз лишь элемент поверхностной структуры. Для этого обратимся к семантической структуре предложения. С целью облегчения задачи изобразим семантическую структуру лишь тех компонентов сложного предложения, элементом которого является союз. Схемы представления семантической структуры заимствованы нами у У.Л. Чейфа.

I. a. tu arçivi mtebsi scovrobs, tavis budet maçalsa da miuval kldeebši aketebš.

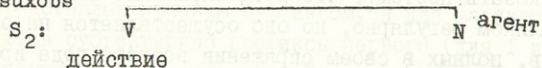

Как было отмечено выше, глагол на семантическом уровне характеризуется как 'состояние, AMBIENTНЫЙ'. К нему добавляется признак 'ЛОКАТИВНЫЙ', который У.Л. Чейф считает одной из его глубинных характеристик. Эти признаки были бы невозможны, если бы союз *tu* не был учтен в семантической (глубинной) структуре. Поэтому *tu* должен войти в качестве семантической характеристики глагола. Следует обратить внимание на то, что и в главном предложении глагол *aketebš* характеризуется как 'состояние, AMBIENTНЫЙ' вместо 'действие' (см. об этом выше). По-видимому, "сила" влияния *tu* настолько велика, что на глубинном уровне меняет семантическую характеристику глагола не только в придаточном предложении, но и в главном.

Союз rac представляет то, что в семантической структуре представлено как N *пациент*. Следовательно, структура сложноподчиненного предложения является постсемантической модификацией глубинной характеристики N *пациент*. В этом случае союз не имеет отношения к глубинной структуре.

3 а. masçavlebeli masçavles gakvetils ekitxeba, is ki sçrapad pasuxobs

Союз никак не связан с глубинной структурой, а выражает лишь отношение, которое образуется на поверхностном уровне.

После краткого схематического обзора можем сделать вывод, что одни союзы входят в семантическую структуру предложения в качестве характеристики глагола. Для них эта функция будет целевой (tu). Другие на поверхностном уровне представляют глубинное N . (Такого типа, повидимому, все союзы, которые выражают синтаксические отношения). Наконец, есть союзы, которые не имеют никакого отношения к семантической структуре (ki).

ЛИТЕРАТУРА

1. Бондарко А.В. К теории функциональной грамматики. - Проблемы функциональной грамматики. М., 1985, с. 16-29.
2. Борисова Е.Г. Семантический анализ усилительных частиц русского языка. АКД. М., 1982.
3. Ван Валин Р., Фолл У. Референциально - ролевая грамматика. - "Новое в зарубежной лингвистике". XI выпуск. М., 1982, с. 376-410.
4. Звегинцев В.А. Предложение и его отношение к языку и речи. М., 1976.
5. Квачадзе Л. Синтаксис современного грузинского языка. Тбилиси. 1966 (на груз. яз.).
6. Чейф У.Л. Значение и структура языка. М., 1975.

О СВОЕОБРАЗНЫХ НЕЭРГАТИВНЫХ ФОРМАХ ГЛАГОЛОВ БАСКСКОГО ЯЗЫКА

Структура глагола в баскском языке весьма сложна и разнообразна, хотя ее личные формы в основном являются составными, аналитическими (типа: простая личная форма вспомогательного глагола плюс неличная, именная форма глагола (причастие)) и фактически сводятся к различным формам вспомогательных глаголов, которых к тому же всего четыре: "быть", "иметь", "становиться" и "делать". Всю сложность и многообразность форм определяют именно эти "вспомогательные" глаголы, личные формы которых многочисленны, иррегулярны и не подчиняются каким-либо определенным правилам. "Без всякого парадокса или каламбура можно было бы сказать поэтому, что хотя спряжение почти всех баскских глаголов целиком регулярно, но оно осуществляется на основе четырех глаголов, полных в своем спряжении всякого рода иррегулярностей" [4, 15].

Фундаментальную особенность структуры и синтаксического "поведения" баскского глагола определяет тот факт, что "в баскском глаголе мы находим не только формы, отражающие лишь одно лицо (я, ты, он и т.д.), но и такие формы, которые отражают нескольких лиц сразу" [4, 8], т.е. баскский глагол полиперсонален. Кроме того, все личные формы баскского глагола распадаются на две группы резко опозированных по их структуре и значению. Личные аффиксы в формах первого типа характерны для настоящего времени индиктива (и всех производных от него форм), а личные аффиксы второго типа характерны для форм выражающих эвентуальность или идею прошедшего времени (и всех производных от них форм):

т и п I		т и п II	
ед. ч.	мн. ч.	ед. ч.	мн. ч.
I n -	g -	nin-, nind-	gin-, gind-
II h-	z-	(h)in-, (h)ind-	zin-, zind-
III d-, z-	∅	z-, l-, (в Биск. ∅)	∅

Эти префиксы маркируют субъект глаголов первого класса (в основном это непереходные глаголы) и объект (пациент) глаголов второго класса (в основном это переходные глаголы) [4, 20-21].

ед. число		мн. число	
I	-t		-gu
II муж. р.	-k	-zu	(обычное обращение)
II жен. р.	-n (прямое обра- щение)	-zue	
III	Ø*	-te, -e	

Именно в подобном распределении личных аффиксов проявляется основная структурная особенность баскского глагола — ее эргативность*, хотя надо отметить одну своеобразность: в финитных формах глагольных форм II типа (прошедшее время, эвентуальность) с пациенсом третьего лица нарушается эргативность системы, а именно: пациенс представлен нулевым суффиксом, а для маркирования агенса употребляются субъективные префиксы первого (для I и II лица ед. числа) или второго (для III лица; I и II лица мн. числа; II л. мн. ч. и II л. ед. ч. обычного обращения) типа:

Ag \ P	P	I	II	III	
	I	X	hin- duan	-nuen	
II		nin- duan	X	huen	} неэргативность форм
III		nin- duen	hin- duen	zuen	
эргативность форм					

Эти своеобразные формы типа nuen, huen, zuen в качестве определенной подгруппы глаголов второго класса выделяет Р. Лафон [4, 30-31]. Еще дальше идет в своих рассуждениях Р. Чантурия [6] и два подразделения внутри второй группы выводит на положение двух самостоятельных и основных классов; на этой основе он выдвигает ко-

* Формы третьего лица множественного числа отличаются от форм третьего лица единственного числа только наличием суффикса множественности.

I класс— значение настоящего вр.
II класс— значение прошедшего вр.
III класс— значение прошедшего вр.

эргативность
эргативность
неэргативность

Но глаголы III класса (в терминах Р. Чантурия) представляют собой всего лишь определенную часть парадигмы (а именно, парадигмы глаголов 2-го класса в формах прошедшего времени) и не создают независимую полную парадигму — они строго ограничены (характерны только для глагольных форм с пациенсом III-го лица). Следовательно, происходит искусственное расщепление одной и той же парадигмы. Кроме того, при подобной интерпретации глагольных форм нарушается основной принцип классификации — классификация должна осуществляться одним (или несколькими) классификационными признаками одного и того же уровня — или семантического, или формального; а в данном случае пересекаются семантический (признак А) и формальный (признак В) признаки. Следовательно, хотя в представленной классификации справедливо выделяется и отдается должное значение подобным неэргативным формам для представления целостной, полной структуры баскского глагола (что несомненная заслуга Р. Чантурия), оно не совсем точно*.

Вообще, рассуждая об этих "своеобразных", неэргативных глагольных формах следует ставить вопрос не столько об их интерпретации и классификации, сколько о выявлении синхронических и диахронических причин их возникновения.

В этом аспекте, в первую очередь надо отметить тот факт, что

* Тут вернее было бы говорить об отдельном типе спряжения глаголов и выделить 4 основных типа спряжения:

I тип — глаголы I класса в видо-временных формах настоящего времени (префиксы типа I),

II тип — глаголы I класса в видо-временных формах прошедшего времени (префиксы типа II),

III тип — глаголы II класса в видо-временных формах настоящего времени (префиксы типа I, плюс агентивные суффиксы),

IV тип — глаголы II класса в видо-временных формах прошедшего времени (префиксы типа II, плюс агентивные суффиксы для I и II лиц пациенса, а для III лица — префиксы типа I, плюс Ø аффикс), что фактически и делает Р. Лафон, хотя и не формулирует выделенные им типы в качестве определенных типов спряжения.

эргативная система нарушается только в том случае, когда пациент является III лицом (в прошедшем времени); т.е. эргативность-неэргативность форм выявляет дихотомию I/II ~ III. Эта же дихотомия реализуется и на морфологическом уровне показателях агенса, где суффиксам I и II лиц (-tu, -k соответственно) противопоставлен - "нуль", т.е. фактически третье лицо немаркировано. Диахронический анализ префиксальных морфем показывает, что формы прошедшего времени с субъектом, либо же с пациенсом и агенсом III-го лица, были маркированы нулем [5, 53-54].

Следовательно, место, которое занимают в системе баскского глагола формы III лица (субъекта, пациенса, агенса), очевидно, и это вполне согласуется с соображениями Э. Бепвениста о "совершенно особом положении III лица в глаголе большинства языков". Это лицо является "неличной формой глагольного словоизменения" [2].

Все это свидетельствует о том, что в баскском языке действует (действовала) оппозиция: "участвующие в коммуникативном акте лица" (I/II) ~ "неучаствующие в коммуникативном акте лица" (III), которая особенно четко проявляется в формах прошедшего времени. Это понятно и логически вполне оправдано, поскольку раз в грамматической системе баскского языка проявляется тенденция к маркированности участвующих в коммуникативном акте лиц (I/II), в настоящем времени еще можно "видеть" (и следовательно, выделить) III лицо, тогда как в прошедшем времени оно, с точки зрения I/II лиц, нереально и нерелевантно.

На этом фоне, основная функция эргативных конструкций единообразное маркирование участвующих в коммуникативном акте лиц: субъект и пациент I лица (и соответственно, II лица) оформлены одним и тем же префиксом. (SI = PI и SII = PII), а SIII = PIII = $\emptyset$. Так как и полиперсонализм характерен в основном для форм I и II лиц (-t/-k (Ag I/II): $\emptyset$ (Ag III)), то основной функцией полиперсонализма в баскском глаголе можно считать маркирование участвующих в коммуникативном акте лиц. Типологическую параллель можно привести из картвельских языков, где по сей день действует дихотомия I/II ~ III, а основной функцией полиперсонализма предполагается маркирование I/II лиц. [1].

Так как эргативность форм в баскском языке нарушается только в прошедшем времени для пациенса III лица, то можно предположить следующий путь развития неэргативных конструкций: возникновение тернарной оппозиции I:II:III видимо соопустовалось грамматикализацией другой глагольной категории, а именно "действующее (Subj) - недействующее (obj)" лицо, т.е. то, что не участвует в коммуникативном акте, релевантно постольку, поскольку оно может быть активным, дей-

ствующим или неактивным, недействующим лицом. Эта категория не смогла полностью вытеснить категорию "участия в коммуникативном акте" и в результате пересечения этих категорий возникли рассматриваемые нами неэргативные финитные формы, т.е. для III лица пассива в формах прошедшего времени для маркирования агенса I и II лиц (что свидетельствует о том, что тенденция обязательного маркирования I и II лиц все еще действует в баскском языке) были использованы не агентивные суффиксы, а префиксы субъекта*.

Следовательно, одинаково оформленными оказались субъект глаголов I класса и агенс глаголов II класса (т.е. субъекты переходных и непереходных глаголов), что есть суть номинативной глагольной конструкции и формализации категории "субъект/объект".

Не расщепляя возникшую таким образом парадигму, можно провести типологическую параллель с парадигмой переходного глагола грузинского языка и говорить о субъективном и объективном спряжении и строе глаголов II класса баскского языка в формах прошедшего времени:

Р \	I	II	III
I	x	hin-t	n-ø
II	nin ^k _n	x	h-ø
III	nin-ø	hin-ø	zin-ø

объектное субъектное
спряжение спряжение

Р \	I	II	III
I	x	g-ø	w -
II	m-ø	x	ø -
III	m-s	g-s	- s

объектное субъектное
спряжение спряжение

Следует отметить, что в парадигме баскского глагола (так же как и в парадигме грузинского глагола) формы с SIII, O III амбивалентны, имеют двойственное значение [5,45].

Вышеприведенная парадигма меняется по лицам объекта, при S III и по лицам субъекта, при O III.

В заключение можно отметить, что выделенные в определенные подгруппы (или независимые классы) неэргативные формы, не что

*Предпочтение было отдано префиксам I типа, так как при префиксах II типа могли бы возникнуть амбивалентные формы.

иное, как формы субъективного строя спряжения глаголов II (единного, неразделимого по группам) класса.

Л И Т Е Р А Т У Р А

1. Р. Асатиани. Основная функция полиперсонализма в картвельских языках, Мацне, Серия языка и литературы, 1986, № 2, с. 144-157 /на груз. языке/.
2. Э. Бенвенист. Структура отношений лица в глаголе, в сб.: Общая лингвистика, М., 1974, с. 259-270.
3. Ю. Зыцар. К типологической характеристике эргативной структуры языка басков, В.Я., 1977, № 3.
4. Р. Лафон. Синтаксическое "поведение", структура и основное деление /диатеза/ баскского глагола, в сб.: Система баскского глагола, Тбилиси, 1984, с. 7-44.
5. Р. Лафон. Дополнительные замечания о структуре баскского глагола, в сб.: Система баскского глагола, Тб., 1984, с. 44-74.
6. Р. Чантурия. Опыт внутривидового и типологического анализа баскской модально-временной системы /проблема выявления основ/, Автореферат канд. диссертации, Тб., 1986.

ნ. გ. ო ბ ე ჯ ი შ ე ი ლ ი

ორნითოლოგიური ლექსიკა სულხან-საბა ორბელიანის

ქართული ენის ლექსიკონსა და

ქართული ენის განმარტებით ლექსიკონში

ჩვენი ნაშრომის მიზანია ქართული ორნითოლოგიური ლექსიკის შესწავლა. ქართულ ენას ფრინველთა აღმნიშვნელი მდიდარი ლექსიკა გააჩნია. იგი თა-ვისი განვითარების მანძილზე მნიშვნელოვან ცვლილებებს განიცდიდა.

ორნითოლოგიური ლექსიკა შევიწავლეთ: ს. ს. ორბელიანის [14], ი. ბაგრატიონის [3], თ. ბაგრატიონის [4], ნ. ჩუბინაშვილის [22], რ. ერისთავის [6], დ. ჩუბინაშვილის [21], ქეგლ-ს. [19], ი. აბულაძის [1], ქ. ძოწენიძის [23], ალ. ღლონტის [20], ქართლური დიალექტიკის ლექსიკონის [5], ალ. ნეი-მანის [13] სინონიმების ლექსიკონების მიხედვით.

ამჟერად, წარმოვადგენთ სულხან-საბა ორბელიანის ლექსიკონში და ქარ-თული ენის განმარტებით ლექსიკონში შესული ორნითოლოგიური ლექსიკის ერთ-მანეთთან შედარების შედეგებს. შემოწმებისათვის ვიყენებთ აგრეთვე მ. კუ-ტუბიძის „საქართველოს ფრინველთა სარკვევს“ [9]. სულხან-საბა ორბელია-ნის ლექსიკონში 219 ორნითოლოგიური ერთეულია წარმოდგენილი. დიდი ნაწი-ლი ამ ლექსიკისა თანამედროვე ქართულშიც იხმარება, რაც ქართული ენის განმარტებითი ლექსიკონის მონაცემებით დასტურდება. გარკვეული ნაწილი კი თანამედროვე ქართულში აღარ იხმარება და ამდენად, განმარტებით ლექსი-კონში წარმოდგენილი არაა. ასეთებია ძირითადად უცხო წარმომავლობის სა-ხელები. განვიხილოთ ფრინველთა სახელები, რომლებიც წარმოდგენილია სულ-ხან-საბა ორბელიანის ლექსიკონში და არ არის ქართული ენის განმარტებით ლექსიკონში. ასეთებია:

ასიდა / ნუსხებშია „ასიდამა“ /

სულხან-საბა მას ასე განმარტავს: „მიმინოს ჰგავს, დამით ხედავს, დამურას უქმობენ“. ამრიგად, მას ასიდას სინონიმად დამურა აქვს მოყვა-ნილი [14, 73] მითითებული აქვს: იერემია 8, 7. მართლაც, ამ ადგილას „მცხეთურ ხელნაწერში“ ვკითხულობთ: „და ასიდამან ცბთა შინა ცნა ჟამი თვისი“ [11, 170] ბერძნულ ტექსტში ამ ადგილას ასეთი სახე აქვს: *καλ η ἀσίδα ἐν τῷ ἄρσενι* *ἐν τῷ ἀρσενί* *ἐν τῷ ἀρσενί*.

სახელი ასიდა // ასიდამა გვხვდება კიდევ შემდეგ ლექსიკონებში:

ი. ბაგრატიონის „საბუნებისმეტყველო განმარტებით ლექსიკონში“ ასიდასთან დაკავშირებით ვკითხულობთ: „ბერძნული, ასიდა გ-ნა ეროდია, ყარყატი, ყაყნუს“. სინონიმებად ი. ბაგრატიონთან ვხვდებით სიტყვებს: ასიდა //

ეროდიბა// ეროდიოს// ყარყატი// ყარყადი// თეთრი ლაკლაცი [3, 26].
 რ. ერისთავი იმეორებს ამ სიტყვის სულხან-საბასეულ განმარტებას და
 ურთავს რუსულ და ლათინურ ეკვივალენტებს: Лилок , Caprimugus
 Europaeus /6, II2/.

დ. ჩუბინაშვილიც იმეორებს ს.ს. ორბელიანის განმარტებას, რუსულ ეკ-
 ვივალენტებად მოყვანილია: еродия, цапля, ЛИЛОК [21, 51].
 იმავეს ცხედანთ ნ. ჩუბინაშვილის ლექსიკონში [22, 140] ნ. ჩუბინაშვილი
 მიუთითებს, რომ ბიბლიის ძველ ქართულ რედაქციებთან ზოგში „ასიდას“ ფა-
 რდად „ყარყატი“ არის წარმოდგენილი [22, 140]. ამ ტექსტის [იერემია 8, 7]
 რუსულ თარგმანში „ასიდას“ ეკვივალენტად аист -ს ცხედანთ.

„ასიდას“ თანამედროვე ქართულ ლექსიკონებში ვეღარ ცხედანთ. არ
 არის იგი წარმოდგენილი არც „ქართული ენის განმარტებით ლექსიკონში“,
 არც მაგალითად, მ. კუტუბიძის „საქართველოს ფრინველების სარკვევში“ [9].
 სინონიმებად ახალ ქართულში დადასტურებულია „ყარყატი“ [19, 465],
 „ლაკლაცი“ [19, 274].

ასკატა // ასკატი // ასკიტი // ასკატაკი.

სულხან-საბა ორბელიანთან წარმოდგენილია ფრინველის ეს სახელი,
 ოღონდ განმარტების გარეშე. მითითებულია თურქული შესატყვისები: ბადრი-
 ყარ, ბადრიყარა, ხოლო განმარტება არა აქვს მოცემული, ს.ს. ორბელიანთან
 ცხედანთ მითითებას „ამირანდარეჯანიანზე“ [14, 73]. მართლაც, ამ სიტყვას
 ცხოველთ „ამირანდარეჯანიანში“: „ადესა ერთსა ნადირობასა გიყვენით და
 ქორი ასკატასა მოუტევა“ [411, 23] ასკატა გვცხედანთ აგრეთვე „ქართლის
 ცხოველებში“: „ფრინველი - წერო, ბატი, სავათი, ლაკლაცი, კაკაბი, ღურა-
 ჯი, ასკატა...“ [17, 745, 2-3], „... მწყერი, ასკატა, ჩახრუხი...“ [17,
 42, 8] „ასკატაკის“ სახით გვცხედანთ: „კარი მარგებელი შამამსა და შაფნი-
 სა და ქედანთა და ასკატაკთა შინა“, [16, 424, 26], „და კორცი ასკატაკი-
 სა ერგების სტომაქსა, დაყენებს მუცელსა“. [16, 424, 35].

დ. ჩუბინაშვილთან „ასკატის“ გვერდით ცხედანთ, „ასკიტ“ ფორმას,
 რომელიც ნათარგმნი აქვს როგორც „Чирок“ ბუნ. ლ. [21, 51]. „Чирок“
 ი. ბაგრატიონის ლექსიკონში ასეა ახსნილი: „Чирок, Чиренок „კოკო-
 ნა იხვი“. უმცირესი იხვია. ნისკარტი აქუს შავი, ფეხები ლურჯი, საქო-
 ჩრე მოშავო. თუალის უკანა კილოსაგან განზიდულ აქუს თეთრი ზოლი თუა-
 ლთა და ყურებთა ზ/ედ/ ა ქეროს ნახევრისამდე. ჩირაჭვი შავი, მკერდი
 შავი მოთეთროდ მდებარე, კანჭების ბუმბული მოშავო თეთრად მდებარე,
 დასაბამით მკრებთა ზ/ედ/ა მწუხან დიდი ხალი. კუდი ბინდისფერი და თუთე-
 ულისა კუდის ფრთის წვერსა ზ/ედ/ა მოთეთროდ ყვითელი ხალი. ბუდობს ცბა-
 თა ზ/ედ/ა“. [3, 215].

ამრიგად, ძველ ქართულში დადასტურებულია ცარიანტები: ასკატა // ას-
 კატი // ასკიტი // ასკატაკი. ი. ბაგრატიონს მოჰყავს კიდევ ერთი სინონიმი
 „კოკონა იხვი“. ქართული ენის განმარტებით ლექსიკონში „ასკატი“ წარმო-
 გენილი არ არის. აღ. ნეიმანის სინონიმთა ლექსიკონში ცხოველთ „ასკატს“
 და მის სინონიმად მოცემულია „იხვიჯა“ [13, 30]. ახალ ქართულში „ასკა-

ტის“ ფარდად „იხვინჯა“ არის დამკვიდრებული - „იხვინჯა“ გვხვდება მხოლოდ კუთუბიძესთანაც [9, 108].

ბაბბანი

„ფრინველია მოწყენილი, წყლის უსმელი, რომელსა თურქნი ბუთიმარს უკმობენ“-ო, განმარტავს სულხან-საბა ორბელიანი [14, 92]. იმასვე იმეორებს რ. ერისთავი [6, 112], ხოლო ნ. ჩუბინაშვილი განმარტავს: „ბაბბანი подугай“ [22, 147]; მართლაც, „ბაბბანი“ არაბული სიტყვაა, „ბაბბა“ უ//ბაბბადა“ უ ნიშნავს თუთიყუშს.

„ქართული ენის განმარტებით ლექსიკონსა“ და თანამედროვე ქართული ლექსიკის ამსახველ სხვა ლექსიკონებში ეს სიტყვა წარმოდგენილი არ არის. იგი მთლიანად შეცვალა მისმა ფარდმა „თუთიყუშმა“. ეს სიტყვა საბასთან წარმოდგენილი არ არის.

ბატასინი

სულხან-საბა ორბელიანს არა აქვს განმარტებული. იგი იძლევა სომხურ-ბატასინ და თურქულ - დენგიზორდაგ ეკვივალენტებს [14, 101], ნ. ჩუბინაშვილთან ვკითხულობთ: „ბატასინი - ზღვის იხვი, утка морская“ [22, 149]. ალ. ნეიმანსაც მიაჩნდა, რომ „ბატასინი არის ზღვის იხვი“ [13, 45] ხოლო რ. ერისთავი ამგვარად ხსენის: „ბატასინი /მფრ. ზღვის იხვი/ утка, родъ моллюска“ [6, 112]. ი. ბაგრატიონის განმარტებით: „ბატასინი. ღება. დენგიზყაზი. ბატი ესე არს სიდიდით ჩვეულებრივის მელურისა ბატისოდენ. ზემოდგან არს დაფარებულ ბუმბულითა მოყომრალოდ ბინდის ფერისათა, ა/რამე/დ ნაპირი თუთელისა ბუმბულისა არს უნათლეს ქუჭმოდგან არს თეთრი შავის ხალებითა. გარემო ზემო ნისკარტისა აქუს თეთრი ბუმბული; ნისკარტი, წვივნი, ტოტები და ფარდები მათი შემაერთებელი აქუს წითლები. ბრჭალები შავი. ბუდობს ევროპასა შ/ინ/ა ჩრდილოეთის კერძოდ და ამერიკასა შინაცა“ [3, 88]. ეს სიტყვა, როგორც ჩანს, თანამედროვე ქართულ ენაშიც იხმარება. იგი წარმოდგენილია ალ. ნეიმანის „ქართულ სინონიმთა ლექსიკონში“ [13, 45], სადაც მის სინონიმებად მოცემულია: „ზღვის იხვი, ბატქათამა, გარიელი“, აგრეთვე მირ. კუთუბიძესთან [9, 26] არის წარმოდგენილი. ვერ ვპოულობთ ამ ტერმინს „ქართული ენის განმარტებით ლექსიკონში“. სიტყვა სომხური წარმომადგომლისა უნდა იყოს.

ბაჰრი

ს. ს. ორბელიანის განმარტებით „ბაჰრი შავარდენს ჰგავს“ [14, 103], რ. ერისთავი იმავე ახსენას იძლევა, მასვე აქვს მოცემული რუსული თარგმანი: „Баладан“ /6, 113/.

ი. ბაგრატიონის ლექსიკონის მიხედვით, „Баладан“ გავაზს ნიშნავს. უთაღუ. ფ/რია/ დ მტაცებლის ქორის გუარია, რომლისაცა ჩიჩახვი და მკერდი არს თეთრი მოყომრალოდ, აჭრელბულის მოგრძე შავის ხალებითა. წარბი თეთრი, მკრისა ფრთენი მოყვითალო, ფერკნი მოკლე და ლურჯი, ნისკარტი მოლურჯო, კუდი მოგრძე. რუსეთს მრავლობით ბუდობს თბილთა მკარეთა შ/ინ/ა, ხ/ოლო/ ჩრდილოეთის კერძოდ ოდენ ერთგზის გაფრენითა შეემ-

თხვევიან“ [3, 29].

„ბაპრი“ არაბული წარმომავლობისაა. ახალ ქართულში ეს სიტყვა აღარ გვხვდება. დღეს მის ფარდად „გაგაზია“ გავრცელებული.

გზაგზაყურა

ს. ს. ორბელიანს ეს სიტყვა არა აქვს განმარტებული, [14, 107], სა-
მაგიეროდ რ. ერისთავს მოჰყავს რამდენიმე სინონიმი: „გზაგზაყურა“/იხილე
გზეწვია/; „გზეწვია“ ბოლოქანქალა, კუდაბზიკა /გურ/, გზაგზაყურა /ქართ/
მაგზაყუნა /მეგრ./ . მოცემული აქვს რუსული თარგმანიც: „Трясопушка-
желтобрюшка“ [6, 113].

ი. ბაგრატიონი ასე განმარტავს: „გზეწვია თუ უმცირესი ფრინველია
ვერობის ფრინველთა შორის. ზემოდან არს დაფარებული ზუმბულითა მოყომრა-
ლოდ მწუხანითა და ქუშიო კერძოდ აქუს ესევე ფერი ზუმბული გარნა უფრორე
ლია. ნისკარტი სადგისის სახედ მოყუანილი, შავი, ენა წვერში განკვეთი-
ლი; მამალს ექმნების შუბლის ზემოდ დიდი ყვითელი ხალი, რომლისაც საშუ-
ალი იქმნების ნაკორცხლისფერი და ნაპირები შავი. მკარი, უკანა ფრთათა
გარეშე არშია ყვითელი, ხ/ოლო/ საშუალ იგინი არიან თეთრნი. დედალი დაჰ-
დებსკვერცხთა არა უფროს მუხუდო მარცვლისა. ბუდობს ტყეთა შ/ინ/ა ხეთა
ზ/ელ/ა“ [3, 108]. „გზეწვია /გზეწვიასი/ ყვითელგულა პატარა ჩიტო. „გიგ-
ლავ, გეყოფა სწავლა..! ახლა კარგია გავლა“. - არა, ჩიტო -გზეწვიავ,
მე ოსტატი მეწვია!“ /რ. ერისთ./ [ქეგლ I ტ. 1051]. ახალ ქართულში „გზა-
გზაყურა“ აღარა ჩანს. მისი ადგილი დაიკავებს სიტყვებმა „გზეწვიამ“
„ბოლოქანქალამ“.

ბობოყველა

ს. ს. ორბელიანის ლექსიკონში ფრინველის ეს სახელი განმარტებისა და
წყაროზე მითითების გარეშე არის წარმოდგენილი [14, 111]. ეს სიტყვა
გვხვდება კიდევ რ. ერისთავის ლექსიკონში [6, 113], ასევე, განმარტების
გარეშე. ვფიქრობთ, რომ ამავდ ფუძის ფონეტიკურ ვარიანტს უნდა წარმოად-
გენდეს „ბაბა-ყველი“, „ბაბაყული“. „ბაბა-ყველი“ წარმოდგენილია
რ. ერისთავთან შემდეგი განმარტებით: „მფრინველია ხორცის მჭამელთაგანი“
[6, 112]. „ბაბაყულს“ გვხვდება ი. ბატონიშვილის კალმასობაში: „ოდეს ბა-
ბაყული დაიწყებს ტრიალსა ამა ბანაკსა ზედა.“ [8, 256, 16], „... მტაცე-
ბელნი ფრინველნი... ჭოტი, ძერა, კირკიტი, თვალშავა და მარჯანი, ბაბა-
ყული ანუ თეთრი ძერა“. [კალმ. II, 221, 36]. ამ სახით ეს სიტყვა წარ-
მოდგენილია „ქართული ენის განმარტებით ლექსიკონში“. [19, 940]. ქარ-
თული დიალექტების ლექსიკონის მიხედვით, ეს სიტყვა დადასტურებულია ქა-
რთულში და „ჭოტის“ სინონიმი [5, 52].

ამრიგად, დიალექტებში ეს ფუძე „ჭოტის“ მნიშვნელობით იხმარება,
იოანე ბატონიშვილისთვის კი იგი „თეთრი ძერა“ [კალმ. II, 221, 36].
ძერას მნიშვნელობით ძველ ქართულში დადასტურებულია იკტიონი, რომელიც
ასევე აღარ იხმარება ახალ ქართულში. ამ სიტყვის შესახებ იხ. ქვემოთ.
ამრიგად, „ბობოყველა“ ახალ ქართულში აღარ გვხვდება, წარმოდგენი-
ლია მისი ფარდი „ბაბაყული“.

„მოძრო ტრედიბი /+ ველური ზა /“, - განმარტავს ს.ს.ორბელიანი [14, 180], რ.ერისთავი განმარტავს: „გულიო /იხილე ინაგა/ / მოძრო - ტრედი ველური/. Горный-голубь“ [6, 116] ხოლო ი.ბაგრატიონი განმარტავს: „Голубь дикой каменной“ ანუ Сизой -ველური ანუ კლდის ტრედი. გულიო. ტრედი ესე არს ღია ლაჟვარდის ფერი. ყელ-კისერზედ ზუმბული უზბინავს მწუხანედ. ფრთეთა ზ/ელ/ა მჭრისათა აქუს შავი ზოლები და ბოლოცა კუდისა მისისა არს შავი. ფერკნი აქუს წითელნი და შიშველნი“ [3, 51], „გულიო“ თურქული წარმომავლობის სიტყვაა [3, 268-270].

ქართული ენის განმარტებით ლექსიკონში ჩვენ გვხვდებით სიტყვა „ინაგას“, ხოლო ტერმინი „გულიო“ აღბრუნებდა.

დედამთვრალი / დედამთვრალი

ძველ ქართულში საკმაოდ გავრცელებული სიტყვაა. ს.ს.ორბელიანი მას ასე განმარტავს: „ფრინველია სინის უდაბნოს /ა/ გარემო /ს/“ [14, 218], იგი მიუთითებს ბიბლიის შემდეგ ადგილებზე: II სჯულთა და გამოსლვათა. რ.ერისთავი საბას განმარტებას იმეორებს [6, 117]. ილია აბულაძე [1, 139] დედამთვრალს ასე განმარტავს: „კკკო“, ბულბული, purpurio; მოყვანილი აქვს ადგილი ოშკის ბიბლიიდან: „დედამთვრალი და გარბუ და მდრინაგი“, ლევიტ II, 18; გელათის ბიბლიის პარალელური ტექსტის მიხედვით, „გარბუ და კკკო და ეროდოა“. ი. აბულაძე აიგივებს დედამთვრალსა და კკკოს. ჩვენ ეს საეჭვოდ გვეჩვენება. ჯერ ერთი, დედამთვრალი და კკკო ტექსტის ერთსა და იმავე ადგილს არ აკრის, ერთი გარბუის წინ არის და მეორე შემდეგ; მეორე - სხვა ადგილზე განმარტებების მიხედვით „დედამთვრალი“ ბულბულს არ უნდა ნიშნავდეს. ნ. ჩუბინაშვილი განმარტავს: „დედა მთურა სუხოლია“ [22, 203], რაც ი. ბაგრატიონთან ნიშნავს „ჭარს“ [3, 195]. მეორე ვარიანტში დედამთვრალა მოყვანილია Выпелица, кокушка - ს ფარდად. [3, 45].

დედამთვრალა წარმოდგენილია აღ. ნეიმანის ლექსიკონში სინონიმებით: „თევზიყლაპია, მეთოვლია, ჭარო, ფოცხვი“ [13, 198].

დადასტურებულია ეს სიტყვა ფშაურ კილოში. აღ. ღლონტი ფშაურისათვის მას ასე განსაზღვრავს: „ფრინველია, წივილა, ბუდოს ჭაობიან ადგილებში“ [20, 204].

„ქართული ენის განმარტებით ლექსიკონში“ ეს სიტყვა წარმოდგენილი არ არის. მის სინონიმთაგან აქ დადასტურებულია „ჭარო“ [19, VIII, 1231].

დღუღი

მოცემულია ს.ს.ორბელიანთან. განმარტებისა და ილუსტრაციის გარეშე [14, 226]. ასევეა ეს გამოვლენილი რ. ერისთავთან [6, 117]. არსად სხვაგან ეს სიტყვა არ შეგვხვედრია.

იგეოსი

„მ/ ფრინველია, გველის მჭამელი“, - განმარტავს ს.ს.ორბელიანი [14, 328], რ. ერისთავი იმავეს იმეორებს და იძლევა რუსულ თარგმანს: „Ибис (священный)“ [6, 119] დ. ჩუბინაშვილს „იბისი“ ნათარგმნი აქვს:

"ИИС, ИВИН - ძერძერუკი, ყაჯირი" [21, 231] ხოლო ი. ბაგრატიონი-
ნის ლექსიკონში გვითხულობთ: „ИВИН - ძენძერუკი. ყაჯირი“
მედი ესე არს ლაქლაკის გუბარი. სიგარძით იქმნების ორ ფუტამაღ. შუბლი
აქუს შიშველი, მოდადმენჭილო და წითელი. დაწვნი დაჭრელგებულნი წითლად,
ძოწულისა და კორცისფერის ხალეზითა. მკრების პირველი ფრთა-
შავები. მოკეცილნი მკარნი მისნი დაჰფარვიან კუდსა, რომელ-
არს თორმეტა მოთეთროდ ყვითელთა ფრთათაგან სიგძით სამისა-
ნი აქუს დაფარებული მოთეთრო ყვითელის ბუმბულითა, სიმალლით-
ნების შვიდ ღუმიდამდე. წვერებში ბრჯგულ და რეცა მოკეცილილსა-
ფერი. ძირში მქრალად მოყვითლო. ტოტები აქუს ყომრალი და სა-
რომელთა შორის შუა თითი შეერთების ნაპირსა თითსა ფარდითა და ფარდა
ესე გავრცელდების უშორეს პირველისა თითის სახსრისა. ბრჯგულნი აქუს შავ-
ნი. ბუდობს ეგვიპტესა შ/ინ/ა“. ი. ბაგრატიონთან ეპოულობთ მითითებას ბი-
ბლიის ტექსტზე, ლევიტ. თ. II. მუხ. 27 [3, 84], მართლაც, ბერძნულში ეს
ადგილი ასე იკითხება: „καὶ νύκτε κόρακα, καὶ κατὰ ῥυτίδα ἡν, καὶ
ἔβλεν“, რუსულ თარგმანში წარმოდგენილია ИИС „მცხეთა“ სელანწერში,
ლევიტ. თ. II. მუხ. 17., გვითხულობთ: „და ძენძერუკი და დედამფრადი“
[II, 240], როგორც ჩანს, „იეგოსი“ ქართული ბიბლიის სხვა რედაქციაშია
წარმოდგენილი.

ამრიგად, „იეგოსი“ ბერძნული წარმომავლობის სიტყვაა. თანამედროვე
ქართულში იგი აღარ იხმარება. ამ მნიშვნელობით დღეს „ძერძერუკი“ არის
დამკვიდრებული.

იკტიონი

სულხან-საბა ორბელიანს მითითებული აქვს ბიბლიის ტექსტისტი, II შჯულ-
თა 14, 14 [14, 331]. ეს სიტყვა წარმოდგენილია ი. აბულაძესთან /I, 188/
„იკტიონი“ ბერძნული სიტყვაა, ἰκτινός და ნიშნავს ძერას.

ი. ბაგრატიონი ასე განმარტავს: „ИКТИН მტაცებელი ფრინველია.
იხილე коршун, თეთრი ძერა, ძერძერი, ძერქორი. ბაიყუშ, აღიზაბა, ან-
გილ. ფრინველი ეს არს უდიდეს ძერისა, თეთრი და ნისკარტი მოკავებული.
ჭანგნი დიდი, ბუნებით მოყვარული არის მძოვრისა. ხ/ოლო/შხა/შხამიერსა ქვე-
მძოვრსა არა მიიხსნება. ესე ვიდრე ათასისა მილისა ჰსცნობს ან უშორეს
ყნოსით მძოვრისა სუნსა. ხშირად თავს დასტრიალებს ბანაკსა ჯარისა.
მკედრის კაცის და ისე ძოვრის საშოვრად. უკეთუ ვინმე შეეშინებოდეს მკედრის
ხორცს კეთილსურნელით, მაშინ ესე ფრინველი მყნოსელი სურნელისა სულისა,
ვიდრე სიკდილად მიიხსნოდების და მაშინ ვერღა განბძარავს მკედრსა
მას“ [3, 85].

ახალ ქართულში ეს სიტყვა აღარ იხმარება. მისი ეკვივალენტებია:
„თეთრი ძერა, ძერძერი, ძერქორი“.

იშხვარი

ს. ს. ორბელიანის განმარტებით არის „შავი ლაქაკი“ [14, 345]
„ერისთავს ეჭვი არ ეპარება იმაში, რომ „იშხვარი არის შავი ლაქაკი;
იხილე ყარყატი“ [6, 120]. იონე ბაგრატიონი ასე განმარტავს: „იშხვარი,

გინა შავი ლაქლაკი. ყარაღაღლაღ დიდი ფრინველი არს, ლაქლაკის გუარია და იქმნების ორგუარი. პირველი არს თეთრი *Ardea ciconia*, ფრთების გარდა, რომელნიცა აქუს შავნი. ფერქნი მისნი, რომელნიცა არიან გრძელ, ნისკარტი და ტყავი ბუმბულს ქუშზე აქუს წითელი. მეორე არს შავი *Ardea nigra* რომელსაცა აქუს ბუმბული ზემოდგან შავი და ქუშმოდგან თეთრი. ნისკარტი წითელი, ფერქნი ბინდისფერი. რუსეთს ბუდობენ მოსკოვის გარემოსა შ(ინ/ა და უშორესცა, გამოიზრდებიან ქვემძრომითა და ჯუებითა. კ/უალა/დ უწოდებენ მათგანს პირველსა *бываих, бусель*, ანუ არაბულად ლექლეკი. ხ/ოლო/ მეორესა შავ ლაქლაკად. [3, 22-23]. „ქართულ განმარტებით ლექსიკონში“. იშვებარი არაა მოცემული.

კალანდრო

ს.ს. ორბელიანს მოჰყავს განმარტებისა და საილუსტრაციო მასალის გარეშე [14, 352]. რ. ერისთავთან იგივეა მოცემული [6, 120]. ეს სიტყვა ბერძნული წარმომადგომისაა: *καλανδρο* - „ტოროლას სახეობა“. ახალ ქართულში ეს სიტყვა ტოროლას აღსანიშნავად აღარ გვხვდება.

კოლუნი

ს.ს. ორბელიანი განმარტავს: „შიშველი ფრინველია“ [14, 385] ეს სიტყვა ბერძნული წარმომადგომისაა: *κολυν* „ჭილყვავი“. ახალ ქართულში ეს სიტყვა არ გვხვდება.

ლაინა

სულხან-საბა ორბელიანი ამ სიტყვას ასე განმარტავს: „ლაინა ღაღლა-*ს/ა/ ჰგავს*“ [14, 408]. ასეთსავე განმარტებას იძლევა ნ. ჩუბინაშვილი, და იძლევა თარგმანსაც: „ლაინა, ლაინი ღაღლის მსგავსია, *агарь*“ [22, 257]. ი. ბაგრატიონი კი განმარტავს: „*Агарь* სახელი ესე ეწოდების საზოგადოდ მცირეს გუარის ღაღლათა“ [3, 21], თ. ბაგრატიონიც ისევე განმარტავს: „ლაინა ღაღლის მსგავსი ფრინველია“ [4, 72].

ამრიგად, „ლაინა“ იხმარებოდა ძველ ქართულში, თანამედროვე ქართულმა კი იგი უკვე აღარ იცის. „ქართული ენის განმარტებით ლექსიკონში“ წარმოდგენილია „ღაღლა“ [19, 394], ლაინას კი იქ ვერ ვპოულობთ.

მანჭვა//მანჭუა

სულხან-საბა ორბელიანს [14, 442] და რ. ერისთავს [6, 123] არა აქვთ მოცემული „მანჭვა//მანჭუა“ განმარტება, ხოლო ი. ბაგრატიონი ხსენის:

„*Чиж, Чижик* მანჭუა, ყაზალადი. ფრინველი ესე არს ჭიჭვავზე უმცირესი. ფერით მომწუანოდ ყვითელი. კანონიერნი ბუმბულნი აქუს სამუალსა ზ/ედ/ა, ხ/ოლო/ კუდისანი ძირში ყვითელნი. მამალს თხემი თავისა ექმნების შავი, კუდი განყოფილი. მკრებსა ზ/ედ/ა თვით ხალი მომწუანოდ ყვითელი. ფეკები ბინდისფერისანი და ზრჭალნი შავნი. გალობს უმშვენიერესად და ადვილად დაისწავლის გალობასა სხუათა ფრინველთასა. ზაფხულით ბუდობს არყნართა შ/ინ/ა, ხ/ოლო/ ზამთრით გაფრინდების თბილის მკრის კერძოდ“ [3, 215].

„ქართული ენის განმარტებით ლექსიკონში“ ამ სიტყვას ვერ ვხვდებით. სალიტერატურო ქართულში იგი აღარ იხმარება.

დღეს იგი დაცული ჩანს ლეჩხუმურში [20,343] და ზემოიმერულში [23, 229] „მანჭიას“ სახით. რუსულ-ქართულ ლექსიკონში „Чиж, Чижик“ ნათარგმნია, როგორც „ჭივჭიავი“ [15, 836 გვ.].

მარჯანი

„მცირე ბაზია, თვალ-შავი“- განმარტავს სულხან-საბა ორბელიანი [14,448]. ამასვე იმეორებს ნ. ჩუბინაშვილი [22,269], რ. ერისთავი განმარტავს: „მარჯანი / груз., имер., гур. / მფრინველია, მიმინოვებ პატარა, მიმინოს თითქმის შავს, თავი დიდი აქვს, ფერად უფრო მუქი, მცირე ჩიტებს იჭერს“ [6,124]. ი. ბაგრატიონი კი ასე აღწერს მას: „Чернычок - მარჯანი. მომცრო ესე ქორი ფრინავს- დღე და ღამე. ტანით იქმნების ტრედისოდენ. ბუმბული აქუს ტანსა ზ/ედ/ა ჩაჭირებულის შავის ფერი, მუცელსა ზ/ედ/ა მოთეთროდ შავი. თავი აქუს ბინდისფერი, ნისკარტი მრთლად მოშავო წვერისა მისის გარდა, რომელიცა აქუს ბინდისფერი; კუდი მისი შემდგარ არს თორმეტთა ფრთეთაგან, რომელიცა გ/ით/ა ზემოკერძოდ ეგრეთვე ქუშმოდ-გან აქუს მოზნელო ფერითა. მკართა ფრთენი აქუს მოთეთროდ შავის ფერი, რომელთაგანნიცა პირველნი შვიდნი ბოლოს კერძოდ არიან მოშავონი. ფერკნი აქუს შიშველნი“ [3,59]. ეს სიტყვა წარმოდგენილია თ. ბაგრატიონთანაც: „მარჯანი- ჩიტისაგან უდიდესი. ამასაც გაწვრთნიან, მონადირე ფრინველია და ჩიტებს დააჭვრინებენ“ [4,77].

„მარჯანი“ ძველსა და საშუალო ქართულში საკმაოდ გავრცელებული სიტყვაა. მას გვხვდებით, მაგალითად: ქართლის ცხოვრებაში-IV ტ. 42,14; გაბაასება თეიმურაზისა და რუსთაველისა 124,2, კალმასობაში II ტ. 221,38. „ქართული ენის განმარტებით ლექსიკონში“ ეს სიტყვა წარმოდგენილი არაა. გვხვდებით მას მირ. კულტუბიძესთან 19,1771.

მადრანი

განმარტების გარეშე არის წარმოდგენილი სულხან-საბა ორბელიანთან [14, 453], რ. ერისთავთან [6, 124], ნ. ჩუბინაშვილთან [22,271]. თ. ბაგრატიონი მას ასე განმარტავს: „შავი ყვავი“ [34,77]. გვხვდება ეს სიტყვა „ქართლის ცხოვრებაში“ [17, 42,16], სულხან-საბა ორბელიანის ნაწერებში [II, 160,1] მირ. კულტუბიძესთან [9,615].

„მადრანს“ „ქართული ენის განმარტებით ლექსიკონში“ ვეღარ გვხვდებით, სინონიმად ახალ ქართულში დადასტურებულია „ყვავი“.

მსევანი

სულხან-საბა ორბელიანს ეს სიტყვა მოცემული აქვს განმარტების გარეშე. სპილესტრაციოდ მიუთითებს ბიბლიის ტექსტზე, II შჯულთა, 14 [14,525]. რ. ერისთავი სულხან-საბა ორბელიანის მონაცემებს იმეორებს და უმატებს ლათინურ ეკვივალენტს - Tringa. მ. კულტუბიძესთან „მსევანი“ წარმოდგენილია როგორც „ჭოვილოს“ სახეობა - მოზრდილი, წითელფეხა [9, 226].

„ქართული ენის განმარტებით ლექსიკონში“ „მსევანი“ არა გვაქვს. აქ წარმოდგენილია „ჭოვილო“.

მუღაბზარა

„მუღაბზარა“ /დარეჯან / ინდოური მურასა, რომელსა გულქანდას უწოდენ“ განმარტავს ს.ს.ორბელიანი [14,533]. ქართულ მწერლობაში „მუღაბზარა“-ი ინდაურს“ ნიშნავს [18,516]. „მუღაბზარა“ ნასესხები აბაბულიდან. როგორც ვხედავთ, დროთა განმავლობაში ტერმინი „მუღაბზარა“ და „გულქანდა“ აღარ გვხვდება. „ქართული ენის განმარტებით ლექსიკონში“ იგი შეცვალა სიტყვა „ინდაურმა“.

მწყერმარკილი // მწყერმერკი

ს.ს.ორბელიანი ამ სიტყვას ასე განმარტავს: „ზრდის ფრინველსა ამას არაბიას სანახები ზდებათ ზედა“ [14,552], მოყვანილი აქვს ეკვივალენტებად ლათინური კუთურნიქს და სომხური ლუამარგ, ლურამარგ. რ.ერისთავთან გჟოლბით ამ სიტყვას იმავე განმარტებით /6,127/. ნ.რუბინაშვილი რუსულ ეკვივალენტად იძლევა кракотелъ, крокотелъ -ს და მიუთითებს ფსალმუნზე 104,40 [22,307]. ი.აზულაძის ლექსიკონში მწყერ-მარკილი განმარტებულია როგორც მწყერი, წყაროდ მიითთებული აქვს 104-ე ფსალმუნის გარდა სიბრძნე სოლომონისა 19,12 [1,312]. მართლაც, მწყერმარკილი ძველ ქართულში გავრცელებული სიტყვაა. გარდა ზემოთ მიითთებული ადგილებისა, იგი გვხვდება ბიბლიაში.

კიდევ შემდეგ წიგნებში: გამოსვლათა 16,13; რიცხუთა 11,30,31,32; „ქართული ენის განმარტებით ლექსიკონში“ ეს სიტყვა წარმოდგენილი არ არის, არც სხვა წყაროების მიხედვით აღარ ჩანს ეს სიტყვა ახალ ქართულში.

ნუშია

ს.ს.ორბელიანთან მოცემულია განმარტებისა და საილუსტრაციო მასალის გარეშე [14,601]. რ.ერისთავთან იგივე არის გამეორებული [6,128]. ახალ ქართულში ეს სიტყვა არ ჩანს.

პეტი

ს.ს.ორბელიანს მოყვანილი აქვს განმარტებისა და საილუსტრაციო მასალის გარეშე. იძლევა სომხურ ეკვივალენტს პეტი. პიეტი, [14,623]. ეს სიტყვა ნასესხები ჩანს სომხურიდან. თანამედროვე ქართულში იგი დადასტურებული არ არის.

ტეტიქსი

ს.ს.ორბელიანთან განმარტებისა და საილუსტრაციო მასალის გარეშეა წარმოდგენილი [14,137]. რ.ერისთავი იძლევა მის სინონიმს - როჭო და რუსულ ეკვივალენტს - тетерех кавказский [6,130]. ნ.რუბინაშვილი ქართული ტეტიქსის ფარდად მიიჩნევს რუსულში ვუქ -ს [22, 377]. ეს სიტყვა ბერძნული წარმომავლობისაა, ὁ τέτιξ -ჭრიჭინა.

ახალ ქართულში ეს ტერმინი აღარ იხმარება.

ტიფი

ს.ს.ორბელიანთან წარმოდგენილია განმარტებისა გარეშე. მიითთებულია ბიბლიის ტექსტიდან II შჯულობა მე-14 თავი [14,138]. მცხეთურ ხელ-

ნაწერში ამ სიტყვას ეპოულობთ, II შჯულთა 14,16: „და ტივი, და ყარყატნი და აკაური“. ს.ს.ორბელიანს მოყვანილი აქვს ეკვივალენტები: თურქული - სალ და სომხური - ტოფ.

ტურქული

ს.ს.ორბელიანი განმარტების გარეშე იძლევა ამ სიტყვას. მითითებული აქვს, რომ იგი გვხვდება „ქართლის ცხოვრებაში“. მოცემული აქვს თურქული ეკვივალენტი: თოღრულ [14,147]. ეს სიტყვა აშკარად თურქული წარმომავლობისაა.

ახალ ქართულში ეს სიტყვა აღარ ჩანს.

ფლავიუსი

ს.ს.ორბელიანს განმარტებული არა აქვს. მითითებული აქვს II შჯულთა [14,252]. რ.ერისთავთან იგივე მდგომარეობაა [6;134]. ი.აბულაძე ფლავიუსის განმარტავს როგორც ბუ-ს, ulula, noctua. გელათური ბიბლიიდან მას მოაქვს საილუსტრაციო მასალა: „არა შჯამნეთ მათგან... და სირაქლეში და ფლავიუსი“, G II შჯ. 14,14. ეს სიტყვა აშკარად ბერძნული წარმომავლობისაა, ἡ γλῶσσα, -κός - ბუ. ახალ ქართულში ფლავიუსი აღარ იხმარება.

ღრედი

ს.ს.ორბელიანი განმარტავს როგორც ოზარას. მოჰყავს საილუსტრაციოდ „აიასოფიას გება მინოპოლი, რომელიც გამოითარგმნების ღრედის მართვე“ [14,255]. ღრედის სინონიმი ოზარას შესახებ სულხან-საბა აღნიშნავს, რომ იგი საბარსული წარმომავლობის სიტყვაა [14, 602].

საინტერესოა ეს სიტყვა ძველ ქართულ ღერედთან „ბატი“ მიმართებით. ახალ ქართულში ამ ფორმით იგი უკვე აღარ გვხვდება.

ხარდარიოს

სულხან-საბა ორბელიანი განმარტავს: „ხარდარიოს იტყვიან, ხარდარიოს სრულიად სპეტაკი არსო, მისი სკინტლი თვალთა ალუხილავსო, სწეულსა წინა რა დასდვა, მოკვდავსა არაშეხედავს და, ვისაც შეხედავს, სენს თვითან შთანთქავს და სწეული მორჩებისო“ [14, 415].

ბერძნული წარმომავლობისაა: ὁ χαρδάρκος „ხეობებში მცხოვრები გაუმაძღარი ფრინველი“. „ხარდარიოსი“ თანამედროვე ქართულში აღარ იხმარება.

რამდენიმე ფრინველის აღმნიშვნელი სიტყვა, დადასტურებული ს.ს.ორბელიანის ლექსიკონში, „ქართული ენის განმარტებით ლექსიკონში“ წარმოდგენილი არ არის, თუმცა, სხვა წყაროების მიხედვით, ისინი ახალ ქართულში უნდა არსებობდნენ. ასეთებია: ასკატი, ბატასინი, დედამფერალა, იშხარი, ლაინა, მანჭვა.

1. ი. ა. ბ. უ. ლ. ა. ძ. ე, ძველი ქართული ენის ლექსიკონი, 1973.
2. ა. რ. ჩ. ი. ლ. ი. ა. ნ. ი, გაბაბასება თეიმურაზისა და რუსთაველის, ტ. II, 1937.
3. ი. ბ. ა. გ. რ. ა. ტ. ი. ო. ნ. ი, საბუნებისმეტყველო განმარტებითი ლექსიკონი, 1986.
4. თ. ბ. ა. გ. რ. ა. ტ. ი. ო. ნ. ი, წიგნი ლექსიკონი, 1979.
5. თ. ბ. ე. რ. ო. ზ. ა. შ. ვ. ი. ლ. ი, მ. მ. ე. ს. ხ. ი. შ. ვ. ი. ლ. ი, ლ. ნ. ო. ზ. ა. ძ. ე, ქართული დიალექტის ლექსიკონი, 1981.
6. რ. ე. რ. ი. ს. თ. ა. ვ. ი, მოკლე ქართულ-რუსულ-ლათინური ლექსიკონი: მცენარეთა, ცხოველთა და ლითონთა სამეფოებიდან, 1884.
7. ს. თ. ა. ნ. ი. ა. შ. ვ. ი. ლ. ი, ამირანდარეჯანიანი, 1941.
8. ი. ო. ა. ნ. ე. ბ. ა. ტ. ო. ნ. ი. შ. ვ. ი. ლ. ი, კალმასობა, I ტ. 1936.
9. მ. კ. უ. ტ. უ. ბ. ი. ძ. ე, საქართველოს ფრინველების სარკვევი, 1985.
10. მ. კ. უ. ტ. უ. ბ. ი. ძ. ე, ფრინველების ნომენკლატურული ტერმინოლოგია, 1973.
11. მ. ც. ხ. ე. თ. უ. რ. ი. ხ. ე. ლ. ნ. ა. წ. ე. რ. ი, წიგნი I, ტექსტი გამოსაცემად მოამზადა ელ. დორიანაშვილმა, 1981.
12. მ. ც. ხ. ე. თ. უ. რ. ი. ხ. ე. ლ. ნ. ა. წ. ე. რ. ი, წიგნი IV, გამოსაცემად მოამზადა ელ. დორიანაშვილმა, 1985.
13. ალ. ნ. ე. ი. მ. ა. ნ. ი, ქართულ სინონიმთა ლექსიკონი, 1978.
14. ს. ს. ო. რ. ბ. ე. ლ. ი. ა. ნ. ი, თხზულებანი, ტ. IV₁-IV₂ გამოსაცემად მოამზადა ი. აბულაძემ, 1965-66.
15. რუსულ-ქართული ლექსიკონი, 1983.
16. ზ. ფ. ა. ნ. ა. ს. კ. ე. რ. ტ. ე. ლ. ი, სამკურნალო წიგნი /კარაბადინი/ მიხეილ სააკაშვილის რედაქციით, 1950.
17. ქართლის ცხოვრება, ტ. IV, 1973.
18. ქართული მწერლობა, II ტ. შემდგენელნი: ა. ბაქრაძე, რ. თვარაძე 1987.
19. ქართული ენის განმარტებითი ლექსიკონი, არჩ. ჩიქობავას საერთო რედაქციით, 1950.
20. ალ. ლლონტი, ქართულ კილო-თქმობა სიტყვის კონა, I ტ. 1974.
21. დ. რ. უ. ბ. ი. ნ. ა. შ. ვ. ი. ლ. ი, ქართულ-რუსული ლექსიკონი, 1984.
22. ნ. რ. უ. ბ. ი. ნ. ა. შ. ვ. ი. ლ. ი, ქართული ლექსიკონი /რუსული თარგმანი-თურთ/, ალ. ლლონტის რედაქციითა და გამოცემით, 1961.
23. ქ. ძ. ო. წ. ე. ნ. ი. ძ. ე, ზემოიმიერული ლექსიკონი, 1974.

Орнитологическая лексика в словаре
грузинского языка С.С. Орбелиани и
Толковом словаре грузинского языка

Р е з ю м е

В работе сравнивается орнитологическая лексика в древнегрузинском и новогрузинском языках в основном на материале словаря С.С. Орбелиани и восьмитомного Толкового словаря новогрузинского языка. Привлекаются данные и многих других словарей грузинского языка. Выявлена лексика, засвидетельствованная в древнегрузинском и отсутствующая в новогрузинском. Таковы термины: asida, askata, babgani, bahri, bza/bzakura, bobaquela, gulio, dedamtvrili, dloki, iveosi, iktioni, isaxvari, kalandro, kolwiosi, laine, mančva, maršani, mağrani, msevani, muğarbara, mçgermarxili, nušia, peți, te-tiksi, țivi, țuğrułi, glavkosi, ġredi, xardariosi; каждая из этих лексических единиц рассматривается с точки зрения происхождения (при заимствовании делается попытка установления языка-источника), синонимии, устанавливается языковая единица, заменившая данное слово древнегрузинского языка в новогрузинском.

ნ. ს ა გ ა ნ ე ლ ი ძ ე

ლბაილებით დაწყებული ერთმაცვლიანი ძირების

ფონოლოგიური სტრუქტურა

თანამედროვე სალიტერატურო სომხურ ენაში

ჩვენ მიერ ჩატარებულია თანამედროვე¹ სალიტერატურო სომხური ენის ლბაილური თანხმონებით დაწყებული ერთმაცვლიანი ძირების ფონოლოგიური ანალიზი².

ანალიზისას გამოვიყენებთ წარმოთქმიდან³.

ლბაილებით დაწყებული ერთმაცვლიანი ძირებისათვის დადგინდა შემდეგი კანონიკური ფორმები⁴: CV, SV, CVC, CVS, SVC, SVS, CVCC.

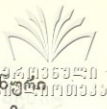
1 ყველგან, სადაც ვახსენებთ თანამედროვე სალიტერატურო სომხურ ენას, მხედველობაში გვაქვს აღმოსავლური სალიტერატურო სომხური ენა.

2 მასალა ამოკრებილია ე. ბ. ალაიანის თანამედროვე სომხური ენის განმარტებითი ლექსიკონიდან და შედარებულია ჰრ. აჭარიანის ეტიმოლოგიურ ლექსიკონთან, ავტორთა კოლექტივის თანამედროვე სომხური ენის განმარტებით ლექსიკონთან, ო. ხ. ბარსელიანის ორთოგრაფიულ ორთოეპიულ და ტერმინოლოგიურ ლექსიკონთან.

3 სიტყვის ლექსიკური მნიშვნელობა რომ წარმოთქმასთან არის დაკავშირებული, ამის საილუსტრაციოდ გამოდგება თუნდაც ფრანგული ენის manger და commencer ტიპის ზმნები. ფრანგულში e, i, y -ის წინ c წარმოითქმის s -დ, ყველა დანარჩენ შემთხვევაში --- k -დ. ასევე e, i, y -ის წინ g წარმოითქმის z -დ, ყველა დანარჩენ შემთხვევაში --- g -დ. იმისათვის რომ commencer და manger ტიპის ზმნებმა შეინარჩუნოს თავისი წარმოთქმა, present -ის მრ. რიცხვის პირველ პირში commencer -ს მეორე c -ს უკეთდება ნიშანი, ხოლო manger ზმნას ფუძესა და პირიელ დაბოლოებას შორის ჩაემატება უფუნქციო e.

წარმოთქმისას ვეყრდნობით ე. ბ. ბარსელიანის ორთოგრაფიულ ორთოეპიულ და ტერმინოლოგიურ ლექსიკონს.

4 რამდენადაც სომხურში ძირი გაუდიფერენცირებულია, სახელურ და ზმნურ ძირებს ცალ-ცალკე არ გამოეყოფთ, თუმცა არსებობს სტრუქტურები, რომლებიც მხოლოდ ზმნური ან მხოლოდ სახელური ძირებისათვის არის დამახასიათებელი. ასეთ ძირებს სპეციალურად გამოეყოფთ.

CV და SV ტიპი დამახასიათებელია სახელური ძირებისათვის⁵. ზმნური ძირებისათვის დაუშვებელია არა მარტო CV და SV ტიპი, არამედ ვოკალზე დაბოლოებული ნებისმიერი სტრუქტურა. თუ ზმნა წასახელარია და სახელი ბოლოვდება ვოკალზე, ზმნაში ეს ვოკალი ან უნდა მოიცეცოს ან გადაბგერდეს ან დაემატოს კონსტანტი.

ლაბიალით დაწყებული CV და SV ტიპის ძირი სულ 10-ია. ესენია: ba, bo, bu, p^ha, p^hu, pa, pi, po, bu, p^ho, pe რომელთაგან 8 ხმაბაძვითი სიტყვაა, ერთი ბუს აღმნიშვნელი არსებითი სახელია, ერთი ასოს სახელწოდებაა.

SV ტიპის ძირი 4-ია: ma, mi - „ერთი“⁶, mi - აკრძალვითი ნაწილაკი „წუ“, mi - მუსიკალური ტერმინია.

ამდენად, ლაბიალით დაწყებული CV და SV ტიპის ძირი ფაქტიურად 3-ია. ლაბიალებით დაწყებული ერთმარცვლიანი ძირებიდან განსაკუთრებით საინტერესოა CVC(SVC, CVS, SVS) სტრუქტურის ძირები.

ჩვენი კვლევის მიზანია, დადგინდეს, C₁VC₂ ტიპის ძირებში რა შეიძლება იყოს C₂, როდესაც C₁ არის ერთ-ერთი ლაბიალთაგანი.

თუ C₁ არის მჟღერი ლაბიალი b, მაშინ C₂ არ შეიძლება იყოს:
 ა) ბაგისმიერი - b, p^h, p, m ბ) მჟღერი b, d, j, ʃ, g, z
 გვაქვს გამონაკლისები როგორც ბაგისმიერებთან bib, bab, bu^hp, bam, bem ასევე მჟღერებთან: bad, bud, bod, beg, bagin, beʃ ყველა გამონაკლისი იხსნება⁷:

1. ძირი არის C₁VC₁ ტიპის bib, bab
2. წასესხებაა bem, bad
3. დიალექტური ფორმაა bud, bod, beg, beʃ
4. ძირი დამოუკიდებლად არ იხმარება, ამავე დროს წასესხებაა bagin
5. ტერმინია bab, bog

გვცდება დენტალებიდან
 t^h - სთან bot^h < b^ht^h, but^h, but^h
 t - სთან but, bit^h bot
 n - სთან ban, bon, bun, bun < boyn, ben

წინანუნისმიერებიდან
 c^h - სთან bo^hc^h, ba^hc^h
 c - სთან bic, bucanel < boyc
 z - სთან boz, boz, baz /სამივე ეს მაგალითი შეიძლება გავიტანოთ მჟღერებთან გამონაკლისში, სამივე იხსნება/.
 s - სთან bus, bas, bis, bos

⁵ CV ტიპის ძირებში ერთადერთი გამონაკლისია ზმნური ძირი di-el ისიც არ არის ბაგისმიერით დაწყებული.

⁶ ეტიმოლოგიები მოცემული გვაქვს პრ. აჭარბანის ეტიმოლოგიური ლექსიკონის მიხედვით.

უკანა ნუნისმიერებთან ყველა მაგალითის გატანა შეიძლება გამოწვევას
ლისებში. ყველა იხსნება.

ც - სთან bič
ჯ - სთან baž, biž, baž, bež, buž
წ - სთან baš, beš < beš, boš

ველარებთან
k' - სთან buk', bok', bak'
k - სთან bok, bek, bak, buk, bek
x - სთან box, bež, baž, bux
x - სთან bax, box, bux

ფარინგალთან
h - სთან bah, bah, beh, boh, boh, buh

ნაპრალთან გვერდით სონანტთან

l - სთან bal, bal, bil, bol, bul

ნაპრალთან სონანტებთან

r - სთან ber, ber, bir, bor, bor, bar, bar-k' < bar, bar, ber

y - სთან bay < bal მარტივი ძირია ba, რომელიც ცალკე არ იხმარება.

მორთულარე სონანტთან

ř - სთან buř, boř, bař, buř < buřn, beř < beřn

თუ C_I არის ყრუ ფშვნიერი ბაგისმიერი p', მაშინ C₂ არ შეიძლება იყოს:

ა) მუდგრი / როგორც სამეულის ასევე წყვილულის /

ბ) ბაგისმიერი - b, p', p, m

გ) კბილბაგისმიერი - v, f

დ) სისინა სიბილანტი / გარდა c - სი /

გვაქვს გამოწვევები: p'op', p'up', p'ap', p'os, p'as, p'as, p'is

ყველა ეს გამოწვევის იხსნება:

1. ძირი იდენტური C_IVC_I ტიპისა: p'op', p'up', p'up'.

2. ნასესხებია p'os

3. ხმაბაძვითაა p'as

4. დიალექტური ფორმაა p'is

p' გვხვდება დენტალურიდან

t' - სთან p'ot', p'at', p'ut'al < p'ot', p'ut'

t' - სთან p'ut, p'etel

n - სთან p'in

წინა ნუნისმიერებიდან

c - სთან p'ic

უკანა ნუნისმიერებიდან

č - სთან p'č'el [p'ac'el] < p'uč', p'eč'

7 წარმოთქმა კვადრატულ ფორმებში გვაქვს მოცემული იმ ძირებისათვის, რომელთა დაწერილობა ღა წარმოთქმა განსხვავდება ერთმანეთისაგან.

ც - სთან p'uc

წ - სთან p'us, p'es

ველარებთან

k' - სთან p'uk'

k - სთან p'ak, p'ok, p'ok

ჰ - სთან poჰ, p'ოჰ, p'იჰ, p'უჰ, p'aჰ

x - სთან p'ax, p'ox, p'ox, p'ox

ფარინგალთან

h - სთან p'ah

ნაპრალოვან სონანტებთან

r - სთან p'arel, p'or, p'or, p'or, p'ur, p'ur

y - თან p'ay, p'ayel

რ - სთან p'ar, p'zel [p'ar] , p'ar-k, p'ar, p'ur < p'ur

თუ C₁ არის მარტივი ყრუ ბაგისმიერი p , მაშინ C₂ არ შეიძლება იყოს:

ა) მჟღერი /სამეულის მჟღერი გადადის შესაბამის ყრუ ფშვინციერში/.

ბ) ბაგისმიერი - b, p', p, m

გ) კბილბაგისმიერი - v, f

გვაქვს გამონაკლისები: pap, piv, piv, puf. ყველა გამონაკლი-
სი იხსნება:

1. ნასესხები pap, pap

2. დიალექტური ფორმა pip

3. ტერმინია piṽ

4. ხმაბადვილი სიტყვა puf
p გვხვდება დენტალეზიდან

t - სთან put, put, pat, pat, pet, petk' < pēt, put-put < put

n - სთან pan, pan, pan, pan

წინა ნუნისმიერებიდან

c - სთან pec

z - სთან poz

s - სთან pes < pēs, pas, pas

უკანა ნუნისმიერებიდან

ც' - სთან poც', paც'

წ' - სთან paწ', puწ'

ჟ' - სთან paჟ, paჟ, poჟ

შ' - სთან piშ, piშ, puშ, pšel [p ɔ šel], pšal [p ɔ šal]

ველარებიდან

k' - სთან pag [pak'], pk'el [p ɔ k'el] , puk'

k - სთან pak, puk, puk, pokel, pok, pok

ჰ - სთან peჰel, poჰ, paჰ

ფარინგალთან

h - სთან pah, pah, pah

ნაპრალოვან გვერდით სონანტთან

l - სთან pul, pel, pol, pol,

ნაპრალოვან სონანტებთან

r - სთან pur, per

y - სთან pay, pey

მთრთოლარე სონანტთან

ř - სთან poř

თუ C_I არის ბაგისმიერი m, მაშინ C₂ არ შეიძლება იყოს:

ა) მჟღერი - b, d, j, ჯ, გ

ბ) ბაგისმიერი - b, p', p, m

გვაქვს გამონაკლისები: meg < mēg, mog, mom, mam, mam, mum

ყველა ეს გამონაკლისი იხსნება:

1. ნასესხებია mog, mom, mam

2. ძირი დიფთონგური წარმოშობისაა: meg < mēg

3. ტერმინია: mum

4. შემოკლებული ფორმა mam < mayr

m გვხვდება დენტალებიდან

t' - სთან mut', mat', mat'

t - სთან mit, mot < mōt, mat, mat < matn, met mēt, mut, mitel,

mtmtal [matmatat]

n - სთან mun, mnal [mənal], men, man, man, men, man, mun

ლაბიო დენტალებიდან

v - სთან mov, mov, mav

წინა ნუნისმიერებთან

c' - სთან mec' < mēc' ან mec

c - სთან mec, mac, mucel < moye

z - სთან muz, maz, mez < mēz, moz, miz, mzal [məzal]

s - სთან mis, mus

უკანა ნუნისმიერებიდან

č' - სთან meč' < meč' [meč']

č - სთან mač, muč

ž - სთან muž, mažel

š - სთან moš < mošay, mšmšal [məšməšal], meš, maš, maš, moš

ველარებიდან

k' - სთან mug [muk']

k - სთან muk < mukn, mak, mek < mēk

ʔ - სთან meʔ, maʔ, mʔel [mʔel]

x - სთან maxank' < max, mux, mux, mex, mxel [məxel]

ფარინგაოთან

h - სთან mah

ნაპრალოვან გვერდით ლატერალთან

l - სთან mol, mil, mal, mal, mol, mul

ნაპრალოვან სონანტებთან

r - სთან mur, mor < mōr, mor, mer, mar, marel

y - სთან mayel, mural < moyr

მთრთოლარე სონანტთან

ṛ - სთან maṛ, meṛnel < meṛ, maṛel, maṛ, maṛ, moṛanal, mīṛnal
[maṛmaṛal]

ამრიგად, CVC ტიპის ძირებისათვის დადგინდა, რა შეიძლება იყოს მეორე თანხმოვანი, როდესაც პირველია b, p, p ან m.

იხსენება ბაგისმიერებით დაწყებული CVC ტიპის ძირებისათვის სომხურ ენაში მოქმედო მუდგობა დაყრუების კანონი.

დადგინდა, რომ არა მარტო bVm ტიპის ძირია დაუშვებელი, არამედ bm მიმდევრობა სომხურში საერთოდ დაუშვებელია. mb მიმდევრობა დასაშვებია. ამით აიხსნება ის სახასიათო შეცდომა, რომელსაც გზედებით სომხების ქართულ ენაზე მეტყველებისას. ისინი დაბმულის dabmuli ნაცვლად ამბობენ დამბული dambuli.

ანალიზის შედეგად დადგინდა, რომ ბაგისმიერებით დაწყებულ ერთმარცვლიან ძირებში აუსლუტში ორზე მეტი თანხმოვნის მიმდევრობა არა გვაქვს. გვაქვს ხუთი ძირი: punkt, boršč, barjr [barjər], bank, bankl, რომელთაგან პირველი ორი წასესხებულია, დანარჩენებში მესამე თანხმოვანი არის S (r, n, l), რომლის წინ წარმოითბის ხმოვანი და ამდენად, გვაქვს არა CVCCS არამედ CVCCVS სტრუქტურა.

ამრიგად, ერთმარცვლიან ძირებში გვაქვს CV, CVC, CVS, SVC, და CVCC სტრუქტურის ლაბიალით დაწყებული ძირები.

Н. Г. Саганелидзе

Односложные корни с начальным лабиальными
в современном армянском литературном языке

Резюме

В работе проведен анализ односложных корней с начальными лабиальными с учетом произношения. Установлены структуры: CV, CVC, CVCC (структура CVCCC в произношении даёт CVCCVC). В корнях типа CVS установлены согласные сочетающиеся с лабиальным и замыкающие слог.

Сопоставление свистящих денто-альвеолярных
 апиальных аффрикат [ts] и [ts'] китайского
 и армянского языков

Основанием для сопоставления свистящих денто-альвеолярных апиальных аффрикат [ts], [ts'] таких разнотипных языков, как армянский и китайский, послужила близость артикуляционно-акустических характеристик и тот факт, что акустический анализ согласных обоих языков был проведен в Лаборатории экспериментальной фонетики /ныне сектор вычислительной лингвистики/ Института языка и литературы АН ЭССР на 52-х канальном спектрографе, разработанном в Таллине. Следует отметить и то, что при спектрографировании экспериментального материала и китайского, и армянского языков дикторами-информантами были женщины.

Целью данной работы является выявить сходство и различие в артикуляции и акустической структуре аффрикат [ts], [ts'] китайского и армянского языков.

Сопоставление аффрикат двух языков проведено с той полнотой, какую позволил объем иллюстративного материала в книге А.А. Хачатрян и В.Н. Айрапетяна "Экспериментальное исследование согласных фонем литературного армянского языка" [1].

В современном армянском языке 30 согласных фонем, шесть из которых [ts], [ts'], [dz], [tʃ], [tʃ'], [dʒ] – аффрикаты. В вышеупомянутой книге А.А. Хачатрян и В.Н. Айрапетяна в разделе "Аффрикаты", написанном В.Н. Айрапетяном, аффрикаты армянского языка разделяются на две подгруппы: [ts], [ts'], [dz] – подгруппа альвео-дентальных, [tʃ], [tʃ'], [dʒ] – подгруппа палато-альвеолярных звуков. По данным В.Н. Айрапетяна, при артикуляции первых активным органом речи является кончик языка /апиальная артикуляция/, а при артикуляции вторых – вся передняя часть спинки языка /дорсальная артикуляция/. Выделенные оппозиции по звонкости-глухости, аспираторности – неаспираторности выражены в следующем соотношении между членами двух рядов аффрикат: глухой-глухой аспираторный-звонкий, т.е. ts-ts'-dz, tʃ - tʃ' -dʒ, где два первых члена каждого ряда различаются отсутствием /наличием придыхания/.

В современном китайском языке, так называемом путунхуа, в основе которого лежит пекинский диалект, имеется 21 согласная фоне-

ма, из которых [ts], [ts'], [tʃ], [tʃ'], [tɕ], [tɕ'] - аффрикаты. На основе экспериментальных данных аффрикаты [ts], [ts'] квалифицируются как свистящие денто-альвеолярные звуки с апикальным укладом языка, аффрикаты [tʃ], [tʃ'] - как шипящие палато-альвеолярные с какуминальным укладом, [tɕ], [tɕ'] - как свистяще-шипящие постальвеолярные дорсальные.

Таким образом, в армянском языке аффрикаты образуют два трехчленных ряда /выделенные оппозиции внутри каждого из них мы уже отметили выше/, различающиеся локализацией артикуляционной точки и особенностями шума согласных /свистящий-шипящий/. В отличие от этого, в китайском языке аффрикаты образуют три двучленных ряда ts-ts', tɕ-tɕ', tʃ-tʃ', также различающиеся локализацией артикуляционной точки и особенностями шума согласных /свистящий - свистяще-шипящий - шипящий/, в каждом из которых можно выделить лишь оппозицию по аспирации. Предметом нашего исследования стали противопоставленные по признаку аспирации аффрикаты ts - ts' китайского и армянского языков, т.к. определения, данные им на основе эксперимента, совпадают и по месту артикуляции /денто-альвеолярные/, и по укладу языка /апикальные/.

Сопоставление палатограмм аффрикат китайского языка [ts], [ts'] приведенных в работах К. Онезорга и О. Шварны [2] /см. рис. 3/, П. Ладефогед и У. Цзунци [3, 274] /см. рис. 2/, с палатограммами аффрикат [ts], [ts'] армянского языка, иллюстрирующими книгу А.А. Хачатрян и В.Н. Айрапетяна [1, 131-132] /см. рис. 1/, показывает, что артикуляция этих согласных может быть как более дентальной, так и более альвеолярной, что справедливо отражается в термине денто-альвеолярный. Можно также проследить по палатограммам китайской аффрикаты [ts] у К. Онезорга и О. Шварны значительное ослабление смычки, на что они указывают в своей работе [2, 8]. Неустойчивость же смычки аффрикаты [ts'] характерна для обоих языков и отмечена как В.Н. Айрапетяном [1, 105], так и К. Онезоргом, О. Шварны [2, 8].

Лингвограммы армянских аффрикат /см. рис. 5/ говорят об апикальном укладе языка при артикуляции [ts], [ts'] Схематизированные лингвограммы китайских аффрикат /см. рис. 4/, представленные у К. Онезорга и О. Шварны, при сравнении с фотолингвограммами армянских аффрикат не позволяют уяснить, насколько различаются они по площади касания языка. Последнее представляет интерес, т.к. еще Авиценна, определяя различие между звуками, отмечал: "Смыкающий /орган/ может быть меньше и больше, а /орган/, с которым происходит смыкание, обширнее и меньше. Место артикуляции уже и шире, округлой формы и узкой про-

долговатой формы, а преграда — сильнее и слабее, давление же после смыкания резче и плавнее" [4, 020].

Схемы рентгенограмм аффрикат [ts], [ts'] армянского /см. рис. 8/ и китайского языков /см. рис. 6, 7/, приведенные в вышеуказанных работах, обнаруживают сходство в локализации места артикуляции и в конфигурации языка, указывающей на апиальность артикуляции. Можно отметить лишь несколько большую вогнутость спинки языка на рентгенограммах китайских аффрикат.

Итак, данные палатограмм и рентгенограмм свидетельствуют об артикуляционной близости денто-альвеолярных апиальных аффрикат [ts], [ts'] в таких разнотипных языках, как китайский и армянский.

Обратимся к акустической характеристике согласных [ts], [ts']. В темпоральной характеристике исследуемых аффрикат нас интересовало соотношение длительностей аспирированной и неаспирированной аффрикат, а также соотношение длительностей смычной и фриктивной фаз в каждой из них. Проведенный нами анализ темпоральной характеристики китайских аффрикат [ts], [ts'] показал, что длительность неаспирированной [ts] намного уступает длительности аспирированной [ts']. Так, например, общая длительность аффрикаты [ts] в интервокальной позиции в произношении трех дикторов колеблется в пределах 50–130 мсек, а длительность [ts'] — в пределах 130–225 мсек. Что же касается армянских аффрикат, то, по данным В.Н. Айрапетяна [1, II 4], общая протяженность звука, как аспирированного, так и неаспирированного, остается неизменной и равна 170–180 мсек. Нам представляется, что подобное возможно только в том случае, если не учитывать сегмента аспирации. Мы измерили длительность аффрикат [ts], [ts'] на представленных спектрограммах и получили следующее:

Слово	Аффриката	Длит. смыч.ф. в мсек	Длит. фрик.ф. в мсек	Общая длит. в мсек
аса	[ts] интерв.	80	100	180
аса	[ts'] интерв.	60	170	230
саса	[ts] начал.	—	40	40
саса	[ts] интерв.	60	60	120
сас	[ts'] начал.	—	160	160
сас	[ts'] конеч.	60	180	240
сас	[ts'] начал.	—	120	120
сас	[ts'] конеч.	120	120	240

Из вышеприведенной таблицы следует, что длительность неаспирированной аффрикаты [ts] армянского языка меньше длительности аспирированной [ts']. Может возникнуть вопрос: насколько велик разрыв в длительности между [ts] и [ts']? В китайском языке длительность аспирированной аффрикаты [ts'] может превосходить длительность [ts] в полтора, два раза. Так, по данным проведенного нами эксперимента, разрыв между максимальными по длительности реализациями [ts] и [ts'] более 100 мсек. Трудно судить по не скольким имеющимся в книге примерам, как выражается этот разрыв в армянском языке; можно только предположить, что разрыв в длительности между [ts] и [ts'] в армянском языке меньше, чем в китайском. Одно очевидно: различие в длительности между неаспирированной и аспирированной аффрикатами [ts], [ts'] имеет место не только в китайском, но и в армянском языках.

Неаспирированная аффриката [ts] китайского языка характеризуется наличием трех видов соотношения длительностей составляющих ее смычной и фрикативной фаз:

- а/ артикуляционные фазы примерно равны по длительности;
- б/ фрикативная фаза длительнее смычной;
- в/ смычная фаза превышает фрикативную.

В произношении трех дикторов отмечается как вариабельность в соотношении артикуляционных фаз, так и преобладание одного типа соотношения. Например, в одной серии записей в слове zé zé интервокальная аффриката [ts] в произношении трех дикторов представлена тремя разными типами соотношения артикуляционных фаз: у дикт. № 1 — тип "б", у дикт. № 2 — тип "а", а у дикт. № 3 — тип "в". Между тем в другой серии записей для трех дикторов характерен тип "б", т.е. фрикативный элемент несколько превышает по длительности смычный. Из вышеизложенного вытекает, что при реализации неаспирированной аффрикаты [ts] в китайском языке соотношение длительностей составляющих ее фаз очень изменчиво. В постконсонантной позиции и в слогах, произнесенных в нейтральном тоне, длительность смычки так уменьшается, что едва фиксируется; при этом наблюдается частичное или полное озвончение аффрикаты [ts], но для китайского языка та или иная степень озвончения не является релевантной.

Исследователи армянского языка, к сожалению, не представили подробного описания имеющихся вариантов в соотношении длительностей артикуляционных фаз при реализации неаспирированной [ts]. По утверждению В.Н. Айрапетяна, именно такое соотношение составляющих, где смычный элемент дольше фрикативного, является одним из основ-

ных моментов при дифференциации придыхательных и не придыхательных аффрикат. Однако данные, приведенные им, свидетельствуют о примерно равной длительности артикуляционных фаз: 85-90 мсек-смычная фаза, 95 мсек-фрикативная. В приведенной нами таблице в слове *sisauv* интервокальной аффрикате [ts] также отмечается равная длительность артикуляционных фаз, а в звукосоочетании *asa* длительность фрикативной фазы даже дольше смычной. Возможно, таких реализации мало, и поэтому автор исследования акцентирует внимание на таком соотношении фаз, где смычная фаза превалирует. Если исходить из этого соотношения составляющих [ts] элементов, то можно определить различие в структуре между неаспирированной аффрикатой [ts] армянского и неаспирированной аффрикатой китайского языков. Оно заключается в том, что длительность смычного компонента армянской аффрикаты должна быть дольше фрикативного компонента или равной ему. Это ограничение есть как бы результат наличия в трехчленном ряду армянских аффрикат *ts-ts'-dz* оппозиции звонкости-глухости, где составляющие звонкую аффрикату [dz] компоненты равны по длительности или /что на наш взгляд более очевидно, хотя и не отражается автором исследования/ фрикативный компонент превышает смычный. Таким образом, если аффриката [ts] является членом оппозиции звонкости-глухости, как это имеет место в армянском языке, соотношение длительностей основных фаз [ts] не может быть столь вариабельным, как это наблюдается в китайском языке, где в двухчленном ряду аффрикат выражена оппозиция лишь по признаку аспирации.

Что касается темпоральной характеристики артикуляционных фаз аспирированной аффрикаты [ts'], то она идентична в обоих языках, т.е. фрикативная фаза значительно превосходит смычную. Следует сказать, что для армянского и китайского характерны реализации, в которых смычный компонент не фиксируется. В.Н. Айрапетян отмечает: "В некоторых случаях создается впечатление, будто это вовсе не смычный, а фрикативный звук..." [1, 109], что подтверждает и представленная нами спектрограмма китайского слова *jícu* с аффрикатой [ts'] в интервокальной позиции. /см. рис. 4/. Характерно также и то, что длительность фрикативного компонента аффрикаты [ts']/и в армянском, и в китайском/ значительно превосходит по длительности фрикативный компонент неаспирированной [ts], подчас равняясь общей длительности последней.

На динамических спектрограммах неаспирированная аффриката [ts] и армянского, и китайского языков представлена в виде черной, узкой полосы расположенной в высокочастотной области /см. рис. 9-10/. На спектральных срезах согласный выражен единой полосой усиления

с одним или двумя максимальными пиками (см. рис. II-12). Контур огибающей спектра полосы усиления [ts] в исследуемых языках различен, различна и частотная характеристика спектра согласного. Спектр китайской аффрикаты [ts] расположен в диапазоне более высоких частот по сравнению со спектром аффрикаты [ts] армянского языка. Так, спектральный срез китайской аффрикаты в позиции перед [a] представлен диапазоном частот 6750-13500 Гц, тогда как спектральный срез армянской аффрикаты [ts] в той же позиции /по материалам В.Н. Айрапетяна/ охватывает 5250-10500 Гц. Таким образом, верхний предел частот полосы усиления китайской аффрикаты выше на 3000 Гц, а нижний предел частот - на 1500 Гц. Более высокочастотную характеристику спектра согласного обычно объясняют более продвинутой вперед точкой артикуляции или величиной артикуляционной щели. Ввиду того, что в экспериментальных данных по обоим языкам мы не находим разницы в локализации артикуляционной точки аффрикаты [ts], полагаем, что более высокий диапазон частот аффрикаты [ts] китайского языка связан с величиной артикуляционной щели: чем выше диапазон частот, тем уже щель.

Свистящий шум с предельно высокочастотной характеристикой аффрикаты [ts] в китайском языке, как нам представляется, обусловлен наличием третьего ряда аффрикат [tʃ], [tʃʰ] свистяще-шипящего характера. Т.е. аффриката [ts] (также как и [tsʰ]) должна иметь ярко выраженный свистящий характер, отличающий ее и от шипящей, и от свистяще-шипящей аффрикат.

Мы не располагаем достаточным материалом, чтобы сопоставить особенности структуры согласного [ts] и его переходного периода в зависимости от различных последующих гласных в двух языках. Единственная, имеющаяся для сравнения позиция, - это позиция перед гласным [a]. В данной позиции и в китайском, и в армянском языках согласный четко разграничен с гласным: не наблюдается перекрытия во времени шумовой и голосовой части. В обоих языках коартикуляция проявляется [почти с одинаковой степенью] в понижении F₁ и незначительном повышении F₂ гласного [a].

Аспирированную аффрикату [tsʰ] характеризует наличие двух видов турбулентного шума - фрикации и аспирации. Шум фрикации локализован в высокочастотной области спектра в виде черной узкой полосы, а шум аспирации в виде незначительного затемнения распространяется почти по всему диапазону частот. На спектральных срезах китайской аффрикаты [tsʰ] (интервокальная позиция в слове саосе) фрикация выражена единой полосой усиления в диапазоне частот 5750-

-13500 Гц, с одним или двумя максимальными пиками. В армянском языке ффрикация в спектре [ts'] (начальная позиция в слове *сес*) также выражена единой полосой усиления в диапазоне частот 4050-11500 Гц, с несколькими максимальными пиками. Ширина этой полосы усиления несколько шире, а частотный диапазон ниже по сравнению со спектром неаспирированной аффрикаты [ts] /в китайском ниже на 1000 Гц, а в армянском - приблизительно на 1500-1700 Гц/ и характеризуется в обоих языках значительно большей интенсивностью составляющих, чем в спектре [ts].

В китайской аффрикате [ts'] шумовые составляющие в диапазоне 1000-3450 Гц и выше соответствуют аспирации (см. рис. 19). В некоторых реализациях наблюдается усиление определенных участков спектра согласного, непрерывным образом переходящих в форманты последующего гласного (см. рис. 13). Наряду с этим, степень заполненности сегмента аспирации порой так незначительна и малоинтенсивна, что сегмент, подобен беззвучному интервалу.

Проведенный нами акустический анализ аспирированной аффрикаты [ts'] китайского языка показал, что в зависимости от последующего гласного сегмент ффрикации в различной степени совмещен с сегментом аспирации: с увеличением закрытости и подъема гласного увеличивается длительность ффрикации и степень совмещенности ее с аспирацией и наоборот - чем больше открытость гласного, тем меньше длительность ффрикации и степень совмещенности ее с аспирацией [5, 88]. Аналогичную картину мы наблюдаем на динамических спектрограммах армянских слов *сас*, *сес* и звуко сочетания *аса* (см. рис. 15-17). К сожалению, они не отражают заполненность сегмента аспирации шумовыми составляющими. Сегмент аспирации почему-то не представлен на спектральных срезах, что затрудняет дать полную его характеристику.

Исходя из динамических спектрограмм аспирированной аффрикаты [ts'] армянского языка, согласный характеризуется четко выраженными сегментами ффрикации и аспирации, соотношение которых, как показывают представленные спектрограммы, аналогично соотношению этих сегментов в аспирированной аффрикате [ts'] китайского языка.

Проведенный сопоставительный анализ показал, что при значительной степени сходства в артикуляции и определенной близости акустических структур аффрикат [ts], [ts'] исследуемых языков, имеются следующие различия:

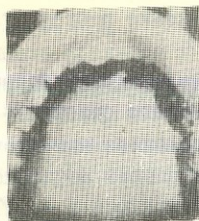
1/ в соотношении длительностей смычной и ффрикативной фаз /вариабельном в китайском и ограниченном в армянском/ неаспирированной

аффрикаты [ts], обусловленном наличием в армянском языке и отсутствием в китайском оппозиции глухости-звонкости;

2/ в частотной характеристике шума аффрикат [ts] и [ts'] /более высокой для китайского/, обусловленной наличием третьего свистяще-шипящего ряда аффрикат [tʃ], [tʃ'] в китайском языке.

ЛИТЕРАТУРА

1. Х а ч а т р я н А.А., А й р а п е т я н В.Н. Экспериментальное исследование согласных фонем литературного армянского языка, Ереван, 1971.
2. О h n e s o r g К., Š v a r n y О. Etudes experimentales des articulations chinoises, Rozprawy československe AK. ved, Roč. 65, Rada SV, seš. 5, 1955, Praha.
3. L a d e f o g e d Р., W u Z o n g j i. Places of articulation/ an investigation of Pekingese, Journ. of Phonetics, v. 12, N 3, 1984, London.
4. А х в л е д и а н и В.Г. Фонетический трактат Авиценны, Тбилиси, 1966.
5. П а в л о в а А.Н. Акустический анализ денто-альвеолярных твердых свистящих аффрикат китайского языка ts и ts' , Типологические разыскания, Тбилиси, 1988.

Палатограмма [ts]
в сочет. /аса/

Палатограмма [ts]
в слове /сам/

Палатограмма [ts]
в слове /сах/

Рис. 1.

Рис. 2.

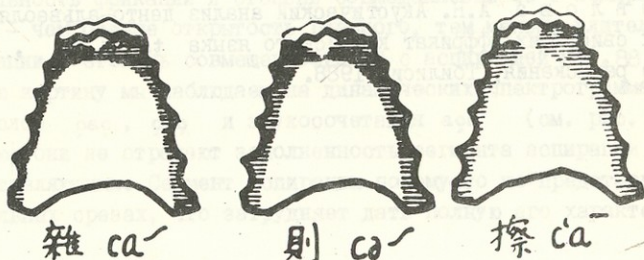
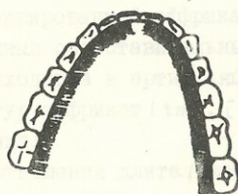
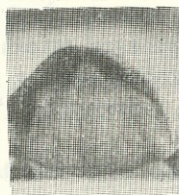

Рис. 3.

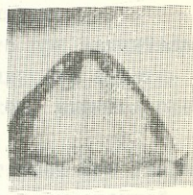

擦 ca~

Рис. 4.

Лингвограмма [ts]
в слове /сам/

Лингвограмма [ts]
в слове /сах/

Рис. 5.

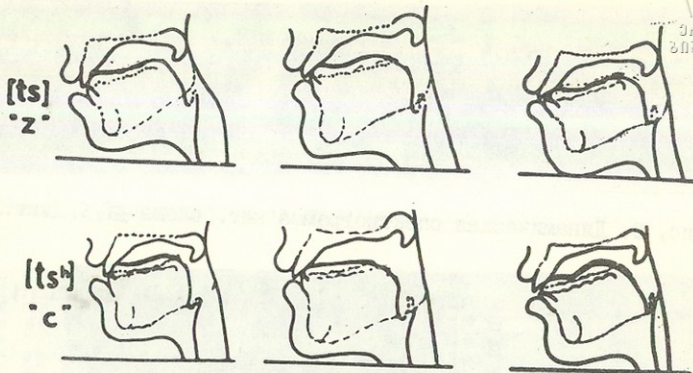
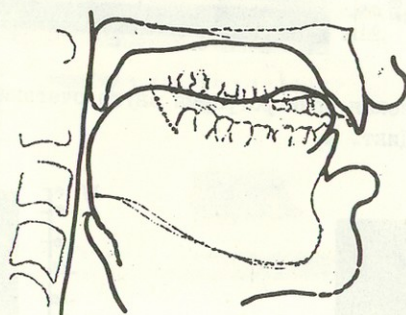

Рис. 6.

走

/ts/ zou³

Рис. 7.

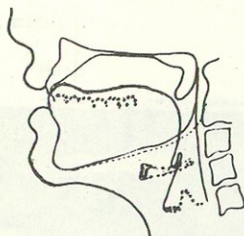

Схема рентгенограммы
/ts/ в сочет. /ақа/

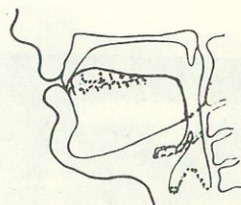

Схема рентгенограммы
[ts] в сочет. /қа/

Рис. 8.

Рис. 9. Динамическая спектрограмма кит. слова *dǎzǎ*. Дикт. 2.

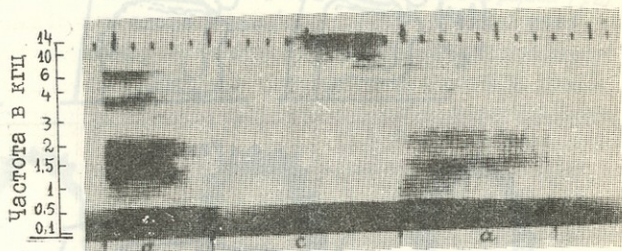

Рис. 10. Динамическая спектрограмма звуко сочетания /аса/. Дикт. А.

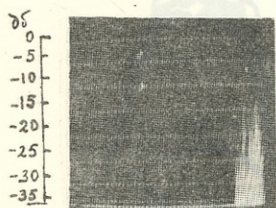

Рис. 11. Спектр.срез фрик.фазы интервок. афр. [ts] в кит.сло- ве *dǎzǎ*. Дикт. 2.

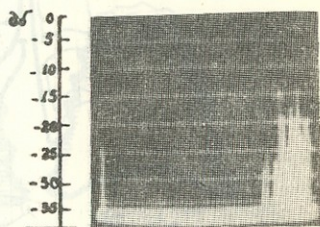

Рис. 12. Спектральный срез фрик. фазы [ts] в слове /сам /

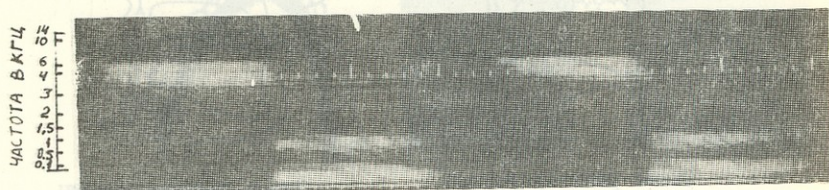

Рис. 12а. Динамическая спектр.кит.слова *cìcì*. Дикт. 2

ЧАСОТА В КГЦ
14
10
6
4
3
2
1.5
1
0.5
0.1

Рис.13. Динамическая спектрограмма кит. слова sǎosè. Дикт. I.

ЧАСОТА В КГЦ
14
10
6
4
3
2
1.5
1
0.5
0.1

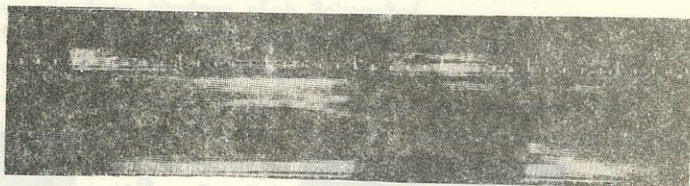

Рис.14. Динамическая спектрограмма кит. слова jǐcǐ. Дикт. 2.

ЧАСОТА В КГЦ
14
10
6
4
3
2
1.5
1
0.5
0.1

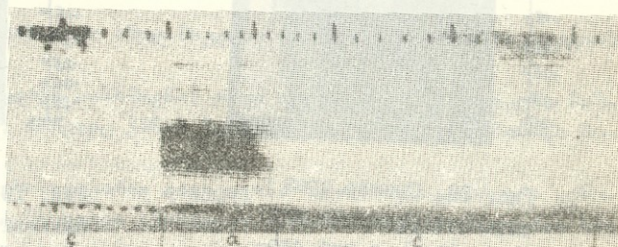

Рис.15. Динамическая спектрограмма слова /sǎo/. Дикт. А.

ЧАСОТА В КГЦ
14
10
6
4
3
2
1.5
1
0.5
0.1

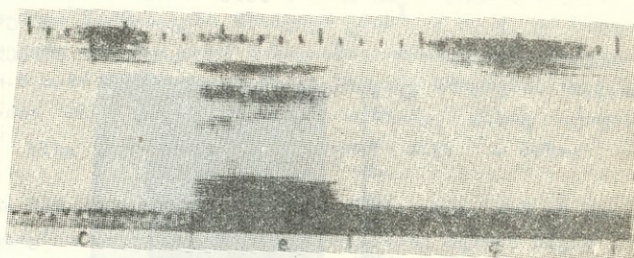

Рис. 16. Динамическая спектрограмма слова /sǎo/. Дикт. А.

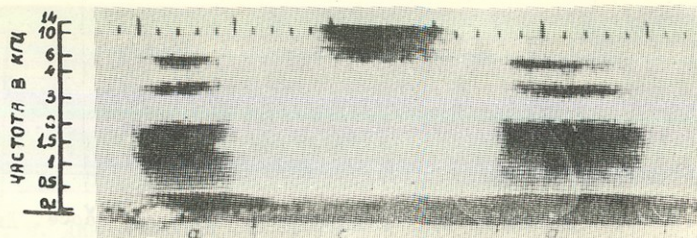

Рис. 17. Динамическая спектрограмма звуко сочетания /аʃа/. Дикт. А.

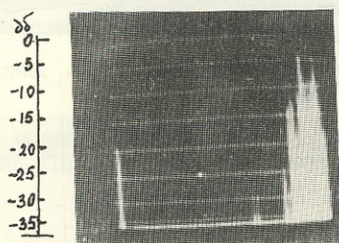

Рис. 18. Спектр.срез сегмента ффрикации нач. афр. [ts'] в кит.сло- ве cici Дикт. 2.

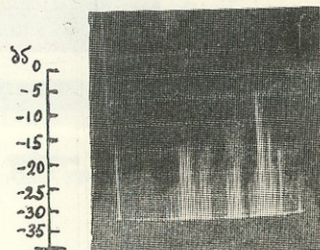
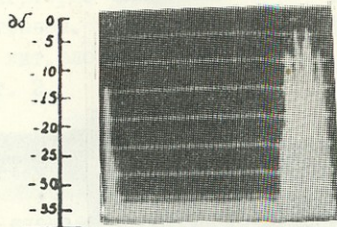

Рис. 19. Спектр.срез сегмента аспирации нач. афр. [ts'] в кит.слове cācā. Дикт. I.

Спектральный срез конечной афр. [ts] в слове /cic/.

Рис. 20.

ც. ხ მ ი ა დ ა შ ე ი ლ ი

მუდერ ხშულ-მსკდომთა აკომოდაციის პროცესი
ინტერგოკალურ პოზიციაში
/თანამედროვე ასურული ენის მასალაზე/

ნაშრომში შეგვცაბდეთ სპექტროგრაფიული /Key Sona-graph 7029
ABC / მეთოდის გამოყენებით დაგვედგინა თანამედროვე ასურული ენის
/ხ, ძ, გ / ხშულ-მსკდომ თანხმოვანთა ზოგიერთი დამახასიათებელი თავისე-
ბურება აკომოდაციის /კობრტიკულაციის/ პროცესში.

ჩვენი კვლევის ძირითად ამოცანას შეადგენდა:

1. ხშულ-მსკდომისა და ხმოვნის ურთიერთგავლენების განსაზღვრა ინტერგო-
კალურ პოზიციაში.
2. გარდამავალი ფაზის როლი ხშულ-მსკდომისა და ხმოვნის კობრტიკულაციის
პროცესში.
3. მუდერი ხშულ-მსკდომი თანხმოვნის როლი იმ ძირითადი აკუსტიკური ნიშ-
ნის გამოყოფაში, რომელიც ქმნის მუდერი მარცვლის მთლიანობას და ბო-
ლოს,
4. შეგვცაბდეთ შეძლებისდაგვარად დაგვედგინა საერთო უნივერსალური კანო-
ნზომიერებანი და საკვლევი ენისათვის დამახასიათებელი ზოგიერთი სპე-
ციფიკური ნიშანი.

კვლევის პროცესში ჩვენს მიერ გაანალიზებულ იქნა იმ ორი ცდის პი-
რის /ქალი, მამაკაცი/ წარმოქმნის შედეგად მიღებული სპექტროგრამები,
რომელთათვისაც ასურული წარმოადგენს მშობლიურ ენას^X. / ხ, ძ, გ / ხშულ-
მსკდომებს ვიკვლევდით ინტერგოკალურ პოზიციაში, ორმარცვლიანი სიტყვე-
ბის მოდელებში /თ-ხ-თ-ხ/, წინა რიგის რბილტვმზრიაანი ხმოვნების /a, i, u, e/
გარემოცვაში ესენია: bāba - მამა; gibā - მხარე, gūbāg - ქალი;
zābīn - ჭყიდის; liba გული; riga - მსახური; ziga - ბაზი;
ida - ხელი.

ინტერგოკალური პოზიციის შერჩევა გამართლებულია იმით, რომ ეს პო-
ზიცია იძლევა შედარებით ნათელ სურათს სპექტროგრამაზე ბგერის ხშვის

X თანამედროვე ასურული ენის თანხმოვანთა შესწავლისას გიხელმძღ-
ვანელეთ კონსტანტინე წერეთლის მონოგრაფიით: „ნარკვევი თანამედროვე
ასურული დიალექტების შედარებითი ფონეტიკისა“ /2/.

სტადიის გამოყოფისა და თანხმობიდან შემდგომად გაგეგმვის განსაზღვრისათვის^X, ანალუტისა და ასევე აუსლუტის პოზიციებში კი, შეუძლებელია სპექტროგრაფიულად სპეციალური ფაზის გამოყოფა, ვინაიდან ეს ფაზა ფაქტობრივად ერწყმის პაუზას.

სპექტროგრაფიის ანალიზისას პირველ რიგში განსაზღვრადლით საკვლე მგერათა საერთო გრძლივობასა და სპეციალური ფაზის გრძლივობას. განსაკუთრებულ ყურადღებას ეამახვილებდით თანხმობიდან შემდგომად /აგრეთვე, პირიქით/ გაღასვლის ხასიათზე. ამასთანავე, მგერათა აკუსტიკურ სპექტრში გამოყოფდით ძირითად ფორმანტებს და გვდილობდით მათი ცვლილებების ასახვას. ცალკეულ შემთხვევებში მოხერხდა მგერათა საერთო ინტენსიობის განსაზღვრება. ბილბილური / ხ /-ს სპექტრულ სურათში /იხ. სურ. № I/ აღინიშნება მკაფიოდ გამოხატული ფოკალიზებული სპეციალური, რომლის გრძლივობა სიტყვაში / ხაზა / წინა / ა / შემდგომის საბოლოო გაურინარებამდე შეადგენს 70 მს.

სპექტროგრაფიულად კარგად გამოხატული ძირითადი ტონის სიმეტრიული შტრიხები, რომელთაც უკავიათ / ხ / თანხმობის უღერადობის მთელი ინტერვალი. ამ ინტერვალში გაერთიანებულია სპეციალური /მჟღერი/ ფაზა და სკდომის სტადია. / 1 / და / ა / შემდგომის გარემოცვაში, სიტყვაში / ხაზა / / იხ. სურ. , № 2 / ხ / სპეციალური - მსკდომის სპეციალური ფაზის გრძლივობა რამდენადმე ნაკლებია, მაგრამ ეს გარემოება გაგეგმვის არ ახდენს მგერის საერთო სპექტრულ სურათზე. შეიძლება მხოლოდ დავასკვნათ, რომ სპეციალური ფაზის გრძლივობის ცვალებადობა განპირობებულია განსხვავებულ შემდგომად გარემოცვით და სპეციალური-მსკდომის შესახებ ინფორმაციის ნაწილი ამ შემდგომად იგულისხმება^X.

სკდომის პროცესი სპექტრულ სურათში გერტიკალური შტრიხებით აღინიშნება და მოიცავს 1200-2000 ჰც. ფარგლებს და აგრეთვე ხასიათდება მთელ დიაპაზონზე ცალკეული სიხშირეების გაძლიერების ზოლებით, როგორც მოსალოდნელი იყო მჟღერი სპეციალური-მსკდომი / ხ / თანხმობისთვის ცალკეული სიხშირეები გამოყოფა სახმო დიაპაზონზე 22 ჰც-ის ინტენსიობით. ამგვარ დიაპაზონზე გამოყოფა სიხშირე 800 ჰც. დამახასიათებელი მამაცები დირექტორისათვის, ხოლო 950 ჰც. ახასიათებს ქალი დირექტორის სახმო დიაპაზონს.

X შეისწავლიდნენ რა სიმეტრიული სალიტერატურო ენის თანხმობებს ა. ხარატრიანი და ვ. აიპარტეიანი მიუთითებდნენ, რომ ინტერგოკალური პოზიცია, როცა სპეციალური-მსკდომი დგას მახვილიანი შემდგომის წინ, უნდა ჩაითვალოს ძლიერ პოზიციად და მეტად მოხერხებულია სპეციალური-მსკდომთა შესწავლისათვის, ვინაიდან აქ ფიქსირდება სპეციალური სტადია, აგრეთვე რეკურსია და დამართვა, ანუ არტიკულაციისათვის საჭირო სამივე ფაზა /5/.

X რუსული ენის ბილბილური თანხმობების კვლევისას სწორედ ამ ფაქტს ანიჭებენ განსაკუთრებულ მნიშვნელობას მ. დერკაჩი, რ. გუმეცკი, ბ. გურა და მ. ჩაბანი. / 3 /.

ბილაბიალური / ბ / -ს ბაგისმიერობის ფაქტორი, რომელიც აისახება / ბა, ბი, ბუ / მარცხელთა დინამიკაში კარგად ჩანს თანხმოვნის ხმოვანთან თანხვედრის მომენტში და / ა / ხმოვნის სპექტრულ სურათში გამოვლინდება F_1 , და F_2 ფორმანტების დადაბლებით.

ტენდენციას ხმოვანთა F_1 და F_2 ფორმანტების დადაბლებისა ძალიან ხშირად ხსნიან იმ საარტიკულაციო ეფექტით, რომ სამეტყველო ტრაქტში ამ დროს ხდება ჰაერნაკადის გასასვლელის შევიწროვება ან მთლიანად გადაკეტვა. რაც შეეხება იმ ზოგად მოვლენას, როცა ხდება ფორმანტული სიხშირეების / F_1 და F_2 / კლება თანხმოვნისა და ხმოვნის თანხვედრისას - ეს კანონზომიერება მკვლევართა მიერ მიჩნეულია ლაბიალური თანხმოვნების გარჩევისა და გამოცნობის ძირითად ნიშნად / 4 /.

/ ბ / ხშულ-მსკდომის გავლენა გარემომცველ ხმოვნებზე ჩვენს მიერ გაანალიზებულ სპექტროგრაფებში აისახება გარდამავალ ფაზებში. სიტყვაში / ბაბა / ეს ფაზა გრძელდება 40-45 მს-ი. ამ მომენტში ხდება / ბ / -ს მომდევნო / ა / ხმოვნის F_1 და F_2 ფორმანტების დადაბლება. რეკრუსიის პერიოდი / ბ / თანხმოვნის სკდომის მომენტიდან მომდევნო ხმოვნის დაწყებამდე ყოველთვის მოკლეა და ჩვენი გამოთვლით შეადგენს დაახლოებით 18-20 მს-ს. საერთოდ შეიძლება ითქვას, რომ მოქმედებს რა გარემომცველ ხმოვნებზე, მჟღერი ხშულ-მსკდომი / ბ / იწვევს ხმოვნების საერთო გრძლივობის გაზრდას. სიტყვაში / ხახუხ / პირველი / ა / ხმოვნის გრძლივობა 230 მს-ია, მომდევნო კი 210 მს-ი. (იხ. სურ. № 3).

კ. წერეთელი რბილი ტემბრის ხმოვნების განხილვისას მიუთითებს, რომ სინჰარმონიზმის თვალსაზრისით ლაბიალური თანხმოვნები შეთავსებულია რბილი ტემბრის ხმოვნებთან. იგი აღნიშნავს, რომ ასურულში შეიმჩნევა ისეთი შემთხვევებიც, როდესაც სინჰარმონიზმში ბაგისმიერი არტიკულაციაც მონაწილეობს; ე. ი. ხმოვანთა ჰარმონიას ტემბრის მიხედვით ემატება ჰარმონია ლაბიალობის / ბაგისმიერობის / მიხედვითაც / 2 /. შეიძლება ვივარაუდოთ, რომ ასურულში ხმოვანთა რბილტემბრიანობა, თავის მხრივ, ხელს უწყობს ბილაბიალური თანხმოვნის მჟღერობის ხარისხის სისაღესესაც. ჩვენს მიერ გაანალიზებულ თითქმის ყველა სიტყვაში / ბ / თანხმოვანი აბსოლუტურად მჟღერია.

თითქმის ყველა სპექტრულ სურათში, რომელიც ჩვენს მიერ იქნა გაანალიზებული, დენტალი / დ / გამოხატულია სიხშირის დერძის მიმართ ვერტიკალური შტრიხებით / ჩქამის სახით / სიტყვაში - იდა ეს ხაზები მჭიდროდ არიან განლაგებულნი მომდევნო / ა / ხმოვანთან / იხ. სურ. № 4 /.

/ დ / თანხმოვნის ვოკალიზებულ ხშვა აღინიშნება ძირითადი ტონის სპექტრული ზოლით. ხშვის ფაზის გრძლივობა 60-65 მს-ია. ხშვას მიჰყვება სკდომის იმპულსური ფაზა, რომლის დროს ზგერის ინტენსიობა მერყეობს

X იმის გამო, რომ ამ ეტაპზე არ მოგვეპოვებოდა საკმარის სპექტრა-გრაფიული მასალა - არ მოხერხდა ანალიზი ასურულის მაგარი და საშუალო ტემბრის ხმოვანთა გავლენისა ბილაბიალურ / ბ / თანხმოვანზე.

20-25 დბ ფარგლებში. აღსანიშნავია, რომ უკვე დაყოვნების სტადიაში გამოიყოფა გაძლიერების ზოლები სიხშირით 160-240 ჰც. და აგრეთვე უფრო მე-
მთ 550-650 ჰც. დიაპაზონში.

საინტერესოა აღინიშნოს / d / ხშულ-მსკდომის გავლენა წინა და მომ-
დევნო ხმოვნებზე სიტყვაში *იძა* დენტალის გავლენა გარემოცველ ხმოვნებ-
ზე გამოიხატება წინა მახვილიანი / i / ხმოვნის გრძლივობის გაზრდით.
ამ ხმოვნის F_2 ფორმანტა სპექტრულ სურათზე მიისწრაფვის ამბალებისაკენ
ხმოვნისა და ხშულ-მსკდომი თანხმოვნის თახვედრის მომანტში, ამასთანავე
შესამჩნევია მომდევნო / a / ხმოვნის იმავე, F_2 ფორმანტში, კლება. ეს
ფაქტი ადასტურებს ხშულ-მსკდომის მისწრაფებას მომდევნო ხმოვნისაკენ,
რაც ქმნის მარცვლის მთლიანობას.

რაც შეეხება უხანაგისმიერ ველარ / g / თანხმოვანს, მსგავსად
/ b / ბილბიბაღურის და / d / დენტალისა, იგი სპექტროგრამაზე
აღინიშნება ცალკეული სიხშირეების გამოყოფით სახმო დიაპაზონზე. ბგერის
საერთო ჩქამიერი ენერგია / b, d / თანხმოვნებთან შედარებით რამდენად-
მე მეტია და კონცენტრირდება - 1350 - 1500 ჰც სფეროში. ხშვის სტადიის
გრძლივობა სიტყვაში / *რიგა* / შეადგენს 50 მს. ინტენსიოზა დაბახლოებით
22 დბ. / იხ. სურ. № 5, № 6 / ინტენსიოზა, სპექტრული შემადგენლობა,
ხშვის ფაზის გრძლივობა განისაზღვრება / g / ველარის მომდევნო ხმოვ-
ნის ხასიათით. ხშულ-მსკდომისა და ხმოვნის თანხვედრის მომენტში ხდება
/ a / ხმოვნის F_1 და F_2 ფორმანტების / განსაკუთრებით კი F_1 ფორმან-
ტის / შესამჩნევი დადაბლება. რაც შეეხება / g / ველარის F_1 და F_2
ფორმანტებს, მათი ზრდა შეიმჩნევა აგრეთვე წინამაგალ ხმოვანთან თანხვე-
დრის მომენტშიც. ამრიგად, კობარტიკულაცია ინტერფეკალური / g / ველარი-
სა i ხმოვანთან იწვევს ხმოვნის გრძლივობის გაზრდას / g / ხშულ-
მსკდომის F_1 და F_2 ფორმანტულ არეში. უნდა გივარაუდოთ, რომ აქ ადგი-
ლი აქვს ევლარული მსკდომის კობარტიკულაციურ პალატალიზაციას^X. და ბოლოს,
შევეცადოთ განვსაზღვროთ ჩვენი ექსპერიმენტის შედეგად მიღებული მონაცე-
მების საფუძველზე მჟღერი ხშულ-მსკდომი თანხმოვნის როლი იმ ძირითადი
აკუსტიკური ნიშნების გამოყოფაში, რომლებიც ქმნიან მჟღერი მარცვლის
მთლიანობას. ლ. რუმეცკაიასა და ლ. სკალაზუბის აზრით მჟღერი თანხმოვნი
დაწყებულ მარცვალში მჟღერთა არტიკულაცია ხდება ვოკალური აქტივობით.
ეს აქტივობა გამოიხატება სამეტყველო ორგანოების შეკუმშვით და შეთავ-
სებულია იმ ლარინგალურ აქტივობასთან, რომელიც გამოიხატება სახმო სი-
მების აუცილებელი რხევით / 4 /.

ასურულის / -ბა, -ძა, -გა / უმახვილო მარცვალთა მთლიანობა ჩვენი
სპექტროგრამების მიხედვით განპირობებულია შემდეგი აკუსტიკური ნიშნე-
ბით:

X იგივე თავისებურებას ამჩნევს ი. ლეუბას სვანური ენის მჟღერ-
ხშულ თანხმოვანთა ანალიზისას და ამ მოვლენას ხსნის ველარი მსკდომების
არტიკულაციის წინ გადაწევით / I /.

ყველა სპექტრულ სურათში, რომელიც ჩვენ მიერ იქნა გაბანალიზებული კარგად გამოიკვეთა ხმოვნის ძირითადი ტონის ჰორიზონტალური ზოლი. გოჭრულიზებული ხმება და შედარებით სუსტად გამოსატული ფართოზოლიანი სკდომბ, რომლის სპექტრული ლოკუსი მოთავსებულია ხმოვნის F_1 და F_2 ფორმანტების ბრეში, მიუთითებს ზშულ-მსკდომბა გოკალურ აქტივობასა და მათ აბსოლუტურად მუდერ ხასიათზე. საბოლოოდ კი ზემოთაღნიშნულ მარცვლებში /ხჲჲ, გ/ ხშულ-მსკდომბა ხმოვნებთან გამთლიანება ხდება ჰარმონიულად და გითარდება პროგრესულად და უწყვეტად, რაც გამოიხატბ ხმოვანთა F_1 და F_2 ფორმანტების კოარტიკულაციურ მოძრაობაში.

ამგვარად, ასურული ენის ინტერფოკალური მუდერი ზხულ-მსკდომი თანხმოვნების აკომოდაციის პროცესში გამოიკვეთა შემდეგი დამახასიათებელი თავისებურებანი:

აკუსტიკურად სამივე მუდერი ხშულ-მსკდომი სპექტროგრამებზე წარმოდგენილია ხშვის, სკდომის და რეკურსიის ფაზებით, რომელთა გრძლივობა თითოეული განსხვავებული თანხმოვნისთვის სხვადასხვაბ. ბილბიალური / ხ / ხშვის ფაზის გრძლივობით აღემატება დენტალ / დ / და ველარ / გ / თანხმოვნებს. სკდომის ინტენსიობით ველარი სჭარბობს როგორც ბილბიალურს, ასევე დენტალს.

ხშულ-მსკდომბა გავლენის შესახებ გარემომცველ ხმოვნებზე გარკვეულ ინფორმაციას იძლევა გარდამავალ ფაზებში არსებული სპექტრული სურათი. კერძოდ / ხ / მსკდომის გავლენა როგორც წინა, ასევე მომდევნო ხმოვანზე გამოიხატება ამ ხმოვანთა საერთო გრძლივობის გაზრდით.

დენტალ / დ / თანხმოვნის გავლენა შედარებით ძლიერია წინა მახვილლიანი ხმოვნის F_1 ფორმანტზე და უფრო სუსტი – მომდევნო ხმოვანზე. ველარი / გ / ძლიერ ზეგავლენას ახდენს წინამავალი ხმოვნის F_1 ფორმანტზე, ხოლო შედარებით უმნიშვნელოა მისი გავლენა მომდევნო ხმოვნის იმავე / F_1 / ფორმანტაზე, მუდერი ხშულ-მსკდომისა და ხმოვნის მთლიანობა ბოლო მარცვლებში ხდება ჰარმონიულად და გითარდება პროგრესულად და უწყვეტად.

ლიტერატურა

1. ი. ლ ე ბ ა, სვანური კონსონანტიზმის აკუსტიკური ანალიზი ავტორ-ფერატი ფილოლოგიურ მეცნიერებათა კანდიდატის სამეცნიერო ხარისხის მოსაბოგებლად, თბილისი 1984, გვ. 7.
2. კ. წ ე რ თ ე ლ ი, ნარკვევი თანამედროვე ასურული დიალექტების შედარებითი ფონეტიკისა, თბილისი, 1958, გვ. 155.
3. Деркач М.Ф., Гумецкий Р.Я., Гуря Б.М., Чабан М.Е. Динамические спектры речевых сигналов, Львов, 1983, стр. 37.
4. Хачатрян А.А., Айрапетян В.Н. Экспериментальное исследование согласных фонем литературного армянского языка, Ереван, 1971, стр. 68.

5. Р у ш е в с к а я Л.М., С к а л а з у б В.Н. Артикуляция звонких и глухих согласных в слогах русской речи (по данным кинорентгенографирования, Киев, 1979, стр. 97.

Хиадашвили Ц.П.

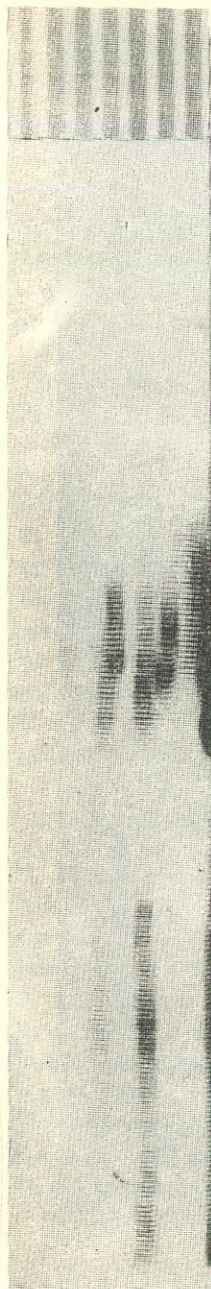
ПРОЦЕСС АККОМОДАЦИИ СМЫЧНО-ВЗРЫВНЫХ
В ИНТЕРВОКАЛЬНОЙ ПОЗИЦИИ

(На материале современного ассирийского языка)

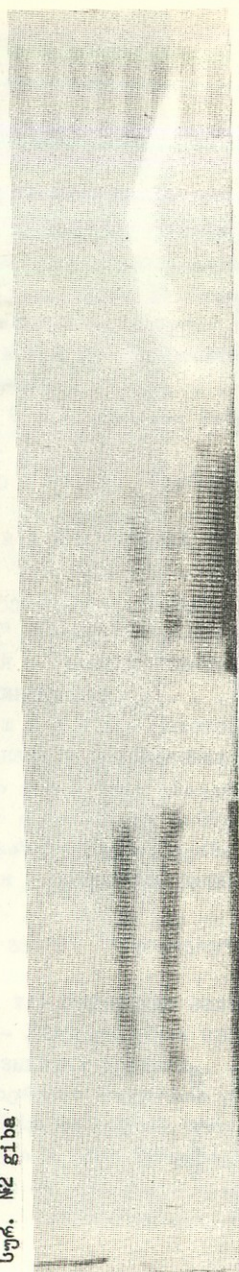
Р е з ю м е

На основе выявления спектрографических данных по аккомодации смычно-взрывных согласных современного ассирийского языка делается попытка установить характерные черты особенностей при взаимоотношении гласных и смычно-взрывных согласных в интервокальной позиции. Особое внимание уделяется переходной фазе между артикуляцией гласного и согласного, выявлению доминирующего элемента в процессе указанного контакта. При этом, делается попытка выделения общих, универсальных закономерностей, а также специфических, характерных для данного языка явления.

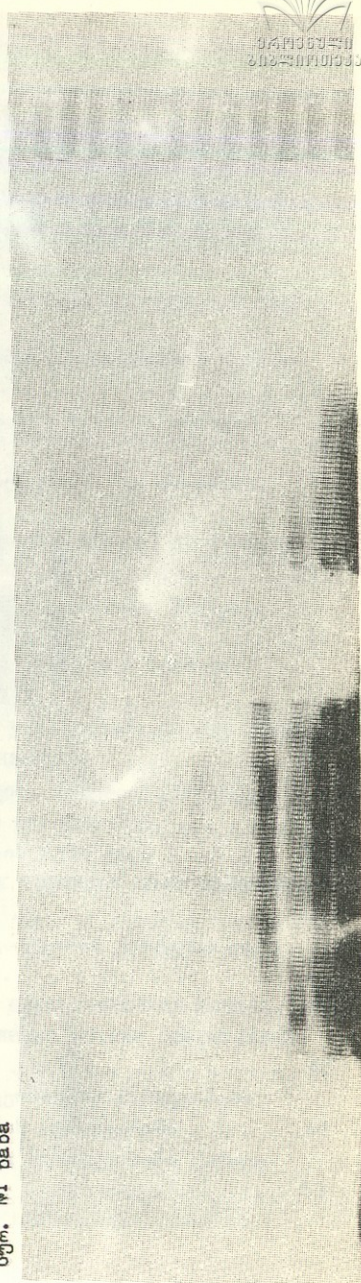
სურ. №3 გუბუგ

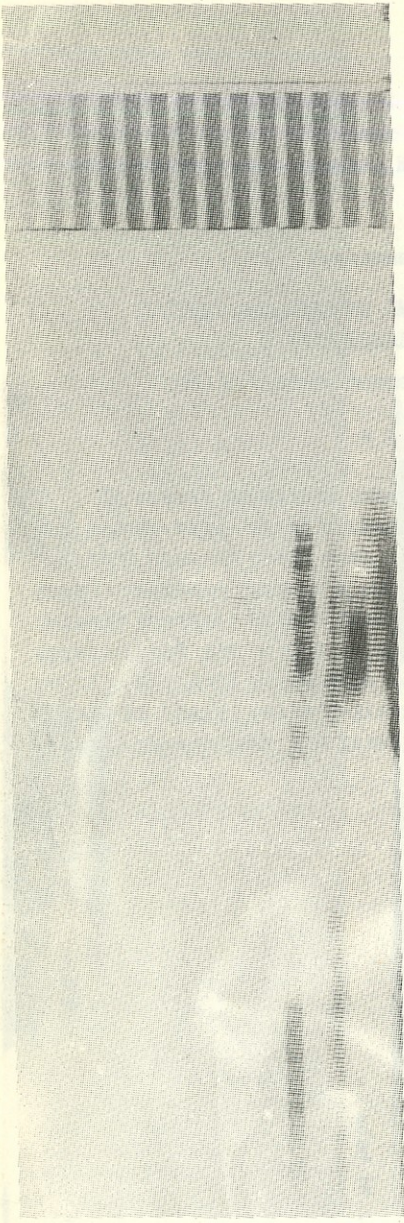

სურ. №2 გიბა

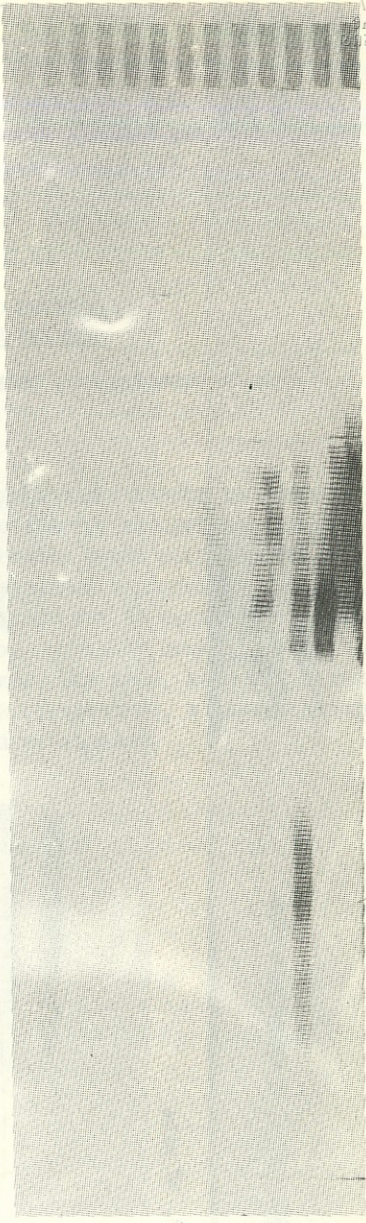

სურ. №1 პაბა

სურ. 4 იდა

სურ. 5 იდა

ს ა რ გ ე ვ ი

А. Ж о р д а н и я - Звуковая система египетского и чадского арабского диалектов (сопоставительный анализ)	3
ა. ჟო რ დ ა ნ ი ა - ეგვიპტური და ჩადური არაბული დიალექტების ზგერითი სისტემა /შეპირისპირებითი ანალიზი/.	3
В. Г. А х в л е д и а н и - Вопросительное предложение в бухарском арабском диалекте	13
ვლ. ა ხ ვ ლ ე დ ი ა ნ ი - კითხვითი წინადადება ბუხარის არაბულ დიალექტში	13
მ. გო ბ რ თ ნ ი ძ ე - იბდული /ზგერათმონაცვლეობა/ ალ-ასთარაბაზის მიხედვით	16
М. Г. Г о б р о н и д з е - ИБДАЛ (замещение звуков) по трактату ал-Астарābādī	21
მ. დ ა მ ე ნ ი ა - ტერმინები „მნიშვნელობა“, „ენობრივი მნიშვნელობა“ და „შინაარსი“ ენათმეცნიერებაში.	22
М. Е. Д а м е н и я - Термины "значение", "языковое значение" и "содержание" в лингвистике	27
И. Г. М е л и к и ш в и л и - Некоторые универсалии, определяющие взаимоотношение сонант и резонансных признаков	28
ი. მ ე ლ ი ქ ი შ ვ ი ლ ი - ზოგი უნივერსალია, რომელიც განსაზღვრავს სონანტებისა და რეზონანსული ნიშნების ურთიერთობას.	28
ე. ს ო ს ე ლ ი ა - ბაზისურ ფერბა ტერმინების სემანტიკა	37
Э. Г. С о с е л и я - Семантика базисных терминов цветоименований	43
რ. ა ს ა თ ი ა ნ ი - გვარის მორფოლოგიური კატეგორია ქართულსა და ქართველურ ენებში.	44
Р. А. А с а т и а н и - Категория залога в картвельских языках.	47
М. С. Д ж и к и я - Универсальное проявление объема оперативной памяти на разных языковых уровнях	48
მ. ჯ ი ქ ი ა - მეხსიერების მოცულობის უნივერსალური გამოვლინება ენის სხვადასხვა დონესა და ლექსის სტრუქტონის სტრუქტურაში	48
მ. ი ვ ა ნ ი შ ვ ი ლ ი - ერთი მორფოლოგიური შესატყვისობა ქართულსა და მეგრულ-ჭანურში.	53

М. К. И в а н и ш в и л и - Одно морфологическое соответствие в грузинском и мегрело-чанском языках	53
Д. А. Г р и к у р о в а - Некоторые замечания относительно функций союзов в сложном предложении (на материале грузинского языка)	56
დ. გ. რ. ი. ქ. უ. რ. ო. ვ. ა. - ზოგიერთი შენიშვნა კავშირთა ფუნქციის შესახებ როდესაც წინადადებაში /ქართული ენის მასალაზე/.	56
Р. А. А с а т и а н и - О своеобразных неэргативных формах глаголов баскского языка	64
რ. ა. ს. ა. თ. ი. ა. ნ. ი. - ბასკური ენის „თავისებური“ არაერგატიული ზმნური ფორმების შესახებ.	64
ნ. გ. ო. ზ. ე. ჯ. ი. შ. ვ. ი. ლ. ი. - ორწინოვანი ლექსიკა სულხან-საბა ორბელიანის ქართული ენის ლექსიკონსა და ქართული ენის განმარტებით ლექსიკონში.	70
Н. У. Г о б е д ж и ш в и л и - Орнитологическая лексика в словаре грузинского языка С.С. Орбелиани и Толковом словаре грузинского языка	81
ნ. ს. ა. გ. ა. ნ. ე. ლ. ი. ძ. ე. - ლაბიალებით დაწყებული ერთმარცვლიანი ძირების ფონოლოგიური სტრუქტურა თანამედროვე სალიტერატურო სომხურ ენაში.	82
Н. Г. С а г а н е л и д з е - Односложные корни с начальными лабиальными в современном литературном армянском языке	87
А. Н. П а в л о в а - Сопоставление свистящих денто-альвеолярных апикальных аффрикат [tʃ] и [tʃʰ] китайского и армянского языков. 88	88
ა. პ. ა. ვ. ლ. ო. ვ. ა. - ჩინური და სომხური ენების სისინა დენტო-ალვეოლარი [tʃ] და [tʃʰ] აფრიკატების შეპირისპირებითი ბნალიზი.	88
ც. ხ. მ. ი. ა. დ. ა. შ. ვ. ი. ლ. ი. - მუდერ ხშულ-მსკდომთა აკომოდაციის პროცესი ინტერვოკალურ პოზიციაში (თანამედროვე ასურული ენის მასალაზე).	101
Ц. П. Х м и а д а ш в и л и - Процесс аккомодации смычно-взрывных в интервокальной позиции (на материале современного ассирийского языка)	106

დაიბეჭდა საქართველოს სსრ მეცნიერებათა აკადემიის
სამეცნიერო-საგამომცემლო საბჭოს დადგენილებით

სა 4101

გამომცემლობის რედაქტორი დ.ლ. ე. შ. ა. ვ. ა.
მხატვარი მ.ხ. უ. რ. ც. ი. ლ. ა. ვ. ა.
მხატვრული რედაქტორი გ.ლ. ო. მ. ი. ძ. ე.
ტექნიკური რედაქტორი ც.ჯ. ა. ფ. ა. რ. ი. ძ. ე.
გამომშვები ელ.მ. ა. ი. ს. უ. რ. ა. ძ. ე.

გადაცემა წარმოებას 27.II.1989; ხელმოწერილია დასაბეჭდად 27.II.1989;
ქაღალდის ზომა 60X90¹/16; ქაღალდი ოფს., ბეჭდვა ოფს., პირ.საღზგატ.
7.25; პირობითი საბეჭდი თაბახი 7.0; სააღრიცხვო-საგამომცემლო
თაბახი 5.73

ტირაჟი 500;

შეკვეთა № 3297

ფასი I მან. 20 კაპ.

გამომცემლობა „მეცნიერება“, თბილისი 380060, კუტუზოვის ქ., 19
Издательство "Мецниереба", Тбилиси 380060, ул.Кутузова, 19

საქართველოს სსრ მეცნ. აკადემიის სტამბა, თბილისი 380060, კუტუზოვის ქ. 19
Типография АН Груз. ССР, Тбилиси, 380060, ул.Кутузова, 19.

Типологические исследования

(На грузинском языке)

Тбилиси

"Мецниереба"

1990

72/3

